

T.C.

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE MÜLTECİLERE YÖNELİK TUTUMLARIN, ÖNYARGI,
DİNDARLIK VE DİNİ YÖNELİM İLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA KARACA

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. KENAN SEVİNÇ

ÇANAKKALE – 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE MÜLTECİLERE YÖNELİK TUTUMLARIN, ÖNYARGI,
DİNDARLIK VE DİNİ YÖNELİM İLE İLİŞKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESRA KARACA

Tez Danışmanı

DOÇ. DR. KENAN SEVİNÇ

ÇANAKKALE- 2023

T.C.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Esra KARACA tarafından Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ yönetiminde hazırlanan ve **31/08/2023** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan “**Türkiye’de Mültecilere Yönelik Tutumların, Önyargı, Dindarlık ve Dini Yönelim ile İlişkisi**” başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BÖLÜMÜ**’nde **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

..... **Jüri Üyeleri**

İmza

Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ
(Danışman)

.....

Prof. Dr. Asım YAPICI

.....

Doç. Dr. Abdullah ALPEREN

.....

Tez No : 10578869

Tez Savunma Tarihi : 31/08/2023

PROF. DR. AHMET EVREN ERGİNAL
Enstitü Müdürü

.././2023

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

Esra KARACA

10/08/2023

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecimde, bana rehberlik eden ve bir an olsun yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Doç.Dr. Kenan Sevinç'e ve bu süreçte değerli desteğini hissettiğim saygı değer hocam Prof. Dr. Asım Yapıcı'ya en derin hürmetlerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

Hayatımın her evresinde daima yanımda olan ve bu süreçte de desteklerini sonsuz hissettiğim kıymetli annem Ruhiye Yıldız'a ve kız kardeşim Eslem Vera Karaca'ya, neşe kaynağım kardeşim Muhammed Ali Karaca'ya, desteklerini esirgemeyen iş arkadaşlarım ve dostlarım Aleyna Yeşil Bayrakçı ve Yılmaz Bayrakçı'ya ve beni cesaretlendiren sevgili dostlarım Büşra Tamer ve Merve Özoğul'a sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Esra KARACA

Çanakkale, Ağustos 2023

ÖZET

TÜRKİYE'DE MÜLTECİLERE YÖNELİK TUTUMLARIN ÖNYARGI, DİNDARLIK VE DİNİ YÖNELİM İLE İLİŞKİSİ

Esra KARACA

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi

10/08/2023, 103

Danışman: Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ

Göç hareketi, çok boyutlu bir etki mekanizmasına sahip bir süreç olup, göçün kendisi neliği ve karşılaştığı toplum ve koşullarla etkileşimi itibarıyla özgün dinamiklere sahiptir. Türkiye, geçtiğimiz onlu yıllarda göç dalgalarının yarattığı etkilenimler sonucunda göç problematiği ile yüzleşmek durumunda kalan bir ülke olarak göçe dair sorunların incelenmesi hususunda eşsiz bir laboratuvar ortamı sunmaktadır. Bu araştırma, önyargının yanı sıra din psikolojisi zaviyesinden dindarlığın ve dindarlık çeşitlerinin mültecilere yönelik tutumları ne yönde ve ne ölçüde etkilediğini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de mültecilere yönelik tutumlar, dini yönelim, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin incelendiği çalışmada, değişkenler üzerinde t-test, tek yönlü varyans analizi, korelasyon, çoklu regresyon ve aracı analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları şu şekildedir; regresyon analizi sonucunda önyargı düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerinde artışı yordadığı; dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda azalmayı tahmin ettiği ortaya konulmuştur. Yapılan aracı analizlerde önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkenleri arasındaki anlamlı ilişkide iki ayrı modelde hem dindarlığın hem dini fundamentalizmin aracı rol oynadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mültecilere Yönelik Tutumlar, Dini Yönelim, Dindarlık, Dini Fundamentalizm, Önyargı

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN ATTITUDES TOWARDS REFUGEES, PREJUDICE, RELIGIOSITY AND RELIGIOUS ORIENTATION IN TURKEY

Esra KARACA

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Master of Science Thesis in Philosophy and Religion Science

Advisor

Assoc. Prof. Dr. Kenan SEVİNÇ

10/08/2023, 103

The migration movement is a multi-dimensional process with a unique set of dynamics based on the interaction between the nature of migration itself and the societies and conditions it encounters. Turkey, as a country that has had to confront the challenges posed by waves of migration in recent decades, provides a unique laboratory environment for the examination of migration-related issues. This research was conducted to determine the extent to which religiosity and its variations influence attitudes towards refugees, in addition to prejudice, from the perspective of religious psychology. In this study, which examines attitudes towards refugees in Turkey by considering variables such as religious orientation, religiosity, and prejudice, t-tests, one-way analysis of variance, correlation, multiple regression, and mediation analyses were performed. The research findings indicate that the level of prejudice predicts negative attitudes towards refugees in the regression analysis, while religiosity and religious fundamentalism variables predict a decrease in negative attitudes towards refugees. In the conducted mediation analyses, it was observed that both religiosity and religious fundamentalism play a mediating role in the significant relationship between prejudice and negative attitudes towards refugees in two separate models.

Keywords: Attitudes Towards Refugees, Religious Orientation, Religiosity, Religious Fundamentalism, Prejudice

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iv
ETİK BEYAN.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar DİZİNİ	Xii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiii
SİMGE VE KISALTMALAR.....	xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
1.3. İlgili Literatür.....	3
1.4. Araştırma Soruları ve Hipotezler.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Göçmen	7
2.2. Mülteci.....	8
2.3. Türkiye'ye İlişkin Göç Verileri.....	10
2.4. Tutum.....	11
2.5. Mültecilere Yönelik Tutumlar.....	12
2.5.1 Türkiye'de Mültecilere Yönelik Tutumlar.....	20
2.6. Dindarlık ve Dini Yönelim	23

2.7. Önyargı	29
2.7.1. Irkçılık	33
2.7.2. Xenofobi	35
2.8. Önyargı Düzeyini Etkileyen Bazı Değişkenler.....	36
2.8.1 Sosyal Kimliklenme Düzeyi.....	36
2.8.2 Siyasi Yönelim.....	38
2.8.3 Bütünleşik Tehdit Algısı.....	39
2.8.4 Gerçekçi Çatışma Teorisi.....	41
2.9. Sosyal Temas Teorisi	42
2.10. Önyargı ve Dindarlık İlişkisi.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

47

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ/MATERYAL YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli.....	47
3.2. Araştırma Evren ve Örneklemi.....	48
3.3. Veri Toplama Araçları.....	49
3.3.1 Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği.....	49
3.3.2 Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği.....	51
3.3.3 Önyargı Ölçeği.....	51
3.3.4 Ok-Dini Tutum Ölçeği.....	52
3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi.....	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

53

BULGULAR VE YORUM

4.1. Cinsiyete İlişkin Bulgular	53
4.2. Gelir Düzeyine İlişkin Bulgular.....	56
4.3. Eğitim Düzeyine İlişkin Bulgular.....	58
4.4. İlişkisel Analiz Sonuçları.....	62
4.5. Çoklu Doğrusal Regresyon Sonuçları.....	68
4.6. Aracı Analiz Sonuçları.....	70

BEŞİNCİ BÖLÜM	75
SONUÇ VE ÖNERİLER	
KAYNAKÇA	79
EKLER	I
EK 1. DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU	I
EK 2. OK-DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ	II
EK 3. ÖNYARGI ÖLÇEĞİ	III
EK 4. MÜLTECİLERE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ.....	VIII
EK 5. YENİDEN YAPILANDIRILMIŞ MÜSLÜMAN DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ..	X
ETİK İZİNİ.....	XI

TABLULAR DİZİNİ

Tablo No	Tablo Adı	Sayfa No
Tablo 1	Demografik verilere yönelik betimsel istatistikler	48
Tablo 2	Cinsiyete göre bağımsız t-test sonuçları	53
Tablo 3	Gelir düzeylerine göre tek yönlü ANOVA sonuçları	57
Tablo 4	Eğitim düzeylerine göre tek yönlü ANOVA sonuçları	59
Tablo 5	İlişkisel analiz sonuçları	62
Tablo 6	Mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordayan değişkenler için çoklu regresyon analizi sonuçları	68
Tablo 7	Önyargı ile mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide aracı analiz sonuçları	71

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Şekil Adı	Sayfa No
Şekil 1	Araştırma Modeli	47
Şekil 2	Araştırma Modeli Sonuçları	72

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bkz. Bakınız

BMMYK Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

YUKK Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu

Göç, bir yerden bir yere sürekli ya da geçici olarak gerçekleşen bir insan hareketliliğidir. Tarih boyunca insan çekici ve itici faktörler nedeniyle yer değiştirmiştir. İnsanlar bireysel yahut grup olarak daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak için göç ettiği gibi gördükleri baskı ve zulüm, savaş, dini kaygılar, işgal, doğal afetler gibi sebeplerle göç etmenin mecburi bir hal olduğu durumlarla karşılaşmıştır. Dolayısıyla, göç çok boyutlu bir hareketlilik olup sebep ve sonuçları itibarıyla çeşitlilik arz etmektedir. Göç temelde mekânsal değişim sağladığı ve çevreyi de etkilediği için coğrafidir. Diğer yandan, menşei mekan ve hedef mekanın nüfus yapısını etkilediği için demografiktir. Hem neden hem sonuç olarak ekonomiyi etkilediği için aynı zamanda ekonomik bir cihedi bulunmaktadır. Devlet içi yahut devletlerarası gerçekleştiği için hem hukuki hem siyasidir. Göç sürecinde bir topluluktan ayrılarak yeni bir topluluğa eklenildiği için kültürel sistemler ve toplumsal yapı etkilenmekte olup bu yönüyle de sosyolojiktir. Göç eden insanın ya da grubun göç etme nedenleri ve göç sonrası psikolojik etkilenimleri; göç mefhumunun göç edilen mekanın sakinlerinin psikolojisine etkileri itibarıyla göçün psikolojik ve sosyopsikolojik yönü bulunmaktadır. Biz çalışmamızda, genel anlamıyla göçün yarattığı ve yine göçün kendisinden etkilendiği psikolojik ve psikososyal etkilerden bir kısmını inceleyeceğiz.

Türkiye coğrafi konumu ve önemi itibarıyla tarih boyunca pek çok kitlesel nüfus hareketine tanık olmuştur. Bir yandan göç alan bir ülke olması, diğer yandan göç rotasında bir geçiş noktası olması hasebiyle göç ve iltica hareketlerinden en çok etkilenen ülkelerden biri olduğunu ifade edebiliriz. Nitekim, Suriye’de 2011 yılında başlayan iç savaş sonrası oluşan göç dalgasının en çok etkilediği ülkelerin başında Türkiye gelmektedir. Suriye’de başlayan iç savaş sonrası ülke büyük bir insani krize sürüklenmiş ve milyonlarca insan ülke içinde yerinden edilmiştir. Mücbir bir sebep olarak, çıkan iç savaş ve insani kriz sonrası ilk etapta pek çok insan sınır ötesine göç etmek durumunda kalmıştır. Başat olarak, zikrettiğimiz üzere sınır komşusu olan Türkiye, Lübnan, Ürdün ve Irak gibi ülkeler kitlesel göç hareketinin hedef noktaları olmuştur ancak sadece sınır ülkeler değil aynı zamanda başta Avrupa olmak üzere pek çok dünya ülkesi göç hareketliliğinden etkilenmiştir.

Artan göçmen ve mülteci nüfusun yanı sıra süregelen hareketlilikler toplumun göç ve iltica olgusuna bakış açısını psikolojik ve sosyolojik açıdan tahlil etme ihtiyacını doğurmaktadır. Kitlesele nüfus hareketlilikleri neticesinde, sığınmacı-ev sahibi ilişkisi doğrultusunda gruplar arası ilişkiler sosyopsikolojik olarak hassas dinamiklere sahip olup, bu ilişkinin mahiyetini çeşitli değişkenler belirlemektedir. Bu değişkenlerden başlıca olanları demografik değişkenler, kişilik özellikleri, psikolojik faktörler, stereotipler, önyargı, ayrımcılık, ırkçılık, xenofobi, algılanan tehdit, temas düzeyi, yurtseverlik, çok kültürlülük, milliyetçilik, siyasi yönelim, sosyal kimliklenme düzeyi, devlet ve sosyal yardım kuruluşlarının politikaları, dindarlık, dini yönelim, dini kimlik ve medyadır.

Bu çalışmada, önyargı ve mültecilere yönelik tutum arasında dini yönelim ve dindarlığın aracı rolü ele alınırken mültecilere yönelik olumsuz tutum düzeyi, dini yönelim, önyargı düzeyi ve dindarlık düzeyi değişkenleri incelenecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Türkiye hem stratejik konumu hem devlet politikası itibariyle özellikle son yıllarda artan bir iltica akınına ev sahipliği yapmaktadır. Bir geçiş ülkesi ve hedef ülke olarak Türkiye, 2023 yılı Temmuz ayı itibariyle resmi rakamlara göre 3.7 milyonun üzerinde uluslararası koruma sağlarken, bu sayının 3.4 milyonunu Suriyeliler oluşturmaktadır (UNHCR, 2023). Mülteciler; ırk, din, milliyet, kültürel arka plan, dil, fenotipik özellikler gibi pek çok yönden yerli halktan ayrılmakta olup bunların yanı sıra hedef ülkenin ekonomik ve siyasi durumu, göç politikaları, hizmet kapasitesi, din kültürü, grup düzeyinde ve bireysel düzeyde psikolojik etmenler gibi sebepler nedeniyle olumlu yahut olumsuz tutum nesnesi haline gelebilmektedir. Yerli halkın mültecilere yönelik tutumunu etkileyen pek çok değişken bulunmakla birlikte bu değişkenlerden dini yönelim, dindarlık ve önyargının mültecilere yönelik tutumlar üzerindeki etkisinin belirlenmesi ve bu üç değişken arasındaki ilişkilerin mahiyetini belirlemek uygun ve etkili göç politikaları geliştirmede kullanılabilecek veri sağlama hususunda önem arz etmektedir.

Türkiye’de mültecilere yönelik tutumlar, dini yönelim ve önyargı değişkenlerinin ilişkisini ele alınacak bu çalışmada öncelikle betimsel olarak Türkiye’de mültecilere yönelik tutumları ve bu tutumları etkileyebilecek önyargı, dini tutum ve dini yönelim değişkenleri ile ilişkisine ışık tutacak; dini yönelimin ve dini tutumun, mültecilere yönelik tutumlar ve önyargı değişkenleri arasındaki nedenselliği artıran değişkenler olup olmadığı hususu araştırılacaktır. Ek olarak, demografik değişkenlerin diğer üç değişkenle ilişkisi tez

çalışmasında tespit edilmesi planlanan hususlardır. Bireyden topluma uzanan bu sürecin psikolojik ve sosyo-psikolojik temellerine mercek tutmak ve bu doğrultuda efektif çözüm önerileri sunmak yazılması planlanan bu tezin nihai amacıdır.

1.3. İlgili Literatür

Uluslararası akademik sahada, dini yönelim ve mültecilere yönelik tutumlar arasındaki ilişkiyi inceleyen pek çok saha çalışması ve teorik çalışma gerçekleştirilmiştir ancak Türkiye’de spesifik olarak önyargı ile mültecilere yönelik tutumlar arasındaki ilişkide dini yönelimin aracı etkisinin incelendiği hususi bir çalışmanın henüz yapılmadığı yapılan araştırmalarda görülmüştür.

Dinçol (2019) tarafından yazılan *Çok-Düzeyle Bir Yaklaşımdan Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yönelik Önyargı: Empati ve Tehdidin Belirli Bağlamlardaki Etkisi* başlıklı yüksek lisans tezinde mültecilere yönelik önyargı düzeyi ele alınmıştır. Büyük şehirlerde insanların Suriyeli mültecilere karşı daha empatik olduğu, ancak sınır bölgesindeki insanların daha çok tehdit hissettiği bulgusu ortaya kondu. Ayrıca, sağ kanat yetkeçiliği ve sosyal baskınlık yönelimi modele dahil edildiğinde, bunların sınır şehirlerinde önyargının önemli birer göstergesi olmadığı görüldü. Yine de, sağ kanat yetkeçiliği ve sosyal baskınlık yöneliminin de büyük şehirlerde empati ile birlikte önemli belirleyiciler arasında yer aldığı gözlemlenmiştir. Sağır ve Kılınç (2021) tarafından yapılan “Gruplararası tehdit algısı ve dini tutumun Suriyelilere yönelik ön yargıdaki rolü” başlıklı çalışmada dini tutumun Suriyeliler yönelik önyargı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma bulguları, aynı dini inanca sahip olmanın Suriyeli sığınmacılara karşı bireylerin tehdit algılarını ve önyargılarını azaltma açısından kritik bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. Sağıroğlu’nun (2014) *Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği* başlıklı doktora tezinde dini tutum ve önyargı ilişkisi ele alınmıştır. İlgili tezin bulgularına göre, Türk katılımcıların iç grup ve dış grup önyargıları ile dini tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken, Kürt katılımcıların ise sekülerlik tutumları ile iç güdümlü dini tutumları ile iç ve dış gruba dair önyargı tutumları arasında anlamlı seviyede ilişki olduğu görülmüştür. Kürt katılımcıların dış güdümlü dini tutumları ile iç ve dış grup önyargı tutumları arasında ilişki bulunmadığı görülmüştür. Özkeçeci (2017) tarafından yazılan *Gruplararası Temas ve Tehdit Algısının Türkiye'deki Suriyelilere Yönelik Önyargıdaki Rolü* başlıklı yüksek lisans tezinde Suriyelilere yönelik önyargılı tutumlar incelenmiştir. Gruplararası temas ve tehdit algısının değişken olarak çerçeveye alındığı çalışmada temas kalitesinin önemli bir faktör olduğu

ortaya konulmuştur. Temas kalitesi arttıkça, gerçekçi ve sembolik tehdit algıları, olumsuz kalıp yargılar, dış gruba karşı olumsuz duygusal tepkiler ve sosyal mesafe algısı azalırken olumlu hislerin artış gösterdiği görülmüştür. Yılmaz'ın (2015) *İlahi Otorite, Öznel Ahlak Ve Ahlaki Temeller Kuramı Çerçevesinde Politik Ve Dini Yönelimin Ateistlere Yönelik Önyargıya Etkisi* başlıklı yüksek lisans tezinde dini tutumların dış gruba yönelik önyargılı tutumlar üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Sonuçlar, ahlaki ve ilahi otoritenin meta-etik görüşünün, dindarlık, politik yönelim ve ateistlere yönelik önyargılar arasındaki ilişkiye kısmi bir aracılık etkisi gösterdiğini, genel dindarlık ile önyargılar arasındaki ilişkiye tam bir aracılık etkisi gösterdiğini ortaya koymuştur. Sağır ve Paloutzian (2020) tarafından Doğu Anadolu bölgesinde 400 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada, öteki ile sosyal mesafe, dış gruba yönelik duygular ve dini tutum konusunda dini tutumların daha olumlu hale gelmesiyle önyargının azaldığını ortaya koymuştur. Kurçak (2022), *Türk Toplumunda Suriyeli Göçmenleri Kabul ve Uyumda Dindarlığın Rolü (Gaziantep örneği)* başlıklı doktora tezinde Suriyeli göçmenleri “kabul ve uyumda” dindarlığın kolaylaştırıcı rolü olduğu saptamıştır. Çiftçi (2022), *Bireylerin Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumları ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma* başlıklı doktora tezinde bireylerin Suriyeli mültecilere yönelik tutumları ve dindarlık ilişkisi üzerine bir tez çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırma sonuçları, Suriyelilere yönelik olumsuz tutum ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu göstermiştir. Dini yönelim boyutları ve önyargı arasındaki ilişkilere yönelik yapılan bir saha araştırması mevcut olup Cirhinlioğlu (2010) tarafından gerçekleştirilen bu çalışmada “Mülteci” gibi herhangi hedef bir gruba yönelik tutumlar değişken olarak ele alınmamıştır. Araştırmanın bulguları ikili dini yönelim dikotomosine bağlı olarak içsel dini yönelim ve dışsal dini yönelime dair sonuçlar ortaya koymuştur. Buna göre, içsel dini yönelim, önyargının alt bileşeni olan kuralcılığı pozitif olarak öngörürken, insan doğasının zayıflığına inancı negatif olarak öngörür. Dışsal dini yönelim ise kuralcılığı ve insan doğasının zayıflığına inancı pozitif olarak öngörmektedir. Ülkemizde bu konuda yapılan sayılı araştırmalardan bir diğeri Tepe ve arkadaşları (2019) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumların belirleyicilerinin başta dindarlık, ayrımcılık, yurtseverlik ve hoşgörü olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma sonuçları, dışsal ve kişisel dini yönelimler ile kör yurtseverliğin, Suriyeli mültecilere karşı olumsuz tutumun artmasından etkili faktörler olduğunu ve içsel dini yönelim, kabul ve yüksek ayrımcılık algısının olumsuz tutumları azaltmada önemli rol oynadığını ortaya koymuştur.

Literatür taramalarında tespit edilen ilgili çalışmaların sınırlı olması ve mültecilere yönelik tutumlar, dini yönelim ve önyargı değişkenlerinin ilişkilerinin araştırıldığı benzer bir çalışmanın mevcut olmaması gerçekleştirilecek nitelikli bir saha araştırmasının gerekliliğini göstermektedir. Yapacağımız çalışma, literatüre katkısının yanı sıra ülkemizde bulunan başta İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı, üniversitelerin göç araştırmaları yapılanmaları ve göç araştırmaları vakıflarının bilimsel veriler ışığında etkili politikalar ve projeler yürütmesi için fayda sağlayacaktır.

1.4. Araştırma Soruları ve Hipotezler

“Önyargı ile mültecilere yönelik olumsuz tutum ilişkisinde dindarlığın ve dini yönelimin aracı bir etkisi var mıdır?” araştırma sorusu temele alınarak araştırma boyunca şu sorulara cevap aranmaktadır:

-Önyargı, dindarlık ve dini yönelim değişkenleri mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordamakta mıdır?

-Önyargı ile mültecilere yönelik olumsuz tutum ilişkisi arasında dindarlığın etkisi nedir?

-Önyargı ile mültecilere yönelik olumsuz tutum ilişkisi arasında dini yönelimlerin hangileri, ne şekilde etkide bulunur?

Bu sorulara bilimsel cevaplar verebilmek adına öncelikle geçmiş araştırmalar incelenmiş ve giriş kısmında teorik ve bulgusal alanyazın ayrıntılı şekilde sunulmuştur. Alanyazın incelemesi sonucunda mültecilere yönelik tutum; yurtseverlik (Tepe vd., 2019), sosyal baskınlık yönelimi (Baş vd., 2023; Carlson vd., 2019), sosyal temas (Güler, 2013; Tausch, Hewstone ve Roy, 2009; Wright, Aron, Tracy, Volpe ve Ropp; 1997) bütünleşik tehdit teorisi (Koç Kanca, 2023; Stephan, Ybarra ve Bachman, 1999), sosyal kimliklenme (Louis, 2016), otoriteryanizm (Abayhan vd., 2022) gibi sosyal psikolojik değişkenler açısından incelendiği görülmüştür. Fakat din psikolojisinde temel değişkenler olarak ifade edebileceğimiz dini yönelim ve dindarlık değişkenlerinin öncül ve sonuçlarının incelenmesinde alanyazın henüz yeterli olgunluğa ulaşmamıştır. Türkiye’de ise dindarlık araştırma konusu edilse dahi dini yönelimin modele dahil edilmesi bu araştırmanın özgün özellikleri arasındadır. Ayrıca alanyazında, ekseriyetle ilişkisel ve regresyon analizleri kullanılmaktadır. Bu sebepler doğrultusunda bu çalışmada aracı model kullanılarak alanyazına katkı sağlamak ve bir boşluğu doldurmak hedeflenmiştir. Çalışmada test edilen

hipotezler aşağıda belirtilmiş ve araştırma deseninde yer alan Şekil 1 modelinde H₂ ve H₃ hipotezleri görsel olarak sunulmuştur.

H₁: Mültecilere yönelik olumsuz tutum düzeyi; dini yönelim, dindarlık ve önyargı düzeyleri tarafından anlamlı olarak tahmin edilmektedir.

H₂: nyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dindarlığın aracı rolü vardır.

H₃: nyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin aracı rolü vardır.

H_{3a}: nyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin alt boyutlarından dini fundamentalizmin aracı rolü vardır.

H_{3b}: nyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin alt boyutlarından sorgulayıcı dini yönelimin aracı rolü vardır.

H_{3c}: nyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin alt boyutlarından içsel dini yönelimin aracı rolü vardır.

H_{3d}: nyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin alt boyutlarından dışsal dini yönelimin aracı rolü vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Öncelikle, göç etme sebepleri ve göç etme şekilleri dikkate alınarak ayırım yapılan göç hukuku literatürüne ilişkin kavramları açıklamamızın oluşabilecek kavram karışıklığını önlemesi bakımından önem arz etmektedir. Göç etme nedeni, göç etme şekli ve göçün süresi yerli halkın göç eden gruplara yönelik tutumlarını etkilediği gibi nicelik olarak yabancı sayısının da tutumları uzun vadede şekillendirdiği söylenebilir. Bu bölümde, hukuki statülerin yanı sıra Türkiye'ye ilişkin güncel göç istatistiklerine ve mültecilere yönelik tutumların formasyonu ve oluşumu üzerinde etkili faktörlere yer verilecektir.

2.1. Göçmen

Göçmen kelimesi Türkiye Türkçesinde “göçmel” ifadesinden evrilmiştir. Etimolojik olarak Türkmence hareket yahut manevra anlamına gelen göç ifadesinden türeyen göçmel, Arapça kökenli “muhacir” anlamına gelmektedir. Muhacir, hicret eden kişiye denmektedir. Hicret ise yer değiştirmek anlamına gelmektedir. Göçmen, uluslararası sınırı geçen yahut bir devlet içerisinde yer değiştiren ve mekansal değişikliğe giden kişi olarak tanımlanabilir. Göçmen ifadesi mültecileri, sığınmacıları, yerinden edilmiş kişileri kapsamaktadır. Bu sebeple, göçün süresi, yapısı ve sebepleri çeşitlilik gösterse de devlet içi ya da devletlerarası yer değiştiren kişi en genel ifadeyle göçmen olarak adlandırılmaktadır.

Göçmen kavramının çatı kavram olduğunu ifade ettiğimiz bu durumda bir kavram karmaşası doğması mümkündür. Genel ifadeyle, yer değiştiren kişileri göçmen olarak adlandırırken, hukuk literatüründe göçmen, düzenli göçmen, düzensiz göçmen, mülteci, sığınmacı, vatansız gibi ifadeler farklı statüleri ifade etmektedir. Uluslararası göç literatüründe göçmen, mülteci/sığınmacılardan ayrı olarak güvenlik kaygısı, doğal afetler, savaş, hastalık, kıtlık vb. sebepler haricinde kişisel rahatlık amacıyla herhangi bir zorlama unsuru olmaksızın kendi hür iradesiyle yer değiştiren kişi olarak tanımlanmaktadır. Bu ifade, kişinin maddi ve sosyal olarak daha iyi bir hayat sürme isteği doğrultusunda yer değiştirmesini içermektedir. Hür iradeyle gerçekleştirilen yer değiştirmenin ekonomik, sosyal, siyasi, çevresel ve demografik cihetleri olabilir. Eğitim, çalışma hayatı, sosyal yaşam, sağlık gibi sebeplerle kırdan kente ve kentten kıra, kentten kente ve ülkeler arası dolaşım görülmektedir. Göç etme nedeni, göç etme şekli ve göç etme süresi bakımından göç türleri şu şekilde sıralanabilir; iç göç, dış göç, işçi göçü, beyin göçü, mevsimlik göç, sürekli göç, gönüllü göç, zorunlu göç,

yasal göç, yasadışı göç, kademeli göç, kısa süreli ve uzun süreli göç. Örneğin. göç etme nedeni olarak, daha kaliteli yaşam standartlarına sahip olmak amacıyla menşei ülkeden başka bir ülkeye göç eden kişilere ekonomik göçmen denmiştir. Göç etme şeklini ifade eden şekilde, kayıtlı/belgeli/düzenli göçmen, düzensiz göçmen statüleri belirlenmiştir. Göç literatüründe gizli göç olarak bilinen, bir ülkeye göç hukuku kurallarını çiğneyerek yasadışı giriş gerçekleştiren yahut vize süresinin dolmasına rağmen sınır çıkışı gerçekleştirmeyen dolayısıyla transit/ev sahibi ülkede hukuki bir statüsü bulunmayan kişiler düzensiz göçmen olarak adlandırılmaktadır. Hedef ülkede gerekli prosedürleri tamamlayarak vize dahilinde bulunan göçmenler düzenli ve kayıtlı/belgeli göçmen olarak tanımlanmıştır.

2.2. Mülteci

Mülteci, iltica etmek orjininden gelen iltica eden kişi anlamına gelmekte olup; iltica savaş, şiddet, doğal afetler gibi kişinin yaşam hakkına ve doğuştan sahip olduğu insani haklara yönelik gelişen tehdit unsurları sebebiyle ülkesinden ayrılmak zorunda kalması ve bir başka ülkeye sığınması olarak tanımlanmaktadır. Kişi, dini, milli, etnik, politik bir sosyal gruba mensubiyeti yahut görüşleri sebebiyle haklı bir ölüm veya zulüm korkusu yaşayabilmektedir. Bunun yanı sıra, zikredildiği üzere savaş ve doğal afetler de iltica etme sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mültecilerin haklarını korumak amacıyla, uluslararası kanun ve düzenlemeler oluşturulmuştur. 1951 Birleşmiş Milletler Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1967 Protokolü (Bkz. UNHCR, 2021), dünya genelinde mültecilerin korunması için en önemli hukuki belgelerdir. Bu sözleşme ve protokol, mültecinin tanımını yapar ve mültecilerle onları misafir eden ülkelerin haklarını ve sorumluluklarını belirlemiştir. Bu belgelere göre, mülteci, ırkı, dini, milliyeti, siyasi görüşü veya belirli bir sosyal grubun üyesi olması nedeniyle kendi ülkesine dönmekten kaçınan veya geri dönmek istemeyen, iyi temellendirilmiş bir korkuya sahip olan kişidir. Bu sözleşme ve protokol, iltica kabul eden ülkenin mültecilere sunduğu çalışma, eğitim, sağlık gibi hizmetlere yönelik tanınan temel hakları belirlerken, yasal koruma sağlama ve temel hakların korunmasına yönelik yükümlülükleri bildirir.

Vatanından mücbir sebeplerle ayrılmak durumunda kalan mülteciler, iltica ve ev sahibi ülkeye ulaşma ve yerleşme süreçlerinde pek çok zorlukla karşılaşmaktadır. Zorunlu olarak yer değiştirmek ve vatanından ayrılmak durumunda kalan ilticacılar, çeşitli travmalara maruz kalmış yahut kayıp yaşamış olabilirler. Ev sahibi ülkede, yiyecek,

barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaç kaynaklarına erişimleri kısıtlı olabilir. İltica ettikleri ülkenin toplumuyla entegre olma süreci karmaşık olabilir zira dil bariyeri, kültürel farklılıklar ve tekileştirmeyle karşılaşma ihtimali kuvvetle muhtemeldir.

Bu noktada, uluslararası toplumun bir parçası olan hkmetler, sivil toplum kuruluşları ve insani yardım kuruluşları, mültecilere yardım etmek ve korumak için hayati bir rol oynamaktadır. Ev sahibi ülkenin, düzenli bir g politikası izlemesi ve yükümlülüklerini yerine getirmesi mültecilerin kaynaklara erişim ve entegrasyon sürecinde karşılaşacağı zorlukları kolaylaştırabilir ve belirli bir dereceye kadar süspanse edebilir. Düzenli g politikası sayesinde, iltica eden kişilerin gücü ve potansiyeli tespit edilerek girişimcilik, akademik alanlar, spor ve sanat/kültür gibi alanlarda katkıları sağlanabilir.

Bir mülteci resmi olarak sığınma talebinde bulunduğunda, sözleşme tarafı devlet veya Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) tarafından mülteci statüsü verilene kadar sığınmacı olarak adlandırılabilir. 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma'ya(YUKK) ilişkin kanunda uluslararası koruma kısmında mülteci;

Avrupa lkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statü olarak bildirilmiştir. (YUKK, RG Yayın Tarihi: 11/4/2013, 6458, 4/4/2013, s.28615, md. 61)

Menēi Suriye olan kitlesel göç akını dahilinde Türkiye'ye sığınan yabancıların yaygın olarak mülteci olarak bilinmesine ve adlandırılmasına karşın kendisine tabiiyet yani vatandaşlık verilmemiş Suriye menēeili yabancıların geçici koruma statüsüne sahip oldukları bilinmektedir (Bkz. G İdaresi Başkanlığı ve BMMYK). 2004 tarihli 100 No'lu BMMYK Yürütme Komitesi kararında yer aldığı üzere; geçici koruma statüsü, toplu bir g akınının meydana gelmesi yahut gelebilecek olması ihtimali karşısında, menēe ülkelerine dönemeyen kişilerin menfaati gözetilerek kabul eden ülkenin sığınma mekanizmasının aktif işleyişi üzerinde olumsuz etki oluşturmadan sığınma mekanizmasının işletilemememesi riski varsa, bu kişilere acil ve geçici koruma sağlamak amacıyla sağlanan istisnai özellikteki bir prosedürdür (BMMYK, 2004). Geçici koruma statüsü, bir sınıra doğru kaydadeğer şekilde toplu bir g hareketi karşısında ve bu hareketin ev sahibi ülkenin bireysel sığınma

süreçlerini işletme imkanı tanımayacak ölçüde hızlı şekilde gerçekleşmesi durumunda, ivedi bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuken sığınma başvuru süreci tamamlanana dek tanımlanan bu statü, kişilerin barınma, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi temel ihtiyaçlarının temin edilmesini sağlamaktadır. Bu statü, kişilerin ev sahibi ülkeye geçiş ve sığınma süreçlerinde refahını sağlamaktadır.

Çalışmamızda, Türkiye'ye doğru gerçekleşen Suriye menşeli kitlesel göç akını nihayetinde yerleşen yabancılar mülteci olarak adlandırılmıştır bunun sebebi hukuki statüler ve göç literatüründen bağımsız bir biçimde Türkiye popülasyonunda Suriyelilerin, toplum ve medya düzeyinde mülteci kavramı ile özdeşleşmesi ve tanınmasıdır. Ancak göç hukukuna göre bu kişiler geçici koruma statüsüne sahip olup, sadece Avrupa'dan gelenler mülteci statüsüne sahip olabilmektedir. Yerli halkın tutumunun ölçülmesi ve belirlenen değişkenlerle ilişkisinin tespiti planlanan bu çalışmada kullanılan ölçme araçlarının halkın kullandığı ifadelerle yönelik olması ve tartışmanın bunun üzerine gerçekleştirilmesi çalışmanın sıhhati açısından önemli bulunmuştur.

2.3. Türkiye'ye İlişkin Göç Verileri

UNHCR'in yayınladığı 2022 yıl ortası eğilim raporlarına göre geçici koruma statüsünün sağlandığı başlıca üç menşei ülke ve kişi sayısı şu şekilde bildirilmiştir: Suriye Arap Cumhuriyeti 3.648.993; Irak 10.244; Afganistan 8.384 olmak üzere sırasıyla belirtilmiştir. İlgili raporda Türkiye'nin, uluslararası koruma statüsünün sağlandığı ilk 3 menşei ülke ve kişi sayısı da şu şekilde bildirilmiştir: Afganistan'dan gelen 135.445 kişi ; Irak'tan gelen 132.166 kişi; İran İslam Cumhuriyeti'den gelen 15.135 kişi uluslararası koruma statüsüne sahip olmuştur (UNHCR, 2023). UHNCR'in yayınladığı 2022 Temmuz ayı raporuna göre Türkiye 4 milyon kişiye ev sahipliği yapmakta olup Geçici Koruma altında 3.65 milyonun üzerinde Suriyeli ve diğer uyruklardan 330.000'e yakın uluslararası koruma başvuru ve statü sahibi bulunmaktadır (UNHCR, 2022 Temmuz).

2023 yılı için güncel verilere ilişkin UNHCR'in yayınladığı 30 Haziran itibariyle güncellenen raporda Türkiye'nin uluslararası koruma ihtiyacı içinde olan 3.7 milyon kişiye ev sahipliği yaptığı bildirilirken; raporda, geçici koruma altında yaklaşık 3.4 milyon Suriyelinin ve diğer uyruklardan 300.000'in üzerinde uluslararası koruma başvuru ve statü sahibi ve vatansız kişinin bulunduğu yer almıştır (BMMYK, 2023 Haziran). Göç İdaresi Başkanlığınının 27.07.2023 tarihi itibariyle yayınladığı istatistiklere göre Türkiye'de

3.321.072 Suriyeli geçici koruma statüsü kapsamında bulunmaktadır (Göç İdaresi Başkanlığı, 2023).

2.4. Tutum

Bilimsel düzeyde incelenmesi 19. yüzyıl civarında başlanan tutum, Latince kökenli olup “harekete hazır” anlamına gelmektedir. Tutum kavramının tanımı hakkında ortak bir uzlaşmaya varılamamıştır. Allport (1935) tutum tanımını, “yaşantı ve deneyimler sonucu oluşan, ilgili olduğu bütün obje ve durumlara karşı bireyin davranışları üzerinden yönlendirici ya da dinamik bir etkileme gücüne sahip duygusal ve zihinsel hazırlık durumu” olarak açıklamıştır.

Tutum, bir bireyin psikolojik obje yahut nesneyle ilgili duygu, düşünce ve davranışlarını tutarlı ve düzenli bir şekilde oluşturan eğilimdir. Tutum nesnesi olarak da adlandırabileceğimiz bu nesneden hoşlanıp hoşlanmama derecesini ya da olumlu veya olumsuz görüşlerini kurgulayan bir yapıdır. Tutumlar duygu, düşünce ve davranış boyutlarının bütünüdür ifade ettiği eğilimlerdir. Duygu, düşünce ve davranışlarda düzenlilik ve ekseriyetle uyum söz konusudur. Tutum direkt olarak davranışlara indirgenemeyeceği gibi doğrudan gözlemlenmesi mümkün değildir. Bireyin davranışları gözlemlenerek genel olarak bireye bir tutum atfedilebilir ancak davranışların müstakil bazı olaylarda duygu ve düşüncelerle bütünlük göstermemesi söz konusudur. Dolayısıyla, tutumları kısa süreli davranışlarla ölçmemiz mümkün değildir. Tutum, öğrenme yoluyla kazanılmaktadır ve öğrenme yaşam boyu devam ettiği için tutum da yaşam boyu devam eden bir süreç olarak tanımlanabilir. Tutum oluşturma ilk kaynağı ebeveyn yahut birincil bakım sunan kişiler olup bunun yanı sıra sosyal çevre de tutum oluşturmada etkilidir. Tutumların oluşmasında etkili olan diğer süreç ve etkenler ise nesne ile doğrudan deneyim, dolaylı öğrenme, medya, ekonomik statü, koşullanma, pekiştirme, sosyal öğrenme, rollerin oynanması ve stereotipler olarak sıralanabilir.

Tutumların kaynağı bilişsel ve duygulanım kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılır. Bilişsel kaynaklı tutumlar tutum nesnesine ilişkin bilgi ve inançlara dayanmaktadır. Duygulanım kaynaklı tutumlar ise duygu ve değerlere dayanmaktadır. Tutumlar, kişinin temel değerlerini ifade etmektedir. Tutum nesnesine yönelik olumlu ve olumsuz tepkiler ise davranışsal olarak eğilimi ortaya koyabilir. Ancak, ifade ettiğimiz üzere tutumlar tekil bir davranışı yordamaz birçok davranış ve davranış örüntüsü ile ilişkilidir. Basit şekilde, tutumları anlamak için davranışları gözlemlersek de davranışları tutumların yanı sıra niyet ve

ortam koşulları etkileyebilmektedir. Niyetleri bilmek davranışı doğru şekilde yordamamıza yardımcı olur. Tutumların ve davranışların uyuşmadığı durumlarda kişi bilişsel çelişki yaşamamak için ya davranışını ya da tutumunu değiştirir (Bkz. Festinger, 1957).

Tutum oluşturmaın temel nedeni duygu, düşünce ve davranışları tutarlı bir bütün haline getirerek bütünsel ve istikrarlı eğilimler oluşturmaktır. Duygu, düşünce ve davranış gibi farklı öğelerin sistematize bir bütün haline gelmesi komplike olanı basitleştirme görevi görmektedir ve fonksiyoneldir. Bütün tutumların temel görevi gerçeği tanımlamamıza yardımcı olmaktır.

Tutum geliştirmemiş olduğumuz nesne ile karşılaştığımızda bağlantılandırdığımız başka bir objeye ilişkin tutumumuzu buraya aktarırız. Örneğin, bilmediğimiz bir nesneyi betimleyen olumlu yahut olumsuz bir sıfat, bu sığata ilişkin tutumumuzu bilinmeyen nesneye yönlentmemize yol açar. Bu aktarımın koşullanma süreçlerinde gerçekleştiği de öne sürülmüştür. Staats (1967), Pavlov'un köpeği deneyinde; Watson ve Rayner (1920) Albert deneyi'nde olumsuz öğelere ilişkin tutumun diğer faktöre de yüklendiğini ve dolayısıyla koşullanmanın gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Her tutumun bir gücü vardır. Tutumun gücü bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerin gücünün toplamıyla açıklanabilir. Güçlü tutumlar, davranışın öngörülmesini sağlayabilmektedir (Petty ve Krosnick, 1992). Yerleşik tutumların şiddeti ve gücü yüksek olduğu gibi tek tek öğelerin de gücü yüksektir. Bir tutumun gücü nesneye ilişkin bilgi sahibi olma ve kişinin tutum nesnesiyle olan ilişkisi nisbetinde şiddetlidir. Farkındalık tutum ve davranış ilişkisini güçlendirmektedir. Nesneye yahut duruma ilişkin farkındalık geliştirilmişse tutum belleğe kolay ve hızlı şekilde çağrılır ve davranışı etkiler. Kişi, tutum nesnesinin uyarmasıyla davranışta bulunacağı zaman nesneye ilişkin tutumunu belleğe getirir ve bunun davranışı belirlemesine izin verir. Tutum bu süreçte aktif hale gelmiş olur.

Bargh ve arkadaşlarının (1992) yapmış olduğu araştırmada ekrana kısa süreliğine bazı objeler yansıtılmış ve çeşitli sıfatlar gösterilmiştir. Araştırmanın devamında sıfatların olumlu mu olumsuz mu olduğu sorulmuştur. Kişinin hem nesneye ilişkin tutumu hem de sığata ilişkin tutumu paralellik gösteriyorsa tepki hızı yüksek olmuştur.

2.5. Mültecilere Yönelik Tutumlar

Mültecilere yönelik tutumlar, farklı ülke ve toplumlar arasında çeşitlilik gösterebilir. Tutumlar, aynı ülke ve toplum için dahi zaman ve koşullar dahilinde değişebilir. Bu

tutumların, toplum ve birey düzeyinde de varyasyon gösterebilmesi tabiidir. Genel hatları itibarıyla, misafirperverlik ve destek, kuşku ve endişe, ayrımcılık ve düşmanlık, eşitlik ve insan hakları savunusu şeklinde tutumlar çeşitlenebilmektedir.

Mültecilerin temel ihtiyaçlarını karşılama ve barınma, çalışma, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin sunulmasında bireylerin mültecilere yönelik prososyal bir davranış sergilediği misafirperver bir tutumla karşılaşılabilir.

Mültecilerin hizmet değerine ve ülkeye yönelik katkılarına dair endişeleri bulunan ülke ve toplumlar da bulunmaktadır. Mültecilere yönelik hissedilen tehditlerin başında; kaynakların sınırlılığı, ekonomik yük olarak görülmeleri, hizmet trafiği oluşturmaları ve hak gasp ettiklerinin düşünülmesi, kültürel farklılıklar, güvenlik tehditleri gibi kaygılar gelmektedir.

Mültecilere yönelik tutumların ayrımcılık ve düşmanlık ekseninde şekillenmesi de söz konusudur. Bu tür olumsuz tutumlar, mültecilere karşı önyargı ve nefret söylemlerine dayanabilir. Sosyal, ekonomik ve siyasi problemlerin artması durumunda mültecilere yönelik düşmancıl davranışlar da artabilir.

Bir diğer tutum, mültecilere yönelik muamelenin insan hakları ve eşitlik ilkelerine uygun gerçekleştirilmesi yönündedir. Bu tutumun yanlıları, temel insani haklara herkes tarafından erişimin kolaylaştırılması ve uluslararası hukuka uygun şekilde muamele edilmesi gerektiğini vurgular.

Mültecilere yönelik tutumları bireysel ve bağlamsal faktörlere ışık tutarak ayrı iki şekilde incelememiz gerekir. Bireysel faktörler, bireyin kişilik özellikleri, deneyimleri ve yakın çevresini içermektedir. Yaş, cinsiyet, eğitim, gelir gibi demografik faktörler, değerleri, kişilik tipi, ahlaki temeller, erken yaşam normları, deneyimleri, ideolojisi, çevresi ve çevrenin niteliği gibi faktörler kişinin tutumlarını etkilemektedir. Bağlamsal etkenler ise bireyin bulunduğu daha geniş bağlamla ilişkilidir. Hükümet politikaları, ekonomik rekabet, güvenlik ihtiyacı, medya, sivil toplum kampanyaları ve bireylerin etkileşim düzeyleri gibi faktörler bireyin tutumunu etkileyebilir. Bu çalışmada öncelikle bağlamsal etkilere ardından bireysel tutumları etkileyen faktörlere ışık tutulacaktır.

Mültecilere yönelik tutumlar; devletin izlediği göç politikasının, siyasi erkin, medya ve propagandanın, toplumun, koşulların ve olayların dizayn ettiği bağlam içerisinde şekillenir. Burada devletin göç politikası ve siyasi erkin tutumu oldukça belirleyici

olmaktadır. Kaynakların sınırlılığı, eğitim, sağlık, barınma gibi hizmetlerde aksama ya da trafik yaşanması, güvenlik tehditleri, işsizlik sorunu, ekonomik problemler ve kültürel tehditler gibi hususlarda devletin toplumu kaygıya sevk etmeyecek düzenli bir göç politikası geliştirmesi ve uygulaması toplumda mültecilere yönelik tehdit algısı oluşmasının önüne geçebilir. Yine, devletin göç politikasının ve siyasi erkin söylevlerinin nefret söylemlerinden ve önyargı içeren ifadelerden uzak olumlu yönde seyretmesi toplumun tutumuna yansiyabilir. Olası gettolaşmanın ve ayrışmanın önüne geçilmesi ve temas koşullarının olumlu temasa salık verecek şekilde oluşturulması yerli halk ve mültecilerin deneyimlerinin olumlu temas çerçevesinde gerçekleşmesine yardımcı olabilir. Gallup'un 136 ülkeyi dahil ederek yaptığı analizler kısıtlayıcı politikaları olan ülkelerde yetişkinlerin %61'inin göçmen sayısının azaltılmasını istediğini göstermiştir. Daha hoşgörülü politikaları olan ülkelerde ise katılımcıların sadece %24'ünün göçmen sayısının azaltılmasını istediği bulunmuştur (Esipova ve Ray, 2015). Nitekim, sivil toplum kuruluşları ve özel kuruluşlar aracılığıyla da ilticaya yönelik algıların dönüşüm gösterdiği vakıdır. Örneğin, British Future milli tatil günlerinde göçmenlerin katılımını göstermeyi amaçlayan kampanyalar yürütmüş ve uyum değerlerine hitap etmiştir. Aynı şekilde, Avustralya'da aile, özgürlük, eşitlik ve empati gibi değerlerin vurgulandığı mesajların yayılması iltica konusundaki tutumları değiştirmekte etkili olmuştur.

Kaynakların sınırlılığı, işsizlik kaygısı, sağlık ve güvenlik tehditleri, barınma sorunu, hizmetlere erişim gibi hususlar yerli halkın mültecilere yönelik hissettiği tehdit algısını arttırmaktadır. Harwood'a (1986) göre, kamuoyunun göçe yönelik genel kanısı, genel ekonomik durumla ilişkili görülmektedir. Özellikle, makro ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemlerde ve artan işsizlik karşısında göçe olan muhalefetin yükseldiği ortaya konulmuştur. Buna ilişkin yapılan çalışmaları bireysel düzeydeki ekonomik çıkarlar ve işgücü piyasası rekabetinin, göçmenlere yönelik tutumları şekillendirmede etkili olduğunu ortaya koymuştur (Mayda, 2006; Scheve ve Slaughter, 2001). Lapinski ve arkadaşları (1997) ve Wilkes ve arkadaşları (2008), Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da ekonomik durgunluk dönemlerinde göçe karşı kısıtlayıcı tutumların arttığını belirtmiştir. Görüldüğü üzere, ekonomik durgunluk sırasında gerçek ve algılanan tehdit unsurları göçmenlere yönelik tutumu şekillendirebilmektedir. Bazı araştırmalar, işgücü piyasası rekabetinin göç oranının yüksek olduğu bölge ve sektörlerde daha fazla olmasına dayalı olarak bu bölgelerde yaşayan ve bu sektörlerde çalışan yerlilerin diğerlerine nazaran daha endişeli olabileceğini ortaya koymuştur (Dancygier ve Donnelly, 2013; Malhotra vd., 2013).

Göçmen ve mültecilere yönelik tutumlar üzerinde ekonominin makro düzeydeki etkisinin yanı sıra mikro düzeyde de etkisi bulunmaktadır. Mikro düzeydeki etkenleri, mesleki statü ve gelir olarak ifade edebiliriz. Mesleki statünün nitelik olarak yükselmesi ve gelir düzeyindeki artışın göçmenlere yönelik olumlu destekle ilişkisi olduğu yönünde bulgular ortaya konulmuştur. Güçlü ekonomisi olan bireylerin göçmenleri ekonomik tehdit olarak algılama olasılığının azalabileceğine işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Kehrberg, 2007; Semyonov vd., 2008). Aynı zamanda, yine yüksek statü ve yüksek gelir düzeyi koşullarına sahip olan sermaye sınıfının işgücü kapasitesi nedeniyle göçmenleri desteklemesi muhtemeldir.

Ancak, bazı araştırmalar göçmenlere ve mültecilere yönelik tutumların farklı olduğu ve zaman içerisinde tutumların değişebileceği sonucuna ulaşmıştır. Örneğin, Abdeelayt ve Steel'in (2020) yapmış olduğu araştırmada 2002 yılında yerli halkın tutumu göçmenler lehineyken, 2014 yılında mültecilere yönelik desteğin göçmenlere yönelik desteğe nazaran daha fazla olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuç, mültecilerin basitçe göçmen kümesi altında değerlendirilmediğini ve bu gruplara yönelik bireysel tutumların ülke ve zaman değişkenlerine bağlı olarak farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur. Dempster ve arkadaşları (2020) anket şirketlerinin verilerini aktardığı çalışmalarında insanların göçmenler söz konusu olduğunda mültecileri tercih ettiğini ifade etmiş ve bu iddiayı Pew tarafından 2018 yılında 18 ülkede yapılan araştırma ile desteklemiştir. Buna göre, katılımcıların %71'inin şiddetten ve savaştan kaçan mültecilerin kabul edilmesini desteklemektedir.

Mültecilere yönelik tutumlar bireysel ve grup düzeyinde çeşitli değişkenler tarafından etkilenmektedir. Bireysel tutumların şekillenmesinde, kişilik özellikleri, cinsiyet, gelir düzeyi, statü, eğitim, yaş, siyasi yönelim, politika, dindarlık ve dini yönelim gibi faktörler etkilidir. Örneğin, genç, politik olarak liberal ve daha eğitilmiş bireylerin, göçmenlere ve mültecilere karşı olumsuz tutumlarının daha az yaygın olduğu gözlemlenmiştir (Crawley, 2009; Esipova vd., 2018; Heath ve Richards, 2016). Haubert ve Fussell (2006), üniversite mezunu olan kişilerin göçmenler hakkında olumlu algılar sergileme olasılığının yüksek olduğunu ve üniversite mezunu olmayan bireylerin göçü olumsuz görme eğiliminde olduklarını bulmuştur. Eğitim düzeyinin mültecilere yönelik tutumlarla ilişkili olduğunu benzer bulgularla destekleyen pek çok çalışma ortaya konulmuştur (Espenshade ve Hempstead, 1996; Chandler ve Tsai, 2001; Pantoja, 2006).

Wilkes ve arkadaşlarının (2008) yapmış olduğu araştırma, eğitim düzeyi ve göçmenlere yönelik tutum arasında güçlü bir ilişki olduğunu ve üniversite mezunu olan insanların sadece ilkokul mezunu olan insanlara nazaran göçmenleri iki kat daha fazla onadığını ortaya koymuştur. Eğitim seviyesinin yüksek olmasının çoğu durumda yüksek statüye ve dolayısıyla yüksek gelir durumuna işaret etmesi muhtemeldir. Daha evvel belirttiğimiz üzere, mikro ekonomik durum değerlendirildiğinde yüksek statü ve yüksek gelir bandına sahip bireylerin göçmen ve mültecilere yönelik daha olumlu tutum gösterme eğiliminde olduğunu göz önünde bulundurursak dolaylı olarak bu etkenlerin etkili olduğunu varsayabiliriz. Nitekim, eğitilmiş ve ırkçılık karşıtı insanların göçmenlerin ülke çıkarları için olumsuz etki yarattığını düşünmesi durumunda göçmenlere yönelik tutumların olumsuz olabilmektedir. Gang ve arkadaşları (2001), yaşlı nesillerin göçmenlere yönelik daha olumsuz tutumlar sergilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Göçmenlere yönelik tutumlarda cinsiyet faktörünün etkili olduğu kadınların daha olumsuz tutumlar sergileme eğiliminde olduğu verisine ulaşan çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Bkz. Palmer, 1996; Wilkes vd., 2008). İlgili araştırmacılar, bunu kadınların işgücü piyasasında daha dezavantajlı konumda olmaları sebebiyle gerçekleştiği yönünde yorumlamaktadır. Buna karşın, O'Rourke ve Sinnott (2006) çalışmasında kadınların erkeklerden göçmenlere yönelik daha az olumsuz tutum sergileme eğiliminde olduğunu ortaya koymuş ve özellikle cinsiyet faktörünün işgücü piyasası göz önüne alındığında göçmen ve mültecilere yönelik tutumları etkilemediğini ifade etmiştir.

Mültecilere yönelik tutumlar üzerinde etkili olduğunu ifade ettiğimiz bir diğer faktör ise deneyimlerdir. Deneyimler, etkileşim yoluyla elde edilebildiği gibi dolaylı kanallardan üzerinden de tecrübe edilebilir. Bireylerin, ötekiyle doğrudan iletişimi yahut dolaylı deneyimi bireye objeye dair bir tecrübe sunar. Birey, doğrudan ya da dolaylı olarak mültecilerle etkileşimde bulunduğu daha gerçekçi ve kendi perspektifinden bir görüş geliştirebilir. Deneyimler, kişinin bizzat ötekiyle teması (Bkz. Temas Kuramı) yoluyla kazanılabileceği gibi çevresindekilerin yaşanmışlıklarına referansla edinilebilir. Diğer yandan, medya tarafından sunulan haber ve hikayeler tutum nesnesine ilişkin algı oluşturma ve algıları dönüştürebilme kuvvetine haizdir. İzleyici yahut takipçi dolaylı olarak sunulan hikayedeki deneyimden paye almaktadır. Diğer bir deneyim edinme yolu ise kolektif tutumu benimsemek yoluyla mümkündür. Toplumsal bağlam içerisindeki birey toplumun genel tutumu ve kanaati üzere bir yol izleyebilir ve kolektif tutumunu deneyimler. Burada dikkat

çekici olan husus, deneyimlerin tutumları şekillendirmesi söz konusu olmayıp bir tutumun deneyimlenmesidir.

Mültecilere dair bilinçlendirme eğitimlerinin bireylerin mültecilere ilişkin farkındalık kazanmasına yönelik etkisi vardır. Birey dolaylı olarak mülteciler hakkında bilgi edinir ve bu bilgiyi deneyimler. Mültecilerle doğrudan ve dolaylı etkileşimlerin yahut mültecilere dair anlatıların kazandırdığı deneyimlerin tutumları etkileme gücüne değindik ancak aynı zamanda kişinin kendi yaşantıları da bu tutumları etkileyebilmektedir. Örneğin, Citrin ve arkadaşlarının (1997) yapmış oldukları araştırmada Hispaniklerin göçü daha fazla destekledikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Bunun sebebini, Hispaniklerin mültecilerle aynı tecrübeyi paylaşması ve yakınlık duyması olarak açıklamışlardır.

Mültecilere yönelik tutumları etkileyen bir diğer faktör olarak güvenlik kaygısını ifade edebiliriz. Genel olarak mültecilerin ülkede suç oranlarını arttırdığı ve güvenlik problemleri yarattığı yönünde bir kanaat söz konusudur. Gerek medyanın oluşturduğu algı, gerek politik figürlerin bu yöndeki anlatıları yerli halkı endişeye sevk ederek tehdit altında hissettirebilir. Halkın, mültecilerin yerli halka kıyasla daha fazla suç işlediği yönündeki kanısının yanı sıra ilticacıları her halükarda düzen bozucu olarak değerlendirmesi söz konusudur. Nitekim, suç ve göç ilişkisini açıklayan bir sosyal düzensizlik kuramı dahi vardır. McKay ve Shaw'ın (1942) kuramsallaştırdığı teoriye göre yer değişimi hareketliliği, etnik çeşitlilik, yoksulluk unsurları sosyal denetim unsurlarını zayıflatır ve şiddet alt kültürünün gelişmesine sebebiyet vererek suç işleme olasılığını artırır. Dolayısıyla, yerli halk tarafından mülteciler güvenlik ve terör tehdidi olarak görülebilir. Aynı zamanda, politik nedenlerle sığınma arayan siyasi ajanlar olarak değerlendirilen mülteciler şiddet ithal etme potansiyeli yüksek birer hücre olarak değerlendirilmektedir. Bizzat, terör saldırılarına teşebbüs etmeseler dahi terör unsurlarının aralarında gizlenmesi tehdidi oluşacağı yönünde endişeler söz konusudur (McKay vd., 2011). Nitekim, ABD'de gerçekleşen 11 Eylül Saldırıları ve Avrupa'da gerçekleşen terör saldırıları sonrası ABD ve Avrupa'da yabancılar özelinde Müslüman göçmen ve mülteciler terör unsuru olarak görülmüş ve tehdit olarak değerlendirilmişlerdir. Erdoğan'ın (2014) yapmış olduğu araştırmaya göre Türk toplumunun %62'si Suriyelilerin şiddet, hırsızlık, gasp, yasaklı maddeler ve fuhuş gibi suçlara karıştıkları ve toplum düzeni ve refahını bozduklarını düşünmektedir. Taştan, Haklı ve Osmanoğlu'nun (2017) Ankara'da yapmış oldukları araştırma yine benzer şekilde araştırmaya katılanların %60'ının Suriyeliler geldikten sonra suç vakalarında artış olduğunu düşündüğünü ortaya

koymuştur. Bu sonuçlara benzer şekilde, Memiş'in (2015) yaptığı araştırmada, Suriyelilerin suç oranlarını arttırdığına yönelik soruyu katılımcıların %77,5'i evet olarak cevaplamıştır. Erdoğan ve Ünver (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, 18 ilde 134 farklı iş çevresinden yapılan görüşmelerde, katılımcıların yaklaşık %90'ının Suriyeli sığınmacıların neden olduğu güvenlik endişelerini dile getirdiği tespit edilmiştir.

Kültürel farklılıkların dahi suça zemin teşkil edebileceğine dair bir teori geliştirilmiştir. Kültürel çatışma teorisi olarak adlandırılan bu teoriye göre göçmenlerin/mültecilerin ait oldukları kültürel yapı ve gelenekleri göç ettikleri bölgenin kültür ve geleneklerinden tabii olarak farklılık arz edecektir. Bu kültür çatışmasının suça sebebiyet verebileceğine yönelik bir yordama yapılmaktadır. Diğer yandan, suç ve şiddet örüntüsüne sahip bir geleneği sürdüren yabancıların ülkeye girmesi ve iskan olması hususlarında yerli halkın kaygıları olabilir. Nitekim, Türkiye'de Pakistan ve Afganistan'dan gelen maskülen göçün ve naratif olarak halk tarafından bilinen bazı kökleşmiş geleneklerin göçmenlerce sürdürüldüğüne dair derin endişeler söz konusudur. Konuya ilişkin diğer bir kuram Robert K. Merton'un geliştirdiği gerilim kuramıdır (Bkz. Toplumsal Yapı ve Anomi). Buna göre, alt sınıfa mensup bireylerin meşru amaçlara legal yollardan erişim sağlama süreçlerinde daha fazla engelle karşılaşması, potansiyel suç müteşebbisi olarak değerlendirilmelerine yol açar.

Göç, mekânsal değişim hareketliliğinin yanı sıra kültürel etkileşimi de içerir ve bu bir süreç olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla mültecilere yönelik tutumları etkileyen bir diğer faktör kültürel farklılıklardır. Citrin'e (2007) göre, bireysel düzeyde kültürel ve ulusal çıkarlar ve göçe ilişkin sahip olunan enformasyon tutumların en önemli belirleyicileri arasındadır. Özlem (2000) kültürü, bir insan topluluğunun, bir halkın ya da bir ulusun düşünce ve değer birliğini meydana getiren düşünsel, sanatsal, teknik, felsefi tüm üretim ve varlıkları olarak tanımlamaktadır. İnsan içine doğduğu kültürün kodlarını mobil olarak taşır. Sahip olduğu gelenekler, öğretiler, inançlar, değerler, yaşantılar, uygulamalar, şemalar ve dili kültürün taşıyıcılarıdır. Çeşitli ülke ve bölgelerden üçüncü ülkeye gelen ve tabii olarak kültürel farklılıklara sahip olan mülteciler kültürel uyum süreçlerinde zorluklar yaşayabilir ve bu durum mültecilere yönelik tutumları etkilediği gibi mültecilerin uyum süreçlerini de bir döngü olarak etkiler. Mültecilerin gelenekleri, dil ve yaşam tarzlarının yerel toplumdan farklı olması yerli halkta hoşgörüsüzlük, korku ya da olumsuz önyargılar gelişmesine neden

olabilir. Yahut, ev sahibi ülkeye gelen mültecilerin ırk ya da etnik grubuna dair daha önceden sahip olunan önyargılar ve algılar tutum oluşturma sürecinde referans olarak yer alabilir.

Berry'e (2006) göre, göçmenlerin ve yerli halkın beraber yaşamayı öğrenmesi ve birbirlerine uyum sağlaması sürecinde kültürleşme meydana gelir. Kültürleşme, göçün beraberinde getirdiği kaçınılmaz etkileşimin sonucu olup, göç eden grubu etkilediği gibi yerli halkı belli bir oranda etkilemektedir. Kültürleşme süreci çeşitli yollarla gerçekleşebilir ve ev sahibi kültür ve göç eden kültüre bağlı olarak nesiller boyu sürebilir. Göçmen ve mültecilerin eğitim düzeyi, dil becerisi, cinsiyeti, göç edilen ülkede kalış süresi, yaşı, medeni durumu, sosyal kimliklenme düzeyi, algılanan ayrımcılık gibi faktörler kültürleşme sürecinde etkili etmenlerdir.

Tek boyutlu kültürleşme modelini geliştiren Gordon (1964) kültürleşmenin, kişinin kendi kültürüne, etnisitesine, davranış ve değerlerine bağlılığını sürdürmesi yahut tamamen bunları bir kenara koyup ana akım kültürün unsurlarını benimsemesi olarak ortaya çıktığını ifade eder. Bahsi geçen model, kültürel çatışma ya da asimilasyon düalitesi çıkmazını oluşturmaktadır nitekim çağdaşları tarafından da yetersiz olduğu yönünde kritik edilmiştir. Berry (1970) iki boyutlu kültürleşme modelini geliştirerek, daha kapsamlı bir teori ortaya koymuştur. Bu modele göre, göçmenler ana akım toplumla gerekli sosyal iletişim ve etkileşim içerisindeyken kendi etnik kimliğini ve kültürel unsurlarını sürdürebilmektedir. Entegrasyonu öneren bu model daha rasyonel bulunmuştur. Ayrıca, gruplar arası etkileşimin kuvvetli olması durumunda iki kültüründe yontularak müşterek bir kültür oluşumu meydana getirdiğini savunmuştur. Göçmen ve mültecilerin azınlık ve sayıca küçük bir grup olması yahut gettolaşmanın meydana geldiği bir toplumda bunun gerçekleşme ihtimali daha düşüktür. Türkiye örneğinde, ilerleyen on yıllarda mülteci grubun nicelik olarak büyümesi durumunda Berry'in (1970) önerdiği üzere yeni bir kültür oluşumu meydana gelebilir.

Kültürleşme sürecinin farklı şekillerde gerçekleşebileceği ifade edildiği üzere bazı kavramlar zikredildi. Bu kavramları ve süreçlerin niteliğini daha sistemli biçimde ifade etmek gerekirse göçmenlerin ana akım kültüre uyum sağlaması entegrasyon yahut sosyal bütünleşme; kendi kültürü, etnik kimliği ve kültür unsurlarından tamamen izole olarak ana akım kültürü benimsemesi asimilasyon ve göçmenlerin ev sahibi kültüre uyum sağlama süreci de adaptasyon kavramıyla açıklanmaktadır. Etkileşimin ve sosyal iletişimin yeterli düzeyde gerçekleşmediği durumlarda ise kültürleşme tutumunun gelişmemesi söz konusudur. Bireyin kendi kültür, değer ve etnik kimliğini kaybetmemek gayesiyle ana akım

kültürle asgari düzeyde temasa geçmesi ayrımlaşma; hem öz-kültürüne yabancılaşma hem ana akım kültürü benimsememe durumu ise marjinalleşme kavramları ile açıklanır. Kültürleşme süreçleri bireyler düzeyinde gerçekleşirken sistematik olarak çoğunlukla devlet politikalarınca tercih edilir ve uygulamaya konulur.

Mültecilere yönelik tutumları belirleyen faktörlerden biri olduğunun ifade edildiği kültürel farklılıklar kültürleşme süreç ve kanalları ile süspense edilebilir. Ancak yerli kültürün yabancı kültür tarafından domine edilmesi ve değişime uğraması korku ve endişesini taşıyan ev sahibi toplum kültürel farklılıkları bir tehdit olarak görebilmektedir (Bkz. Sembolik tehdit). Göçmen ve mültecilerin kültürel kodları ve ana akım kültürün çatışması durumunda mülteciler sapkın veya suçlu olarak etiketlenirilebilir. Daha evvel bahsettiğimiz üzere göçmen/mültecilerin potansiyel suç unsuru olarak görülmesi yine sahip oldukları kültürel farklılıklara ve kültür üzerinden suç/şiddet davranışlarını deneyimlemeleri düşüncesine dayanır. Ancak, kültürel farklılıkların mültecilere yönelik tutumları sadece olumsuz etkilemediğini unutmamak gerekir. İnsanlar arasındaki etkileşim, empati ve anlayışla kültürel farklılıkların üstesinden gelmek ve topluluklar arasında uyum sağlamak mümkündür. Ayrıca, mültecilerin de toplumlarına katkı sağlayabilecekleri, kültürel çeşitliliğin zenginlik olduğu ve kültürel alışverişin toplumları güçlendirebileceği fikri de yaygınlaştırılabilir. Toplumların mültecilere yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemek için eğitim, farkındalık çalışmaları, dil ve beceri eğitimi gibi önlemler alınabilir. Aynı zamanda, hükümetlerin ve sivil toplum kuruluşlarının mültecilere entegrasyon süreçlerine destek vermesi ve sosyal uyumu kolaylaştırması da önemlidir. Böylece, kültürel farklılıkların olumsuz etkileri azaltılabilir ve topluluklar arasında anlayış ve işbirliği artırılabilir. Sides ve Citrin'e (2007) göre, göçe yönelik tutumların daha istendik şekilde şekillenmesi için ulusal-kültürel kimliğin pek çok ülkede yeniden tasavvur edilmesi ve güncel göç akımına dair doğru bilgilerin yayılması gerekmektedir. Kültürel, sosyal ve ahlaki tehditler bütünsel tehdit kuramı altında yer alan sembolik tehdit kısmında teori olarak yer alacaktır.

2.5.1. Türkiye'de Mültecilere Yönelik Tutumlar

Suriyeli sığınmacılara yönelik bakışla ilgili en kapsamlı saha araştırmalarından biri Erdoğan (2014) tarafından gerçekleştirilmiştir. 72'si Suriyeli 72'si yerel halktan olmak üzere toplam 144 kişiyle derinlemesine mülakatların gerçekleştirildiği bu çalışmada, ayrıca 18 ilde 1501 kişilik bir örnekleme anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre

kiraların artışı, iş kaybetme korkusu ve sağlık başta olmak üzere kamu hizmetlerinden yararlanamama durumu yerel halkın sığınmacılara tepki göstermesine neden olmuştur. Sığınmacıların karıştığı iddia edilen çeşitli olaylar ve asılsız söylentilerin yanı sıra mezhepsel farklılıklar da zaman zaman gündeme gelmiştir. Tüm bu gerekçeler vatandaşların vatandaşlık, çalışma izni gibi konularda Suriyelilere hak tanınmaması gerektiği yönündeki tavrının zeminini oluşturmuştur (Erdoğan, 2014).

Erdoğan devam niteliğindeki 2017 ve 2019 araştırmalarında örnekleme yerli halkın yanı sıra Suriyelileri de dâhil etmiştir. 2017 araştırmasının örneklemini 2089 T.C. vatandaşı ve Suriyelilerin yaşadığı 1235 hane oluştururken 2019 araştırmasında bu sayılar sırasıyla 2.271 kişi ve 1.418 hanedir. Bu çalışmalara yansıyan dikkat çekici sonuç Suriyeli sığınmacıların Türkiye’de kalma eğiliminin giderek artmasına karşın yerli halk arasındaki toplumsal kabulün giderek düşmesidir. Öte yandan her iki çalışmada da Suriyelilerin en çok sorun yaşadığı alanın çalışma koşulları olduğu tespit edilirken, 2019 çalışmasında Suriyelilerin düşük ücretlerle kayıt dışı çalışmasının yerli halkın iş kaybını, dolayısıyla sosyal gerginlikleri sınırladığı saptanmıştır. Suriyeliler arasında kayıt dışı çalışmanın yaygın ve devletten yardım alanların oranının %20’den düşük olmasına karşın her iki çalışmada da yerli halkın büyük bir bölümü (2017: %86,2, 2019: %84,5) Suriyelilerin temel geçim kaynağının devlet yardımları olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar devletten yardım alınmasına vatandaşlar tarafından itiraz edilse de vatandaşların büyük bir bölümü (2017: %54,6, 2019: %56,8) Suriyelilere kesinlikle çalışma izni verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Elde edilen veriler doğrultusunda Suriyelilerin kalıcılığı kesinleştikçe uyum politikalarının da kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir (Erdoğan, 2018).

Sermaye kesiminin Suriyelilere yaklaşımı ise Erdoğan ve Ünver’in (2015) çalışmasında, iktisadi yönden güçlü 18 ildeki iş çevrelerinden, 134 kişiyle gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeler ile incelenmiştir. Katılımcılar Suriyelilerin Türkiye’de kalıcı olacağı ön kabulünden hareketle uyuma yönelik politikalar geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Kısa vadede Suriyelilerin Türk toplumuna katkısının zayıf olacağı düşüncesi hâkimken, katkı bekleyen katılımcılar bunun mesleki eğitim ve bölge-sektör yönlendirmesinden geçtiğini ifade etmiştir. Kayıt dışı çalışma sorunu ise özellikle orta ve büyük ölçekli işletmelerce haksız rekabete yol açması bakımından değerlendirilmiş ve bu sorunu çözmeye yönelik politikaların uygulanması önerilmiştir. İş dünyası Suriyelilerin

eğitime erişiminin ve Türkçe ğreniminin gerekliliğini savunurken vatandaşlık konusunda ılımlı bir yaklaşım sergilemektedir.

Suriyelilere yönelik dışlama konusunda bir diğer alan araştırması Deniz ve arkadaşları (2016) tarafından Suriyelilerin yoğun olarak yaşadığı Gaziantep ve Kilis'te gerçekleştirilmiştir. 48'i Gaziantep'li ve Kilisli, 67'si Suriyeli olmak üzere toplam 115 görüşmeci ile yapılan görüşmelerde derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Çalışmada dışlanma olgusu ekonomik, mekânsal, kültürel, söylemsel ve politik düzeyde ele alınmıştır. Erdoğan'ın çalışmasında elde edilen bulgulara benzer biçimde kiralardaki yükseliş ve emek piyasasındaki rekabet ekonomik boyutun temelini oluşturmuştur. Aynı zamanda politik boyutta çalışma izni, eğitim ve sağlık konusunda yaşanan zorluklar ön plana çıkmaktadır.

Öte yandan, bazı bulgular vatandaşların güvenlik, Suriyelilerin Türk kültürüne uyumu, mültecilerin ülkede kalıcı olarak kalması ve ekonomik durumun gerileme olasılığı gibi kaygılarla gereklendirerek olumsuz bir tutum benimseme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Demir, 2015; Genç ve zdemirkıran, 2015). Ancak Türkiye'de vatandaşların aynı anda hem fayda hem de tehdit algısına sahip olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur (Topal vd., 2016; Yitmen ve Verkuyten, 2018). Örneğin, Ankara ve İstanbul gibi bazı şehirlerde, Suriyeli mültecilerin toplumla bütünleşme-başarısızlık algısı ve mültecilerin şehir yaşamı için iyi görülmemesi nedeniyle, zaten var olan olumsuz tutum önemli lde arttı. Benzer şekilde Suriyelilerin kendi ülkelerine dönmesini isteyenlerin oranı da 2014'ten bu yana 38,9'dan 86,2'ye yükselmiştir (Erdoğan, 2017).

İstanbul ve Ankara'da ikamet edenlerin olumsuz tutum düzeyleri Antalya ve Diyarbakır'da ikamet edenlere göre büyük lde daha yüksektir. Ayrıca Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelenler, Türkiye'nin diğer bölgelerinde yaşayan vatandaşlara göre daha olumlu tutumlar sergilemiştir (Ankaralı vd., 2017). Ayrıca, sığınmacı sayısının fazla olduğu şehirlerdeki insanlar, az olan şehirlere göre Suriyeli mültecilere karşı daha olumlu bir tutum sergilemiştir.

Yıldız ve Uzgören (2016), yerli halkın Suriyelilere vatandaşlık verilmesinin kendileri için dezavantajlı bir konteks yaratacağını ve bu durumun istenmedik sonuçlar doğuracağını düşündüğünü ortaya koymuştur. Benzer şekilde Gülyaşar (2017)'ın araştırmasında yerli halkın Suriyelilere vatandaşlık verilmemesini tasdik etmesinin ardında kültürel ve milli değerlere yönelik algılanan potansiyel tehdit unsurlarının yer aldığı belirtilmiştir. Yitmen ve Verkuyten'in (2018) Türkiye'de yaptığı araştırmada, ulusal

kimliklenme düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutumu arttırdığı ve ulusal kimliğe yönelik tehditlerin varlığına ilişkin kaygı meydana getirdiği bildirilmiştir. Yapılan bir kısım araştırmada, Suriyelilerin kendilerinin tanımladıkları dini kimliğe ve paylaşılan dini değerlere odaklanmanın mültecilere yönelik daha olumlu tutum eğilimine yol açmıştır (Lazarev ve Sharma, 2017; Topal vd., 2016).

2.6. Dindarlık ve Dini Yönelim

Dindarlık, belirli dini inançlara bağlılık derecesi ve bu inançların kişinin hayatında ne ölçüde etkili olduğu olarak tanımlanır (Marsh ve Brown, 2011). Bireyin duygu, düşünce ve tutumlarını etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkan dindarlık pek çok değişken tarafından etkilenebilirken aynı zamanda diğer pek çok faktörü de etkilemektedir. Dindarlığın, artan ve eksilen puan tablosuyla dikey bir boyuta sığdırılması istendik güvenilir sonuçlara ulaşan yolda bir muğlaklık oluşturacaktır. Bu durumda, değişkenler arasındaki ilişkiyi isabetli bir biçimde anlamlandırmak için sadece dindarlığın ölçülmesi yeterli olmayacaktır. Nitekim, dindar oluşun ardında yatan dini motivasyon bizlere ne tür dindarlar olduğumuza dair bilgi sunmaktadır. Allport, dindarlık türlerini, dini eğilimin zemininde bulunan temel motivasyona göre, “dışsal” (extrinsic) veya “içsel” (intrinsic) dini yönelimler olarak ayrı ayrı tanımlamıştır (Bkz. Allport, 1954; 1966; Allport ve Ross, 1967). Buna göre, dışsal dini yönelime sahip bireylerin temelde sahip oldukları motivasyon bireysel çıkarların ve ihtiyaçların doyumu, psikososyal ihtiyaçların giderilmesi, güvenlik, sosyal bütünlük, statü gibi faktörlerin pragmatist ilke çerçevesinde gözetilmesi; içsel dini yönelime sahip bireylerin motivasyonu samimi şekilde dini amaç kılmak ve hayata dini perspektiften bakarak yaşamını anlamlandırmaktır. Dışsal yönelime sahip olan insanlar, sadece dinin geleneklerine odaklanırlar, ancak değerlerini içselleştirmemişlerdir. İçsel dini yönelime sahip olan insanlar ise dini yaşamlarını içselleştirilmiş değerlerle sürdürürler (Allport ve Ross, 1967). Maltby (2002), dışsal yönelimin iki farklı bağlılık biçimine dış kişisel ve dış sosyal yönelim odaklı olduğunu ifade etmiştir.

Allport, dinin hem önyargıya neden olduğunu hem de önyargı oluşumunu engellediğini ifade ederken; dinin bu paradoksal fonksiyonunu dini yönelim boyutlarıyla açıklama yoluna gitmiştir. Allport daha yüksek düzeyde önyargıyla ilişkilendirilen kurumsallaşmış bir dindarlık ile önyargılı eğilimlerden bağımsız olarak içselleştirilmiş bir dindarlık arasında ayrım yapmıştır (Allport, 1954). Dışsal dini yönelime ilişkin literatürde bazı çalışmalarda dışsal dini yönelimin sosyal önyargı ile pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya

konulmuştur (Batson vd., 1993; Donahue, 1985; Gorsuch, 1988; Spilka, Hood, Hunsberger ve Gorsuch, 2003; Cirhinlioğlu, 2010; Tepe vd., 2019). Allen ve Spilka (1967) tarafından yapılan araştırmada, kiliseye katılım gösteren; içsel dini yönelime sahip bireylerin, dışsal dini yönelime sahip bireylere göre daha az önyargılı ve dinlerinin öğretileri doğrultusunda ötekine karşı daha toleranslı davranma eğiliminde olduğu saptanmıştır (Bkz. Tepe vd., 2019). Benzer bir çalışma, Allport ve Ross tarafından yapılmış olup paralel doğrultuda sonuçlar elde edilmiştir. Bu araştırma, kiliseye sıklıkla giden kimselerin, düzensiz şekilde katılan kişilere göre daha az etnosentrik ve anti-semitik olduğunu göstermektedir (Bkz. Allport, 1954; Allport ve Kramer, 1946; Sanford, 1948). Buna göre, kiliseye düzensiz ve istikrarsız şekilde giden kişiler dışsal dini yönelime sahipken, içsel dini yönelime sahip bireyler istikrarlı katılım gösteren dolayısıyla önyargılı tutumları daha az benimseyen gruptur. İçsel dini yönelim ve dışsal dini yönelimin önyargı ile ilişkisine dair yapılan diğer çalışmalarda da, içsel dindarlığın tutarlı bir şekilde etnosentrik, ırkçı ve anti-semitik önyargı ile ilişkilendirilmemiş ve aralarında herhangi bir korelasyon tespit edilememişken; dışsal dindarlığın genellikle daha yüksek düzeyde önyargı ile ilişkili olduğu bulunmuştur (Jacobson, 1998; Batson vd., 1993; Donahue, 1985; Hunsberger ve Jackson, 2005). Sonuç olarak, yapılan araştırmalar genel olarak dışsal dini yönelim ile dış gruba yönelik önyargı arasında pozitif ilişki ortaya koymuştur (Donahue, 1985; Morris vd., 1989; Feagin, 1964; Gorsuch ve Aleshire, 1974).

Peki, tüm bu araştırma sonuçlarının yansira Allport ve Ross'un ortaya koymuş olduğu iki dini yönelimden biri olan içsel dindarlık eğilimi hakikaten bizlere sunulduğu üzere olgun dindarlık tasviriyle örtüşüyor mu? Batson ve arkadaşları yaptıkları çalışmaların bulgularıyla bu soruyu sormamız için bir fikir zemini oluşturuyor. Buna göre, içsel dindarların aksi yönde vermiş oldukları öz beyana rağmen; ırkçılık dolaylı olarak değerlendirildiğinde açık bir şekilde daha az önyargısız olduklarına dair bulgular edindiler (Batson vd., 1986; Batson, vd., 1978). Araştırma sonuçları, içsel dini yönelime sahip insanların sosyal beğenirlik teorisi içerisinde daha toleranslı algılanma isteği yönünde yorumlanabilir. Bu dini yönelimin, dini dışlayıcılık ve hoşgörüsüz fundamentalist inançlar için bir zemin inşa edebileceği aktarılmıştır (Bkz. Batson vd., 1993; Rokeach, 1960). İçsel dini yönelime sahip dindarlar, uyum sağlamayan ve geleneksel değerleri yıkan gruplara karşı önyargılı olma eğilimindedir (Bkz. Donahue, 1985; Gorsuch, 1988). Hunsberger ve Jackson (2005), içsel dini yönelimin ırkçı ve antisemitik önyargıyla negatif ilişki gösterdiğini ancak homofobik önyargıyla pozitif ilişkili olduğunu aktarmıştır. Yapılan çalışmalarda da ortaya

konulduğu üzere içsel dini yönelim dini ortodoksluk ve dini fundamentalizm ile defalarca pozitif bir korelasyon içerisinde olmuştur (Batson vd., 1993; Genia, 1996).

Batson ve arkadaşları, Allport'un (1967) ne sürdüğü içsel ve dışsal dini yönelim dikotomisini geliştirerek İngilizce'de "quest religiosity" olarak bilinen sorgulayıcı dini yönelim olarak çevirebileceğimiz üçüncü bir dini oryantasyondan bahsederek, sorgulayıcı dini yönelimi kesin ve açık cevaplardansa hakikati bulmak için süregiden bir arayış olarak tanımladılar. Buna göre, içsel dindarlık aynı zamanda fundamentalist inançları da ihtiva etmektedir. Batson ve arkadaşlarının bulgusuna göre (1993), içsel dini yönelim önyargılı davranışlarla pozitif korelasyon gösterirken sorgulayıcı dini yönelim negatif korelasyon gösteriyordu ve sorgulayıcı dini yönelimin bahsi geçen iki dini yönelime nazaran prososyal değerlerle daha fazla ilişkili olduğu (Batson vd., 2008; Bulbulia, 2013) belirlenmiştir. Son dönemde yapılan meta analizler, sorgulayıcı dini yönelimin ırkçılık, homofobi ve diğer türlerdeki n yargılarla olumsuz bir ilişkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır (Bkz. Hall vd., 2010; Whitley, 2009; McCleary vd., 2011). Batson ve arkadaşlarının (1986) yapmış oldukları bir başka araştırmada dini yönelim türleriyle açık ve gizil önyargı ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, içsel dini yönelim açık önyargı ile negatif ilişkili çıkarken gizil önyargı ile ilişki bulunamamıştır. Dini yönelim türleri içerisinde sadece sorgulayıcı dindarlığın gizil önyargıyla belirgin biçimde negatif ilişki gösterdiği bulgulanmıştır.

Batson ve arkadaşlarının geliştirmiş olduğu sorgulayıcı dini yönelim leği çeşitli sebeplerle eleştirilmiştir. Sorgulayıcı dini yönelim leği, alternatif olarak agnostisizmi, aşırı-ortodoks bir tutumu, aşırı eleştirel bir yaklaşımı veya dini geçiş dönemlerindeki çatışmaları ifade edebileceği konusunda kritik edilmiştir. Gerçekten de sorgulayıcı dindarlığın Tanrı'ya olan inançla sadece zayıf bir ilişkisi olduğu ve dini törenlere katılım ve özel ibadetlerle olumsuz bir Şekilde iliŐkilendiđi gözlemlenmiştir (Jackson ve Hunsberger, 1999; Altemeyer ve Hunsberger, 1992).

nyargı ve dini yönelim üzerine yapılan çalışmalarda baskın bir Şekilde ne çıkan bir diğer dini yönelim dini fundamentalizmdir. Dini fundamentalizm ve sorgulayıcı dini yönelimin birbirine zıt özellikler gösterdiğini ifade edebiliriz. Altemeyer ve Hunsberger (1992), bunu destekler nitelikte iki boyut arasında güçlü bir olumsuz ilişki bulgulanmıŐlardır. Sorgulayıcı dindarlığın açık uçlu karakteristiğinin aksine, dini fundamentalizm kesin doğrular üzerine inşa edilmiştir ve kapalı bir zihnin ürünüdür. Dini fundamentalizm; literal

anlayış, aşırı tenkit, sorgulamaya kapalılık ve hoşgörüsüzlük görünümüleriyle betimlenebilir. Temelde kutsal metinlerin içeriklerine ve bunların değişmez biçimde mutlak doğru olduğuna inanç olarak kavramsallaşmıştır. Dini fundamentalist kendi dini inancının tek hakikat olduğuna sarsılmaz bir biçimde inanır. Bu yönelimin temel niteliklerini Altemeyer ve Hunsberger (1992) şöyle ifade etmektedir: “Dinsel fundamentalizm, militan bir inanç sistemi, tek mutlak hakikat duygusu ve Tanrı ile özel bir ilişki duygusu gibi niteliklerle karakterize edilen bir inanç tarzıdır” şeklinde tanımlanmıştır (bkz. Laythe vd., 2001). Dini fundamentalizmin, tek hakikat olma iddiası doğal olarak dışlayıcı bir mentaliteyi beraberinde getirmektedir. Kişi, din konusunda sabit fikirli olup, din onun için bir dizi değiştirilemez kuraldan müteşekkildir. Dini uygulamaların orijininin uzaklaşmaksızın değiştirilmeden olduğu gibi katı biçimde uygulanması gerektiğini düşünür. Dini fundamentalizmde, katı davranış kurallarına yönelik bir eğilim bulunur ve gerçek inananların seçilmiş kişiler topluluğuna ait olması beklenir. Bu, kendini seçilmiş ve diğerlerinden ayrıcalıklı hissetme düşüncesini içinde barındırır. Bu dini yönelim türü üzerine yapılan erken dönem araştırmalar genellikle Hristiyan geleneği üzerinde yoğunlaşmıştır. Doeblen, kendi dini geleneğini tek hakikat olarak gören dışlayıcı bir inancın tüm hedef gruplara karşı daha yüksek düzeyde önyargı ile ilişkili olduğunu saptamıştır (Bkz. Doeblen, 2014; 2015a; 2015b). Nitekim, bazı araştırmacılar tarafından dışlayıcı tutum dini fundamentalizmin temel unsurlarından biri olarak tanımlanmıştır (Bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 2005; Hood vd., 2009; Rowatt, Shen, LaBouff ve Gonzalez, 2013). Dışlayıcı ve ayrımcı tutumlar, olumsuz önyargının davranışa dönüşmesiyle meydana gelmektedir. Yani, fundamentalizmin yaslandığı pratiklerden biri olan dışlayıcılık özünde olumsuz önyargılardan beslenmektedir. Keza yapılan geniş çaplı araştırmalarda, dini fundamentalizmin ırkçı önyargıyla (Hall vd., 2010) etnosentrik tutumlar (McCleary vd., 2011) ve homofobiyle (Whitley, 2009) pozitif bir korelasyon gösterdiği ve fundamentalizm düzeyi yüksek grupların diğer gruplara nazaran daha fazla önyargılı olma eğilimli olduğu (Klein, 2018) ancak ırkçı önyargı tutumlarının cinsel yönelimlere gösterilen tutumlara nazaran daha az olduğu (Laythe vd., 2001) belirlenmiştir. Hunsberger ve Jackson (2005) 16 araştırmanın meta analizini gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda, fundamentalizm ve ırksal hoşgörüsüzlük ve diğer dini gruplara yönelik önyargı düzeyi arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Dini fundamentalizmin çeşitli önyargı türleriyle yüksek korelasyon gösterdiği pek çok araştırmada ortaya konulmuştur (Bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Hunsberger, 1995, 1996; Wylie ve Forest, 1992). Altemeyer ve

Hunsberger (1992) tarafından yapılan çalışmada, dini fundamentalizm düzeyi yüksek ve sorgulamayan bireylerin, daha otoriter, daha itaatkâr ve daha saldırgan oldukları bulunmuştur. Ayrıca çalışmada kullanılan önyargı ölçeğinde azınlık olarak tanımlanan tüm gruplara karşı önyargılı oldukları bulgulanmıştır. Kirkpatrick (1993) tarafından yapılan çalışmada, Hristiyan Ortodoks inancının ve dini fundamentalizmin ve içsel dini yönelimin, zenciler, kadınlar, eşcinseller ve komünistlere karşı ayrımcı tutumları öngörüp öngörmeyeceği araştırılmıştır. Sonuçlar, dini fundamentalistlerin bu dört gruba karşı önyargılı bir tutum sergilediğini göstermiştir. Ayrıca yapılan çoklu regresyon analizlerinde, dini fundamentalizmin tüm ayrımcı tutumlarla pozitif bir ilişkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan, Hristiyan Ortodoks inancı ve içsel dindarlıkla ayrımcı tutumlar arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. McFarland (1989) dini fundamentalizmle ilgili bir ölçme aracı geliştirerek, bu yönelim biçiminin eşcinsellere, komünistlere ve kadınlara yönelik ayrımcı tutumlarla ilişkili olup olmadığını ölçmüş ve dini fundamentalizmin ve ayrımcı tutumların pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Önceki çalışmalara göre, dini fundamentalizm kutsal metinlerin literal gerçekliğine ve köktenci içeriğine duyulan inanç olarak kavramsallaştırılmıştır. Belçika’da Post-Kritik İnanç Ölçeği (Post-Critical Belief Scale) kullanılarak yapılan bir araştırmada literal inançlar daha yüksek seviyede ırkçılıkla ilişkilendirilirken (Duriez, 2004; Duriez ve Hutsebaut, 2000); dini sembolik algılayan kimselerin daha az ırkçı eğilimlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Jung (2012), kutsal metni literal olarak okuyanların İslam’a yönelik tutumun olumsuz olduğunu ifade etmiştir. Belirttiğimiz üzere, daha evvel paylaştığımız bulguları destekler bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Dini fundamentalizmin, önyargıyla; fundamentalizmin temel unsurlarından literal anlayışın da önyargılı tutumlarla pozitif yönde gösterdiği korelasyon tutarlı bir ilişki ortaya koymaktadır.

Dini ve dini öğretileri literal olarak kavrama, yazıta sıkı sıkıya bağlılık ve sözün hükmüne boyun eğmeyi gerektirir. Sembolik algılamada semboller bir araç olarak Tanrı’ya erişmeye imkan sağlarken; literal kavrayış olmuş bitmiş ve tek taraflı inşa edilen bir iletişim modeli ortaya koyar. İnsanın Tanrı ile bireysel iletişimi duygular aracılığıyla gerçekleşirken; literal bir kavrayış insanın en üst ideale erişmesine olanak sağlamamaktadır. Burada dini doktrinler, hükümler ve yargıların keskinliği çerçevesinde inancını kuran insanın otoriteye boyun eğme ediminin daha fazla olacağı yönünde öngörülebiliriz. Aynı şekilde, yazıta sıkı sıkıya bağlılık fundamentalist bir tutumun edinilmesine tabii olarak zemin

hazırlarken kutsal yazıtta zahir olanın otoritesinin tartışılmazlığı otoriteryan yönelimi onamaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, dini fundamentalizm ve sağ kanat otoriteryanizm arasında pozitif yönde yüksek korelasyon kaydedilmiştir (Hall vd., 2010; McCleary vd., 2011; Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Altemeyer, 1996). Dini fundamentalizm ve önyargı arasındaki güçlü ilişkinin fundamentalizm ve otoriteryanizm arasındaki yakın ilişki sonucu olduğu düşünülebilir. Altemeyer ve Hunsberger'e (2005; 2003) göre dini fundamentalizm ve önyargı arasındaki bağlantının en temel nedeni, sağ kanat otoriteryanizmi açısından fundamentalist ailelerin arasında otoriterliğe yönelik sosyalleşmedir. Bu durumda, dini fundamentalizm ve önyargı arasındaki güçlü bağın dini fundamentalizm ve otoriteryanizmin yakın ilişkisinin bir sonucu olabileceği varsayımı isabetsiz olmayabilir.

Otoriteryan kişilikler, ait oldukları grubu yüceltir ve dış gruplara dair kesin önyargıları vardır. Hoşgörüsüz ve agresif bir davranış örüntüsü sunan otoriteryanizm doğal olarak önyargı kuramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Geleneksel norm ve otoriteleri onaylama ve destekleme hareketi sebebiyle sağ kanat otoriteryanizmi olarak adlandırılan (Altemeyer, 1996) otoriteryanizm konvansiyonalizmin belirleyici rolünü göstermektedir. Üç bileşenden oluşmaktadır; geleneksel sosyal normlara yönelik oryantasyon, bu normları gözetecek ve muhafaza edecek otoritenin gücüne olan ihtiyaç ve dolayısıyla bu otoriteye karşı duyulan boyun eğme arzusu, karşı görüşleri kati suretle reddetme ve bunların karşısında net bir pozisyonda yer alarak savaşıma olarak bu bileşenleri açıklayabiliriz.

İnsan üzerinde nihai otoritenin Tanrı olduğuna inanan birey tabii şekilde otoriteye boyun eğme eğilimi göstermektedir. Bireyin otoriteryanizm düzeyi genel dindarlık düzeyine bağlı olarak pozitif yahut negatif seyredebilirken, dini yönelimin de belirleyici olduğu vurgulanmalıdır. Leak ve Randall (1995) geleneksel dindarlığın sağ kanat otoriteryanizmiyle pozitif yönde korelasyon gösterirken, olgun dindarlığın sağ kanat otoriteryanizmiyle negatif bir ilişki içerisinde olduğunu belirlemiştir. Keza, olgun dindarlık yahut sorgulayıcı dindarlık kurumsal bir dinin merkezi otoritesine değil, bireyin arama arzusuna dayanmaktadır. Bir diğer dini yönelim olan içsel dindarlığınsa sosyal muhafazakarlığın gelişmesine liderlik eden otorite yanlısı tutumlarla pozitif yönde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Ji ve İbrahim, 2007). İçsel dini yönelime sahip bireyler, geleneğin ve değerlerin muhafaza edilmesi ve istikrarın sağlanması için otorite yanlısı tutum sergiler.

Dini inancın, inanç ve uygulama boyutları arasında otoriterlik bakımında farklılıklar ölçülmüştür. Yapılan bir araştırmada, İslam'ın doktrin ve öğretileri sosyal muhafazakarlık ile olumlu bir ilişki içinde bulunurken; Allah'a, Peygamberine ve Kuran'a olan inancın bazı otoriter özellikleri geliştirme olasılığını azalttığı ortaya konulmuştur (Bkz. Ji ve İbrahim, 2007). Akaid ve fikhın çalışma alanı göz önüne alındığında bu sonuç bizleri pek şaşırtmamakla birlikte oldukça kayda değer bir veri ortaya koymuştur. Dini öğreti ve doktrinler, yargılayan ve hükmeden otoritenin hitabı olarak sezilmektedir. İnanç ise, bireyin kabulüyle başlayan ve bireyin kendisinin etkin olarak sürdürdüğü bir bağ olarak otoriter bir karakteristiğe sahip değildir. Dini yönelim ve dindarlığın dışında genel olarak dini mensubiyetinde otoriterlik düzeyini üzerinde etkili olması mümkündür. Kutsal metinlerde bulunan ve otoriteye itaati teşvik eden ayet ve öğretilerden verilen birer örnek, mensup olunan dinin öğretilerinin fundamentalizmin özü olan literal anlayışa sahip mensupların otoriterizm düzeyini nasıl etkilediğini daha iyi açıklayabilir. Hristiyanlığın kutsal referans metinlerinden Romalılar Mektubu'nda bulunan "Herkesin otoritelere itaat etmesi gerekir. Çünkü otorite Tanrı'dan gelir ve mevcut otoriteler Tanrı tarafından tayin edilmiştir. Bu nedenle, otoritelere karşı gelmek, Tanrı'nın buyruklarına karşı gelmek anlamına gelir. Karşı gelenler cezalandırılacaklardır." (13:1-2) ayeti; İslamiyet'in kutsal kitabı Kur'an'da yer alan "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin, sizden olan ulü'l-emre de."(4:56) ayeti; Yahudi kutsal kitabı olan Tanah'ın beş kitabından biri Tesniye'de yer alan "Yasaya ve hükümlere göre, size öğretilen her şeyi dikkatle yapmalısınız. Yasayı değiştirmemeli ve ondan ayrılmamalısınız."(17:11) ayetleri semavi dinlerin otoriteye itaati mutlak bir dille buyurduğunu ortaya koymaktadır.

2.7. Önyargı

Bugün İngilizce'de *prejudice* olarak ifade edilen ve önyargı anlamına gelen kelimenin kökeni Latince *praejudicium* kelimesine dayanmaktadır (Allport, 1954). Köken olarak *praejudicium* ifadesinin, gerçeklerin uygun bir şekilde incelenmeden ve düşünülmeden oluşturulan karar olarak tanımlandığını aktaran Allport, önyargıyı kişinin bir gruba ait olmasından dolayı, o gruba ait olduğu için, o gruba atfedilen hoş olmayan özelliklere sahip olduğu varsayımıyla, kişiye karşı antipatik veya düşmanca bir tavır olarak tanımlamıştır. Yapıcı (2017), önyargı kavramının delil ve ispata dayanmadan verilen peşin hüküm anlamını taşıdığını aktarmıştır. Şerif (1996), önyargı mefhumunu grup düzeyinde ele almış ve bir grubun mensuplarının başka gruba yahut bu grubun mensuplarına yönelik

olumsuz tutumu ve ön kabulü olarak açıklamıştır. Bireyler düzeyinde önyargı şahsi temelliyen, grup düzeyinde önyargılar grup aidiyeti ve kimlikle ilgilidir (Yapıcı, 2017). Dolayısıyla, gruplar arası ilişkiler ve önyargı hususu sosyal psikoloji için bir inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Zick ve arkadaşları (2011) önyargının çeşitli türlerinin güçlü şekilde korelasyon gösterdiğini bulgulamıştır. İnsan; etnisite, cinsiyet, yaş, millet, kültür, sosyal bağlam, din, cinsel yönelim ve sahip olduğu yeterlilikler gibi pek çok kalemde bir diğerinden farklılaşarak ayrılır. Bu farklılıklardan öne çıkan bazılarının çeşitlilik olarak görülmediği resimde ötekine ilişkin belli duygu, düşünce ve tutumlar gelişmektedir. Bireyin, grubun ve daha yaygın bir şekilde toplumun diğer bireylere, gruba ve topluma karşı takındığı tutumu olumlu yahut olumsuz biçimde etkileyen olgu önyargı olarak adlandırılmaktadır.

Bireyler, kendilerinden farklı gördükleri ve rahatsız oldukları bir gruba mensup kişileri olumsuz değerlendirebilir ve önyargı geliştirebilir. Önyargıya sahip bireyin algıladıkları bu farklılıklar gerçekte var olmayabilir yahut önyargılı kişinin zihninde var olan bir yanılsama olabilir. Bu farklılıklar, sadece salt farklılık olarak değil aynı zamanda eşit olmama düşüncesinin referansı olarak değerlendirilir. Biyolojik üstünlük, ahlaksızlık, sapkınlık, faydasızlık gibi gerekçelerle bu gruplara yönelik üstünlük algılama durumu söz konusudur. Önyargının hedefinde çeşitli gruplar yer alabilir. Örneğin, etnisite, ırk, din, cinsiyet, cinsel yönelim, yetersizlikler, yaş, kültür gibi etkenlerle dış grup önyargının yöneltildiği hedef haline gelebilir. Adorno ve arkadaşları (1950) ve Allport (1954) önyargı çeşitlerinin beraber meydana geldiğini öne sürmüşlerdir. Örneğin, yabancı düşmanlığı bulunan birisinin aynı zamanda ırkçı ya da cinsiyetçi olması muhtemeldir. Belirli bir önyargı türünün bazı özellikleri, önyargılı bireyin bulunduğu durum ve algıladığı grup üyeliklerine bağlı olarak değişebilir. Yani, kişi çevresindeki duruma veya karşılaştığı insan gruplarına göre önyargılı düşünceler geliştirebilir. Örneğin, bir kişi bazı durumlarda veya belirli grupları hedef alabilirken, başka bir durumda veya farklı gruplarda önyargılı olmayabilir. Öte yandan, genelleştirilmiş önyargı, kişilik özelliklerine bağlıdır. Örneğin, uyumluluk ve açıklığın düşük düzeyde olması gibi kişilik özelliklerine sahip olan bireyler, genelleştirilmiş önyargıya daha yatkın olabilirler. Bu kişiler, düşük statüye ve güce sahip olan marjinalleştirilmiş grupları değersizleştirme eğilimi gösterebilirler. Grup odaklı düşmanlık sığınmacılar, evsizler, işsizler ve engelli insanlara karşı önyargıların yanı sıra xenofobi,

ırkçılık, İslamofobi, anti-semitizm, cinsiyetçilik ve homofobi gibi önyargı türlerini içermektedir.

Önyargının, altbaşlıkları incelendiğinde çeşitli grupları hedefine alan ve sistematik şekilde işleyen bir operasyon olduğu çalışmanın bu kısmına kadar açıklandı. Zick, Küpper ve Hövermann (2011), önyargının üç bilişsel işleyişin sonucunda oluştuğunu belirtir. Bu sürecin ilk adımı kategorizasyon işlemidir. Allport'a (1954) göre, bütünü anlamak ve dünyanın çeşitliliğini ve karmaşık yapısını olduğu üzere işlemek biz insanların zihin yapısı için imkansız bir edimdir. Bu sebeple, bütünü değil parçaları algılayan insan bunları müşterek özelliklerine, yapısına ve işlevine göre kategorize ederek gruplandırmaktadır. Daha sonra gelen ikinci adımı stereotipler (stereotypes) oluşturmaktadır. Stereotip kavramı ilk kez Lippman (1998) tarafından kullanılmış olup; kategorize edilmiş tanımlanan gruplara, o grubun tüm parçalarında ve üyelerinde bulunduğu düşünülen kesin özellikler ve davranış örüntüleri tayin edilerek gerçekleştirilir. Bu sebeple, bireysel farklılıklar göz ardı edilerek sahip olsun yahut olmasın bir grubun tüm üyelerinin ortak bir karakteristiğe ve davranış biçimine sahip olduğu düşünülür. Lippman (1998) insanların birbirilerini tanımak için zamanı ve fırsatı olmadığını ve bu sebeple bireyin ötekinde ipucu sağlayan bir özelliğe dikkat çekip resmin geri kalanını zihnindeki stereotiplerin sağladığı nitelikleri baz alarak çizdiğini ifade etmiştir. Yapıcı (2017), çevremizde gördüğümüzü şeyleri kültürün bizim için önceden anlamlandırdığını ve bireyin tanımlama eylemini gerçekleştirmediğini zaten tanımlanmış olanı tanımlandığı şekilde algıladığını ifade eder. Stereotipler, gerçekliğin algılanmasında bilişsel yapıda var olan kolektif imgelerin oluşturduğu şemalar aracılığıyla bireye belirlenmiş ve düzenlenmiş bir gerçeklik algısı sunar. Ötekine bakışta bir gözlük yahut filtre olarak resmedebileceğimiz stereotipler gerçekliği aktarırken bize gerçekliği bulunmayan varsayımlar sunar ancak bu varsayımların aktüel yaşamın içerisinde gerçek yansımaları bulunmaktadır. Stereotiplerin, bilgi sunma ve meşrulaştırma olmak üzere iki işlevi bulunmaktadır. İlki bahsettiğimiz üzere bilgiyi basitleştirir ve temsil oluşturur; ikincisi ise, gözlemlenen ya da deneyimlenen grup farklılıklarını ya da sosyal rolleri rasyonalize eder (Allport, 1954; Katz ve Braly, 1933; Lippman, 1998). Bu şekilde, bir grubun niteliğine ve neliğine ilişkin kalıp yargılar sunarken, söz konusu gruba yönelik niçin belli bir yönde muamele edildiğini açıklarlar (McGarty, Yzerbyt ve Spears, 2002; Yzerbyt, Rocher ve Schadron, 1997). Crandall ve arkadaşları (2011) stereotiplerin ayrımcılığın sebebi değil sonucu olduğunu belirtmiştir. Buna göre, ayrımcılık davranışını eyleyen, farklı grupların neden farklı davranışlara maruz kaldığını stereotipler üzerinden açıklar. Sonuç olarak,

stereotipler birey ve grup düzeyinde ayrımcı eylemleri meşrulaştırma işlevini görmektedir. Nitekim, grup temelli eşitsizlikleri korumak için stereotiplerin gelişebileceğini öngören teoriler de bulunmaktadır (Bkz. Sosyal Baskınlık Teorisi ve Sistemi Meşrulaştırma Teorisi). Quattrone ve Jones (1980) bu düşüncenin temelinde yatan anahtar sloganı şu ifadeyle açıklar “Onlar aynı, biz farklıyız.” Klein (2018) dinin ve önyargının stereotipler ve kategorizasyonlar aracılığıyla algılarımızdaki karmaşıklığı azaltarak aslında aynı amaca hizmet ettiğini ve onların birbirine sarılı olduğunu savunmaktadır. Önyargının oluşumunda etkili olan son adım ise değerlendirme kavramı ile açıklanmıştır. Birey, kategorize ettiği ve stereotiplerle etiketlemiş olduğu grup hakkında son bir değerlendirmede bulunur ve olumlu yahut olumsuz duygular ile ilişkilendirir. Bireyin önyargı tutumu işte bu son aşamada geliştirilen duygu çevresinde şekillendirilmektedir. Banaji ve Greenwood (2013) değerlendirme sürecinin sadece negatif duygular değil, pozitif duygularla da sonuçlanabildiği aktarır. Örneğin, göçmenlerin tembel, Almanların dakik, Latinlerin sıcak kanlı olduğu varsayımları (Klein, 2018) olumlu yahut olumsuz değerlendirme sonuçlarına örnek olarak verilebilir. Ancak diğer yandan, negatif stereotipler ve duyguların pozitif olanlardan daha muharrik bir güç olduğu ve yıkıcı bir etkiye sahip olduğu bir vakıadır. Stereotipler, bireyle dünya arasına girerek ve nesnel değerlendirme sürecini zedeleyerek sahte bir gerçeklik yaratır. Olumlu ya da olumsuz her koşulda ötekine ilişkin gerçekliği algılama yetisini baltalar. Yapıcı (2004), yeni bilgi sağlayan eğitim programlarının uygulanması ve stereotipler kritik edilse dahi değişim karşısında güçlü bir direnç göstereceğini ifade etmiştir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz. Stereotipler, kültürün bireye sunduğu bir ön kabuldür. Birey, algılama ve tanımlama sürecinin eyleyeni değil, sonucunu pratik biçimde elde edendir. Herriot, kültürü bireyin tüm bildiklerini unuttuktan sonra geri kalan olarak tanımlar. Kültürün ve kollektif yapının hazır biçimde sunduğu zihinsel şemaları oluşturan stereotiplerin yıkımı dolayısıyla hayli zor olacaktır. Önyargı, temel bazı işlevsel operasyonlara sahiptir. Karmaşık bilgiyi işleme ve hızlı karar verebilmeyi sağlar dolayısıyla dünyadaki belirsizliği ve karmaşıklığı azaltarak basitleştirilmiş bir simülasyon yaratır. Dış grubun varlığı ve dış gruba yönelik önyargılar bireyin grup aidiyetini pekiştirerek grup içi bağlılığını ve kimliğini güçlendirir. Dolayısıyla, iç gruptan dış grupları ayırarak, bireyin kimliğini oluşturmaya ve iç gruptaki üyeler arasında bir topluluk duygusu oluşturmaya yardımcı olabilir (Zick, Küpper, ve Heitmeyer, 2010) (Bkz. Sosyal Kimliklenme). İç gruba aidiyet duygusu ve grup mensubiyetine dayalı kimlik oluşumu, bireyin öz saygısını destekleyebilir ve güçlendirebilir. Bir gruba ait olma hissi bireyin değerli ve anlamlı

hissetmesine katkı sağlayabilir. Aynı zamanda, bireyin kendi grubuna yönelik olumlu kalıp yargılarını güçlendirerek sosyal statü ve üstünlük hissetmesine neden olur. Toplum içindeki sosyal normları sürdürme ve bu deseni meşrulaştırma işlevi görür. Önyargı, her zaman mutlak biçimde davranışa yol açmayabilir ancak bunu meşrulaştırmak ve gerekçelendirmek için yeterli ideolojik zemini oluşturur. Önyargı, popüler mitler üzerinden temellendirilebilir ve açıklanabilir ancak bu mitler ve açıklamalar gerçeklikle uyumsuz ve diğer gruplara karşı olumsuz önyargıları oluşturur. Bu mitler, sosyal hiyerarşileri meşrulaştırır (Sidanius ve Pratto, 1999). Allport (1954) toplumda önyargı bildirisinin dereceleri olduğunu ve bunların görece hafif olandan radikal davranışlara doğru sıralanabileceğini ifade eder. Önyargı safhaları; dış gruba yahut hedef gruba yönelik karşı olmayı ifade etme, kaçınma, ayrımcılık, fiziksel saldırı ve son olarak da linç/kıyım olarak sıralanabilir. Eğer kişinin sosyal çevresi ve kamu otoriteleri bu tutum ve davranışları onuyor ya da paylaşıyorsa, kişi teşvik altındadır ve kaçınılmaz şekilde kişinin tutum ve davranışları pekişebilir. Kişi, doğrudan/dolaylı ve sözlü/eylemsel bu davranışlara dair olumsuz geri dönüt ya da ceza almazsa bunları tekrarlaması olağandır. Stereotipler ve önyargılar, varsayımsal rasyonel olmayan zihni imajlardır ancak davranış boyutunda kendisini gösterip reel sonuçlara yansiyabilir. Bu davranışsal sonuçlar, ayrımcılık pratikleri olarak aktüel bir sosyal gerçekliği yaratır. Kimlik ve grup aidiyeti düşüncesinin yarattığı öteki, önyargı ve stereotiplerin davranışsal yansıması olan ayrımcılık pratiklerinin objesi konumuna gelir. Ayrımcı davranış, dış gruba yönelik olumsuz önyargılar ve eşit olmama düşüncesinden neşet edebileceği gibi iç gruba yönelik kabile asabiyeti nevinden bir desteğin sonucu olarak tezahür edebilir. Gruplar arası ilişkiler bağlamında ayrımcı ve önyargılı davranışları açıklama hususunda öne çıkan iki teori bulunmaktadır; bunlar Gerçekçi Çatışma Kuramı ve Sosyal Kimliklenme Teorisidir.

2.7.1. Irkçılık

İrk kavramı bilim öncesi dönemde ilk olarak asil ve soylu sınıfı kastederken kullanılırken (Yılmaz, 2008) daha sonraki dönemlerde kavramın ortak fiziksel özelliklere sahip grupları kategorize etmek için kullanıldığı bilinmektedir. Coğrafi keşifler, sömürgecilik, sanayi devrimi gibi tarihi dönüm noktaları Batı için farklı coğrafyalarda yaşayan insanları tanımlama ihtiyacını doğurmuştur. İnsanlar fenotipik özellikleri referans alınarak gruplandırılmışlardır. Burada, ten rengi, kafatası şekli ve benzeri özellikler insanları gruplandırmada esas alınmıştır. Daha sonraki dönemlerde ırk kavramı değişime uğrayarak genetik yakınlığa göre tasnif sistemi halini almış ve biyolojik bir sınıflandırma için

kullanılmıştır. Dolayısıyla en yaygın anlamıyla “ırk” kavramı, fiziki ve biyolojik ortak özellikleri olan insan gruplarını ifade etmeye tekabül etmektedir (Boas, 1940).

Genel olarak, ırk kavramının evrimsel süreci göz önünde bulundurulduğunda antropolojik, fiziksel, biyolojik, kültürel ve sosyal kategorizasyon gerçekleştirme amaçlı kullanıldığı bilinmektedir. Sınıflandırma kriterleri üzerinde ortak bir konsensusa ulaşılamaması ve ırk mefhumunun daha çok sosyal, politik ve ekonomik çıkarlara hizmet etmesi kavramın kullanımını tartışmalı kılmıştır.

Beyaz Avrupalı tarafından üretilen ırk teorisi, üstünlük iddiasını beraberinde getirmiştir. Nitekim eski anlamıyla ırkçılık, evrim kuramı temelinde insan ırklarından bazılarının diğerlerinden üstün olduğunu kabul eder. Irksallaştırma, hiyerarşik bir yapılanmayı ve sömürgeyi meşrulaştırma hareketinin başlangıç noktası ve ideolojik besleyicisi olarak ifade edilebilir. Köleciliğin ve emperyalizmin beslediği ırk kavramı aslında tabii olarak ırk ayrımcılığını ve ırkçılığı teklif etmekte ve beraberinde getirmektedir. Kavramın bilim sonrası dönemde de sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal düzenlemelerde bir meşrulaştırma zemini olarak kullanılması bilimsel mahiyetini yitirdiğini ve daha fazla biyolojik-antropolojik tasnif sistematizasyonu gayesiyle kullanılmadığını göstermektedir.

Günümüzde daha çok ‘öteki’ nin algılanış biçimi ile şekillenen ırkçılık, etnik merkezli bir ortak payda ile ‘biz’ ve ‘onlar’ arasındaki ayrıma bağlanmaktadır (Yılmaz, 2008). Ayrımcılık, ırkçılığın başlıca unsurlarından biri olup, öteki olarak başka bir etnik/kültürel yapıya yahut dini gruba karşı hareketinde bir tür ırkçılık olduğunu ifade edebiliriz. Modern ırkçılık, yeni ırkçılık yahut kültürel ırkçılık olarak bilinen bu davranış modeli de ırkçılık gibi önyargı ve hoşgörüsüzlüğün bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada ırkçılık teorisinden bahsederken öznenin değişken bir durumda olması ve hedeflenen grupların çeşitlilik göstermesi yeni kavramlar türetme ihtiyacını doğursa da durum analizi gerçekleştirildiğinde sosyal psikolojide sabit ve müşterek bir gaye güdüldüğü düşünülmektedir. Nitekim, “Miles ‘ırk’ diye bir kavramın aslında var olmadığını, sadece bazı sosyal grupların ‘öteki’ ni oluşturmak ve diğer sosyal grubunda dışlanmaya karşı durma yoluyla ‘kendini’ tanımlamak için kullandıkları bir inanç olduğunu savunmaktadır” (Resiigl ve Wodak, 2001 s. 23).

2.7.2. Xenofobi

Xenos Grekçe yabancı demek olup *phobos* kelimesi de korkuyu ifade etmektedir. Yabancılardan hoşnutsuz olma, onlara karşı korku duyma, onlardan uzak durma duygu ve davranışlarını ifade etmektedir. Bordeaux (2009), xenofobiyi farklı olan ülkelerden, kültürlerden, etnisitelerden, ırklardan, sosyal sınıflardan ve dinlerden insanlara yönelik mantıkdışı korku ve nefret olarak tanımlamaktadır. Master ve Le Roy (2000), yabancı düşmanlığını, “kültürü içinde barındıran bir ulusa özdeş kimlikle bağlantı kurularak yabancılara karşı duyulan güvensizlik, korku ve/veya nefretin ifadesi” olarak tanımlamaktadır (Yılmaz, 2008, s.28).

Kısacası, xenofobi rasyonel olmayan bir korku ile farklı dine, kültüre, etnik kökene ya da millete ait olan kişilere karşı oluşan negatif duygu ve düşünceleri kapsamaktadır. Biz ve onlar ayrımının zamanla duygusal ve davranışsal olarak negatif etkenlerle beslenmesiyle bir korkuya, nefrete ve bir tür şiddete dönüşmesiyle xenofobik eğilimler ortaya çıkmaktadır. Bireyin ötekine karşı hissettiği korku zamanla nefrete ve bu nefret de kimi zaman aksiyona dönüşerek şiddete sebep olmaktadır. Sosyal hayatta xenofobik davranışların olumsuz etkileri olduğu bir vakıadır. Xenofobinin sömürgeciliğin, politik istikrarsızlığın, stresin ve toprak paylaşılmazlığının olduğu toplumlarda meydana geldiğini söylemek mümkündür. Xenofobinin öznesi çoğunlukla mülteci ve göçmenler olsa da, uzun süre bir arada yaşanan öteki de xenofobik düşünce ve duyguların öznesi olabilmektedir. Burada milliyetçilik ve etnik merkezîyetçiliğin xenofobinin temel taşlarından birini oluşturduğunu söylemek mümkündür. Mülteci ve göçmenlere karşı duyulan yabancı korkusunun birlikte yaşanan öteki gruba karşı daha farklı faktörlerden etkilendiği, ekonomik ve politik dinamikler üzerine kurulu olduğu ifade edilebilir. Ekonomik kaynakların ve istihdamın sınırlılığı, politik istikrarsızlık, güvenlik, sağlık, yerel kültürün yabancılar tarafından domine edilme olasılığı gibi hususlar tehdit unsuru olarak görülmektedir. Buna göre, korku ötekinin yabancı olmasından değil, gelecek kaygısından ileri gelmektedir. Bazı araştırmacılar göçmenlere karşı olan negatif duyguları tanımlamak için nativizm kelimesini kullanmaktadır. Nativizm göçü ve göçmen girişini engelleyerek, yerel halkın çıkarlarını koruma siyaseti olarak tanımlanabilmektedir (Yakushko, 2009).

Yabancıнын, medyada bir obje olarak sunuluşu ve halk arasında anlatılagelen vakaların kahramanı olarak ilişkilendirildiği roller ve kavramlar yabancı düşmanlığını belirleyen ve besleyen faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kollektif korku ve korkunun

agresif bir aksiyon olarak geri bildirim yabancılara karşı saldırgan davranışları ortaya çıkarabilmektedir.

Rydgren (2004), sosyal bilişsel teoriyi baz alarak öteki hakkındaki düşüncelerin önceden aktarılan sistemleşmiş ve şemalaşmış genellemeler olduğunu ifade eder. İnsanların, öteki hakkında bireysel farklılıkları gözeterek bireye özgü şemalar geliştirmedini ve basmakalıp yargıların bütüne yansıtıldığını anlatmaktadır. Nitekim, Allport'a (1954) göre de, önyargının temelinde stereotiplerle düşünme yer almaktadır. Önyargılı bireyler gruplararası farklılıkları derin bir şekilde algılar. Öteki gruba ilişkin stereotipler önyargının hem nedenini hem de neticesini oluşturur.

2.8. Önyargı Düzeyini Etkileyen Bazı Değişkenler

2.8.1. Sosyal Kimliklenme Düzeyi

Haslam ve Turner (2001) tarafından kimliklenme, kişinin içinde bulunduğu sosyal grubun bir üyesi olarak tanımlamaya istekli olduğu ve bu kimliği uzun süreli olarak benimsediği görece sabit durum şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre, bireyin davranışları ve tutumu özdeşim kurduğu grubun göstereceğini öngördüğü düşünce, tutum ve eğilimlerden etkilenir. Kendilik algısı ve kişilik, bireyin aidiyet hissettiği sosyal grup ve değerler bütününe getirdiği sosyal kimliği üstlenmektedir. Nitekim, Tajfel (1978) sosyal kimliği, kişinin kendilik kavramı içinde ele almış, kimliğin kişinin bir sosyal gruba değerler ve duygular yoluyla bağlanmasından çıktığını ifade etmiştir. Burada bireyin ötekine karşı düşünce ve tutumlarında özdeşim kurduğu grubun vizyonunu temsil eden bir prototipi canlandırması söz konusudur. Sosyal kimliklenme düzeyinin artışı, grup-içi ilişkilerde olumlu yönde hareketlilik ve iş birliği ile paralellik göstermektedir. Bireyin aidiyet duyduğu ve iletişim yoğunluğunun ötekine nazaran daha fazla olduğu grup, güvenlik ve yakın ilişki ihtiyacını cevaplandırmaktadır (Pratt, 1998). Kişinin sosyal yaşamını belirleyen ve istendik güvenilir bir alan oluşturan bu sosyal gruba olan bağlılık, grup dışı bireylere ve faktörlere mesafeli durmayı da beraberinde getirir. Bir diğer deyişle birey kendi grubunun zaviyesinden öteki gruba cephe almış konumdadır. Bireyin diğer grup üyesine olan olumsuz düşüncelerini, uyguladığı ayrımcılığı ya da beslediği kalıp yargılarını belirleyen kendi sosyal kimlik grubudur (Çelebi vd., 2017). Kişi içinde bulunduğu grupla kendini ne derecede özdeşleştiriyorsa, dış grup üyelerine yönelik o derece olumsuz tutumlar geliştirir (Sevinç, 2019). Belirli bir kurumsal dini geleneğin çatısı altında toplanan dini grubun grup-içi hareketli bir etkileşim alanına sahip olduğu düşünülebilir. Ancak diğer yandan araştırmacılar

grup içi dini bağlılığı dini önyargının ana tetikleyicisi olarak tanımlamaktadır (Hall, Matz ve Wood, 2010); dini grupla özdeşleşme ne kadar güçlüyse, diğer dini inançları olan insanlara karşı da o denli mesafe konulmaktadır. Keza, Pichon ve Saroglou (2009), dini bir bağlam içerisinde bulunan katılımcıların dış grup üyelerindense iç grup üyelerine yardım etmeye daha istekli olduğunu ortaya koymuştur.

Dini gruplar aynı kaynakların çoğu için rekabet ettiğinden, dindar insanlar özellikle diğer dini inançlara sahip grupları tehdit edici olarak algılamaya eğilimlidir. Sosyal uyumun yaratılmasında ve sürdürülmesi konusunda topluluğun dini yapısının homojen olması destekleyici bir faktör sayılabilirken, tersine koşullar düşünüldüğünde çoğunluğun inancını benimsemeyenler bir tehdit olarak algılanacaktır. Grup tehdidi teorisine çerçevesinde dini bağlamın önem taşıdığı düşünülmektedir. Buna göre, farklı bağlamlar bireysel tutumları etkileyebilmektedir. İç ve dış gruplar yaratılması ve sürdürülmesindeki farklılıklara tehdit algısının eklenmesiyle farklı dini bağlamlar bireysel tutumları belirleyici olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini bağlamı belirleyen başlıca üç unsurdan bahsedilebilir. İlk olarak, bir ülkedeki çoğunluk dine mensup insanların oranı bakımından dinin homojenliği, ikinci olarak devlet din ilişkisi (Bohman ve Hjerm, 2014) ve son olarak ülkenin mezhebi kartografisi ve bunların ilişkilerinin niteliği.

Örnek bir model sunmak gerekirse, dine dayalı bir sosyal uyumun sağlandığı toplulukta baskın inançtan sapan kimseler dışlanır. Ayrıca dindarlar kendi dinlerini korumakla daha fazla ilgilenir ve bu nedenle göçmenlerin varlığından daha fazla endişe duymaya başlar. Göçün bir şekilde dini cemaatin konumuna meydan okuduğu ortamlarda, bireysel dindarlığın, göçmenlik karşıtı tutumlarla ilişkili olması muhtemeldir çünkü bu tehditler dindar olmayan kişilerden ziyade dindarların algıladığı bir tehdit olacaktır (Bkz. Gorodzeisky, 2011). Bohman ve Hjerm (2014) bireysel dindarlığın yumuşatıcı etkisinin, dini açıdan homojen bağlamlarda ve hükümetin çoğunluğun dinini desteklediği durumlarda daha az belirgin olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak, dini bağlamın dindar insanlar üzerinde dindar olmayan insanlara göre farklı bir etkisi olduğundan, göçmenlik karşıtı tutumları belirlemede dini bağlamın bireysel dindarlıkla ilişkili olarak büyük bir önem arz ettiği ortadadır.

Gorsuch ve Aleshire (1974) dinin ulusal iç grubu tanımlayan merkezi bir faktör olmadığı ortamlarda, bireysel dindarıktaki farklılıkların ulusal dış gruplara yönelik tutumlar üzerinde daha az etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

2.8.2. Siyasi Yönelim

Siyasi tutum, siyasi yapı ve siyasi konulardaki fikirlerin ve hükümlerin kaynağını oluşturan, insanın siyasi olaylar karşısındaki tavırlarını belirleyen ve onların siyasete katılmalarına etki eden bir olgudur (Ersoy, 1998). Siyasi yönelim, siyasi sosyalleşme ile şekillenmektedir ve birkaç eksende incelenebilir. Bu siyasi pusulada, bireyin siyasi yönelimi ve tutumu sağ ve sol (x) siyasi ekseninde konumlandırılabilir. Diğer bir eksen (y) ise otoriteryanizm eksenidir. Kişilerin siyasi yönelimi sağ-sol ve otoriteryanizm-özgürlükçülük düzeyine göre bir noktada belirlenmektedir.

Katzarska-Miller ve arkadaşlarının (2014) yapmış olduğu araştırmalarda dindarlık ve politik oryantasyon ilişkisi incelenmiştir. Buna göre, dindarlığın muhafazakar politik oryantasyon ile ilişkili olduğu belirlenmiştir. Muhafazakar politik oryantasyona sahip olanların ise dini yönelim olarak içsel dini oryantasyona ve etnosentrik eğilimlere sahip olduğu, diğer yandan liberal politik oryantasyona sahip olanların çokkültürlülüğü onaylama eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Kişinin siyasi yönelimi ilişkili olarak diğer pek çok değişkeni etkilemektedir. İrkçi ve yabancı karşıtı tutumlar bireyin siyasi yöneliminden hem etkilenmekte hem de siyasi tutumunu etkilemektedir. Sevinç (2019), sağ siyasi kanatta bulunanların daha yüksek önyargı düzeyine sahip olduğunu tespit etmiştir. Buna paralel olarak, aşırı sağ siyasi hareketin ırkçılık, yabancı karşıtlığı ve köktendincilikle ilişkilendirildiği görülmektedir. Aliboni (1998), xenofobi ve ırkçılığın organize siyasi hareketlere yön vermekte ve yükseltmekte olduğunu ifade eder. Keza, Cooperman ve Sahgal (2018) tarafından 15 Batı Avrupa ülkesinde gerçekleştirilen araştırma sonuçları, siyasi görüş ile göçmenler ve azınlıklar hakkındaki tutumların ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Avrupa'da 1980'li yıllarda başlayan ve 2000 başlarında etkisini gösteren bir yabancı düşmanlığı ve özelde İslamofobi baş göstermiştir. Bu süreçte, aşırı sağ partilerin kullanmış oldukları agresif retorik ve milliyetçi söylemler potansiyelde hazır bulunan göçmen karşıtlığını körükleyerek halk arasında yabancı düşmanlığının yaygınlaşması ve artmasına neden olmuştur (Öztürk, 2019). Son dönemde, aşırı sağ siyasi partilerin siyasi bir zafer olarak güç kazanmasının nedenlerinden biri olarak yabancı ve göçmen karşıtı ırkçı popülist söylemler ve propagandalar gösterilmektedir. Nitekim buna paralel olarak yükselen göçmen ve mülteci krizi sonrasında Avrupa'da sağ siyasi akımların yükselişe geçtiği gözlemlenmiştir (Çolakoğlu, 2019; Durrheim vd., 2018; Witte ve Klandermans, 2000; Kende ve Kreko, 2019;

Dinç ve Karataş, 2020). Bu verilere karşın, Modern Türkiye'nin siyasi resmi Mülteci meselesinin uçlarda değerlendirilmediği ve henüz siyasi hayata yön veren boyuta ulaşmadığını göstermektedir (Çolakoğlu, 2019).

2.8.3. Bütünleşik Tehdit Algısı

Topluluk halinde yaşayan insanlar, hayatta kalabilmek için sürekli olarak çevreleriyle mücadele etmekte ve gerektiğinde çatışma durumlarıyla karşılaşabilmektedir. Uluslararası insan hakları kavramının evrensel kabulüne rağmen, bazı bölgelerde gruplar arası ayrımcılık ve baskı gibi sorunlar hala devam etmektedir. Farklı kültürel ve entelektüel geçmişe sahip insanlar arasındaki etkileşim ve iletişim, kaçınılmaz olarak çatışmalara yol açacaktır (Ruggiero, 2013).

Klasik sosyo-psikolojik teoriler; gruplar arası ilişkilerde davranışsal yaklaşımlara karşı kişinin tutumunu belirlemede "tehdit" ve "rekabet" önemli bir rol oynamakta olduğunu ortaya koymaktadır. Tehditler ekonomik veya politik olabilir ve genellikle sınırlı kaynaklar için rekabeti içerir. Bu nedenle, işe alma kaynakları, düşmanca tutumlar ve ayrımcı davranışlar, gruplar arasında algılanan rekabetin etkisini gösterir. Kültürlerarası açıklamaların bir diğer olumsuz yanı da diğer kültürleri kendi korunmaları için bir tehdit olarak algıladıkları inancıdır (Stephan vd., 2000).

Genel olarak, bütünleşik tehdit teorisi, gruplar arasındaki temasları ve ilişkileri değiştirerek yaratılan koşullara odaklanır. Tutumları ve davranışları etkileyen tehdit algıları, 1998'de Thomas F. Pettigrew ve 2000'de Walter G. Stephan tarafından tartışılmıştır. Bu tehditler grup eylemlerini, inançlarını veya özelliklerini etkileyebilir. Bireyler, hedeflerine ulaşmak veya bir grupta hayatta kalmak için ihtiyaç duydukları kaynakları kullanırken başkaları tarafından tehdit edildiğini hissedebilirler. Bu kaynaklar, güç, bilgi, para veya malzeme gibi soyut veya somut olabilir. Kaynak ve kaynak eksikliği nedeniyle gruplar diğer gruba karşı olumsuz tutumlar geliştirir, kendilerini tehdit altında hisseder ve kaynaklar için ve hedeflerine ulaşmak veya kimliklerini korumak için rekabet ederler. Bütünleşik tehdit teorisi çerçevesinde ele alınan tehditler, etnik azınlıklar ve ulusal gruplar da dahil olmak üzere dış gruplara yönelik tutumların önemli belirleyicileri haline gelmektedir. Bütünleşik tehdit kuramı, gruplar arasındaki ilişkileri bir tehdit ve korku kaynağı olarak görüp bunun önyargıyla doğrudan ve güçlü bir şekilde ilişkilendirildiği bir çerçeve sunar. Bu bağlamda, bütünleşik tehdit kuramının bileşenlerini gerçekçi tehdit, sembolik tehdit, gruplar arası kaygı ve olumsuz stereotipler olmak üzere dört tür tehdit unsuru oluşturmaktadır.

Kuramın ilk bileşeni gerçekçi tehdit olarak tanımlanmış olup; gerçekçi tehditler, grubun ve üyelerinin sağlık açısından, fiziksel ve maddi refahına yönelik algılanan tehditleri içerir (Stephan vd., 1999). Gerçekçi çatışma kuramından ayrı olarak bütünleşik tehdit kuramı kapsamında ele alınan gerçekçi tehdit kavramı gerçek bir tehlikenin var olmasından bağımsız olarak kişilerin hissettiği türde bir algılanan tehdittir (Stephan ve Stephan, 2000). İç grubun dış grubun varlığını gerçek bir tehdidin var olmasından bağımsız şekilde hizmet kapasitesi, kısıtlı kaynaklara erişim, ekonomik kaynakların sınırlılığı, güvenlik, sağlık gibi hususlarda tehdit olarak algılaması söz konusudur. Yerli halkın, göçmen ve mültecilerin suç ve illegal aksiyonlarla ilişkili olarak güvenlik açığı oluşturdukları, ev kiralarnı arttırdıkları, hizmet sektöründe ve sağlık hizmetlerinde yüklenim oluşturdukları, iş imkanlarını azalttıkları, ekonomik yük oluşturdukları yönünde algıladığı tehdit gerçekçi tehdit unsurları olarak açıklanabilir.

Kültürel ya da sembolik tehditler; değerler, normlar, inançlar ve tutumlarla ilişkili olup, dış gruba atfedilen farklı norm, kültür, din ve değerler iç grup için tehdit algısı yaratmaktadır. Farklı değer ve inançlara sahip gruplar, kendi dünya görüşünü paylaşmayan gruplara karşı düşmanlık besleyebilir ve grup tarafından bir tehdit olarak algılanabilir. İç grup dış grubun varlığını kendi kültürel varlığına ve sermayesine karşı bir tehdit olarak algılamaktadır ve dış grubun dini, ulusal ya da çağdaş kimliğe zarar verdiği yönünde tehdit hissetmektedir. Örneğin, yerli halkın mülteci ve göçmenlerin dil, din, adet ve gelenek gibi sahip olduğu farklılıklar nedeniyle yerel kültürün saflığını bozduğunu düşünmesi sembolik tehdit kapsamında değerlendirilebilir.

Bütünleşik tehdit kuramı kapsamında dile getirdiğimiz bir diğer tehdit değişkeni olumsuz stereotipler olup dış gruba ilişkin sahip olunan gerçekliği bulunmayan inançlar ve kalıp yargılar olarak tanımlanabilir. Dış grupla ilişkilendirilen ve ekseriyetle olumsuz olan stereotipler, iç grup üyesinin dış grupla muhtemel bir temas oluşturması halinde bunun olumsuz sonuçlanacağına dair sahip olduğu öngörüler olup kişinin tehdit algılamasına neden olmaktadır. Bu durum, iç grup üyesinin dış grupla sosyal mesafeyi korumasına ve kalıp yargıları doğrultusunda tutum ve davranış geliştirmesine yol açmaktadır. Olumsuz yargılar, etnik ve ulusal klişelerden kaynaklansa bile genellikle önyargıdan kaynaklanır. Bireysel Önyargı Göstergesinden kaynaklanan olumsuz tutumlar, gerçeklerden bağımsız önyargılarla üretilir ve bireylerden çok gruplara yönelik olarak geliştirilir (Sürgevil, 2008).

Bütünleşik bir tehdit teorisini oluşturan tehdidin son unsuru gruplar arası kaygıdır. Gruplar arası kaygı farklı bir sosyal gruptaki başka bir kişiyle etkileşimde bulunurken gerginlik ve sıkıntı duyguları ortaya çıkar. (Plant ve Devine, 2003). Gruplar arası kaygı kişisel etkileşimlerin duygu boyutuyla ilgili olup bireyin dış grup üyeleriyle imajinatif olarak kurduğu temasın olumsuz sonuçlanacağına dair yanlış anlaşılma, tedirginlik ve endişe duymasıdır. Stephan (2014) gruplar arası kaygıya etkileşim sıklığı, etkileşimin niteliği, bireyin dış gruba dair sahip olduğu kalıp yargılar, inançlar ve temas beklentisinin neden olduğunu belirtmiştir. Duyguların, iletişimin mahiyetini belirleyici potansiyeli göz önünde bulundurulursa, dış grupla etkileşimin olumsuz olacağına dair beklentiler kişinin tutum ve davranışlarını belirleyerek kendini gerçekleştiren kehanet olarak da niteleyebileceğimiz kişi için beklendik biçimde olumsuz şekilde sonuçlanabilir. Nitekim, Stephan'ın (1987; 2014) bildirdiği üzere, gruplar arası temas esnasında sık sık yaşanabilen kaygı, istenmeyen olumsuz tepkilere neden olabilmektedir. Eğer iki farklı grup arasında kaygı düzeyi yüksekse, bu durum temasın yanı sıra temas sırasında veya sonrasında meydana gelebilecek olumlu sonuçları da kısıtlamaktadır (Islam ve Hewstone, 1993; Stephan ve Stephan, 1985). Dış grupla kurulan temasın sıklığı ve niteliği kaygı düzeyini olumlu yönde etkileyebilir, diğer yandan olumsuz temas sonucundan kaygının doğrulanması ve pekişmesi söz konusu olabilir.

Genel olarak bakıldığında, gruplar arası kaygı, bir grubun üyeleri başka bir gruptan bir kişiyle temasa geçtiğinde bilişsel ve davranışsal olarak pekiştirici bir şekilde ortaya çıkan olumsuz duyguları ifade eder. Aynı zamanda gruplar arası kaygı, yaşanan olumsuz duygularla gruplar arası çatışmayı tetiklemekte, ayrıca düşmanlık ve ayrımcılığa yol açabilmektedir.

2.8.4 Gerçekçi Çatışma Teorisi

Şerif (1996) tarafından ortaya konulan gerçekçi çatışma teorisine göre sınırlı kaynaklara erişim konusunda gruplar arası rekabet doğmaktadır ve bunun nihayetinde istenmedik bir sonuç olarak öyargılı, ayrımcı ve şiddete varan davranışlar meydana gelmektedir. Gerçekçi çatışma teorisine göre, insanlar temel olarak kendi gruplarına mensup kişilere bağlılık gösterir ve diğer grupları potansiyel tehdit olarak algılar. Bu algı, sınırlı kaynaklara erişimin paylaşılması gereken bir rekabet ortamında, diğer gruplarla çatışma ve rekabet duygularının ortaya çıkmasına yol açar. Bu tür bir rekabet, grupların diğer grupları olumsuz bir şekilde değerlendirmesine, önyargıya ve ayrımcılığa neden olabilir. Şerif, gruplar arasında ortaya çıkan çatışmaları sosyal psikoloji açısından açıklayan gerçekçi

çatışma kuramını ortaya koymuştur. Gruplar arası çatışmanın temelinde yatan bazı psikolojik süreçlere değinirsek grup kimliği, dış grup algısı, stereotip ve önyargılar, rekabet, olumlu temas eksikliği gibi faktörler çatışmaya neden olmaktadır. Bireyin, bencil motivasyonla kendi menfaatini maximize etmeye çalıştığı gibi grup da bir birim olarak öteki birimle menfaat çatışması yaşayabilir. Gruplar arası çatışma, grupların birbirleri bağdaşmayan çıkar ve hedeflerinin sonucudur. Gruplar sınırlı kaynaklar için rekabet ederler ve gruplar ötekine karşı kazanımsal üstünlük sağlamaya çalışır. Şerif (1996), gruplar arası çatışma teorisini “Hırsızlar Mağarası Deneyi” ile test etmiştir. Deneyde, bir grup çocuk, grup aidiyeti ve kimliğini pekiştirecek faaliyetlere katılmıştır. Daha sonra, iki farklı gruba üye olan çocuklar için rekabet ortamı yaratılmıştır. Bu rekabetin, gruplar arası düşmanlığın ve önyargıların artmasına neden olduğu görülmüştür. Rekabet ortamının ortadan kaldırıldığı ve gruplar arası temasın sağlandığı modelde gruplar arası çatışmanın ve önyargının istendik düzeyde azalmadığı ancak grupların müşterek bir üst hedef için iş birliği yapmak mecburiyetinde kaldığı durumda gruplar arası uyuşmazlık azalmış ve olumlu ilişkiler oluştuğu gözlemlenmiştir. Şerif’in önerdiği gerçekçi çatışma teorisinin temelde gruplar arası çatışmaları ekonomik yönden açıklamakta olduğu görülmektedir ancak sadece ekonomik faktörlere indirgemek gruplar arası uyuşmazlık ve çatışmaların karmaşık doğasını açıklamakta yetersiz kalabilir.

2.9. Sosyal Temas Teorisi

Gerçeği yansıtmayan kalıp yargıların ve stereotiplerin biliş düzeyinde yeniden düzenlenmesi ve değerlendirilmesi önyargının azalmasına yol açabilir. Önyargı ve stereotiplerin azalması konusunda kuramsal ve deneysel pek çok araştırma yürütülmüştür. Örneğin, Tadmor ve arkadaşları (2012) yaptıkları bir dizi deneysel araştırmada çokkültürlü maruz kalmanın kalıp yargıların, sembolik ırkçılığın, ayrımcılığın ve bilişsel kapanma ihtiyacının azalmasında etkili bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Gocłowska ve Crisp’e (2013) göre karşı kalıplar ve yaratıcı düşünce önyargının azalmasını sağlayabilme kuvvetine haizdir. Todd ve Burgmer (2013) bir dizi deneyde katılımcılara bilinmeyen bir kişi hakkında anlatı yazma görevi vermiştir. Bakış açısı alma manipülasyonunun gruplar arası değerlendirmeler üzerinde etkiye sahip olduğu ve önyargı azaltıcı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Önyargının azalmasına yol açan bir diğer yol ise bireyin dış grup üyelerine ilişkin ön kabulle değerlendirmeye almadığı stereotip ve önyargıları tekrar değerlendirmesine yol açacak çeşitlilik ve farklılıkla karşılaşmasıdır.

Allport (1954), gruplar arası ilişkinin kısıtlılığına bağlı olarak öteki hakkında az bilgi sahibi olmanın bu ayrımı ve korkuyu derinleştirdiğini ve bu durumun sosyal temas teorisiyle giderilebileceğini ileri sürmektedir. Bireyin zihninde ötekine ilişkin, uç noktalarda konuşlanan siyah-beyaz imge öteki ve öteki grup hakkında bilgi edindikçe grileşmektedir. Ötekinin etnik yahut dini kimliğinin onun salt oluşturucusu olmadığını gören birey, stereotip düşüncelerini değerlendirmeye almaktadır.

Allport'un öne sürdüğü sosyal temas teorisinin dış grup hakkında bilgi edinmekle paralel olarak bu gruba karşı önyargının azalması önermesi çevresinde şekillendiği ifade edilebilir. Pettigrew ise Allport'un sosyal temas teorisinin problemlerine sunduğu çözümlerle gruplar arası temas kuramı öne sürmüş ve altta yatan süreçleri detaylı şekilde incelemiştir. Bu süreç içerisinde, kişinin bilgi edinme, davranış değişikliği, duygusal bağların oluşturulması ve iç gruba dair içgörü kazanımı gibi faktörlere odaklanarak, kendini sosyal bir gruba aidiyet hissiyle tanımlamaya yönelik değişimleri içeren görece sabit bir durum oluşur (Pettigrew, 1998). Pettigrew'e (1998) göre, gruplar arası temasın farklı durum ve olaylara genellenebilme, aynı grubun diğer üyelerine genellenebilme ve farklı dış gruplara da genellenebilme özelliği bulunmaktadır.

2.10. Önyargı ve Dindarlık İlişkisi

Allport (1954), dinin önyargı oluşturup oluşturmadığı sorusuna din hem önyargı doğurur hem de doğurmaz şeklinde cevap vermiştir. Dindarlık ve önyargı ilişkisi, sadece önyargı çeşidine değil aynı zamanda dini yönelim ve dindarlık türüne göre farklılaşabilmektedir. Donahue (1985) ve Hall, Matz ve Wood (2010) dinin odaklanılan yönüne bağlı olarak, önyargılı tutumları arttırdığı ve azalttığını ortaya koymuştur.

Bireyin önyargı oluşturmasında dini öğretiler, normlar, otoriteler ve kurumların teşvikleri olumlu ve olumsuz anlamda etkiye sahiptir. Allport, önyargının teşvik edilmesinde etnosentrik dini gelenekle ve önyargının önlenmesinin evrenselci dini gelenekle bağlantılı olduğunu iddia etmiştir (Klein vd., 2018).

Evrenselci dinin kutsal kaynakları ve öğretilerinde insanların farklılıklarını anlamayı, hoşgörüyü ve kabulü teşvik eden bir yaklaşım kendini göstermektedir. Evrenselci dini gelenek, hoşgörülü bir dini topluluk idealini yaratır ve önyargılı, ötekileştirici ve ayrımcı davranışlara salık vermez. Evrenselcilik, kişinin sadece kendi dünya görüşüne ve değer sistemine sıkı sıkıya bağlı kalmak yerine, diğer varlıklarla ilgilenmesini, insanlıkla ve

evrenle ilişki kurmasını ifade eder. Evrenselcilik daha çok başkalarıyla ilgilenme, hoşgörü ve kabul etme ile bağlantılıyken, etnosantrizm daha çok kendi grubu veya etnik kökeni üzerinde odaklanma ve diğerleriyle karşılaştırmada üstünlük hissi gibi özellikleri ifade eder. Allport, birlik beraberliği vurgulayan ve ayrımcılık ve şiddetten men eden dini öğretilerin etkilerini göz önüne alarak, dindarlık ve önyargı arasında pozitif ilişki olduğunu bulgulayan çağdaş araştırma sonuçlarını çelişkili olarak değerlendirmiştir.

Başat olarak semavi dinlerin ve diğer bir takım dinlerin kutsal referans kaynaklarında insan topluluğunun birliği ve bütünlüğü vurgulanarak, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri gereğince davranılması öğütlenmektedir. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an'da Hucurat Suresinde geçen "Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışsınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır." (Hucurat, 13) ayeti; Hristiyanlığın kutsal referanslarından Yeni Ahit'te yer alan Acts kitabında geçen "Tanrı, tüm milletleri tek bir kan olarak yaratmıştır." (Acts 17:26) ayeti; Yahudiliğin kutsal kaynağı Eski Ahit'te geçen "Komşunu kendin gibi seveceksin. Ben Rab'im" (Lev,19:18) ayeti; Hinduizm'in kutsal metinlerinden Bhavad Gita'da yer alan "Bütün canlıları eşit düşünüp, kimseye karşı düşmanlık göstermeyen, bütün olayları kendi doğal haline bırakıp, bu şekilde hareket eden bir kimse, benim sevgili hizmetçimdir" (Gita, 9:29) öğretisi; Budizm öğretisinin kutsal metinlerinden Metta Sutta'da yer alan "Her yaratık, yaşam savaşında acı çekiyor, her birinin eşit bir hakka sahip olduğu anlaşılın. Yaratıkları hiç kimseye ayırt etmeden ve ayrımcılık yapmadan seveceğiz" öğretileri insanlığın bir ve bütün olduğuna, kardeşlik ve eşitlik ilkelerine riayet edilmesi gerekliliğini bildirmiştir. Ancak, bu dini geleneklerin bütününe evrenselci merkezli dini yapılar olmadığını ifade etmemiz gerekir. Yahudilik, hem dini hem etnik kimlik taşıyan bir din olup; Yahudi halkının soyundan gelenlerin diğer din mensuplarının ve dünya halkları üzerinde üstün kabul edildiği bir öğretiye sahiptir. Allport'un modelinde, etnosentrik dini yapıya bir örnek olarak Yahudiliği göstermemiz mümkündür. Diğer yandan, önyargı ve stereotiplerin kazanımında başka sosyo-psikolojik ve psikolojik faktörlerin de etkili olduğunu önceki bölümde ifade etmiştik dolayısıyla dinin önyargı ve stereotipler üzerindeki etkisi tek başına bütüncül bir bakış açısı sağlama konusunda tabii olarak yetersiz kalabilir.

Altemeyer ve Hunsberger (1992) aynı şekilde dindarlığın çeşitli önyargıları olumlu ya da olumsuz yönde yordadığını, ancak özellikle ırksal önyargılar ve eşcinsellere yönelik

olumsuz tutumlarla pozitif ilişkili olduğunu bildirmiştir. Adorno ve arkadaşları (1950), dindar katılımcıların, dindar olmayan katılımcılara kıyasla daha yüksek oranda antisemitizm ve etnosentrizm sergilediğini tespit etmiştir. Yine, Küpper ve Zick (2010), sekiz Avrupa ülkesinde çeşitli dini değişkenler ile önyargının sekiz türü arasındaki ilişkileri karşılaştırdı. Dini mensubiyet, kiliseye katılım ve özellikle kendi dini geleneğinin üstünlüğüne olan inancın, biraz daha yüksek oranda anti-semitizm, İslamofobi, göçmenlere yönelik yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve evsizlere karşı önyargı ile ilişkili olduğunu buldular. Genel dindarlık ve önyargı ilişkisinin incelendiği bağımsız 20 örneklem üzerinde yapılan meta-analizlerde pozitif yönde olumlu bir ilişki saptanmıştır (Bkz. Hall, Matz, Wood, 2010). Batson ve arkadaşları (1993) genel dindarlık ve ırkçı, antisemitik ve etnosentrik önyargıların ilişkisinin incelendiği 47 araştırmanın sonuçlarını tahkik etmiş ve bunlardan 37'sinin pozitif korelasyon gösterirken sadece 2'sinin negatif bir ilişki ortaya koyduğu sonucuna ulaşmıştır. Dini oryantasyon, inanç ve davranışların pek çok türü çeşitli gruplara karşı önyargılı tutum gösterme eğilimindedir (Bkz. Allport, 1954; Gorsuch ve Aleshire, 1974; Donahue, 1985; Batson vd., 1993; Jacobson, 1998; Hunsberger ve Jackson, 2005; Hill ve Spilka, 2009; Paloutzian, 2017). Yapılan pek çok araştırmaya göre dindarlık ırksal (Hall, Matz ve Wood, 2010) ve seksüel önyargı (Whitley, 2009) ile pozitif yönde korelasyon göstermektedir. Guiso ve arkadaşları, Budizm dışındaki tüm dinî kurumların göçmenlere ve diğer ırklara karşı daha yüksek düzeylerde hoşgörüsüzlükle ilişkili olduğunu buldular. Katolikler ve Protestanlar hoşgörüsüzlük düzeyleri açısından farklılık göstermezken, Müslümanlar ve Hinduizm inancına sahip olanlar biraz daha yüksek düzeyde hoşgörüsüzlük sergiledi, Yahudiler ise biraz daha az hoşgörüsüzlük gösterdi (Guiso vd., 2003).

Dindarlık ve önyargı ilişkisinin incelendiği erken dönemde yapılan araştırmalarda, kilise üyeliği ve kiliseye katılım gibi faktörler dikkate alınmış ve haftalık düzenli olarak kiliseye giden insanların, daha az sıklıkla kiliseye gidenlere kıyasla etnosentrik ve antisemitik önyargı düzeylerinin daha düşük olduğu bulunmuştur (Bkz. Allport ve Kramer, 1946). Bohman ve Hjerm'in (2014) yaptığı çalışmada ise dindar insanların göçmenlere yönelik tutumları dindar olmayanlara göre daha az olumsuz olarak tespit edilmiştir. Benzer sonuçlar Doebler'in (2014, 2015a) yaptığı araştırmalarda da gözlemlenmiştir. Doebler, hem geleneksel hem de bireyselleştirilmiş inançların göçmen karşıtı yabancı düşmanlığı, İslamofobi, ırkçılık ile olumsuz yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Allport (1954), dindarlığın sağlıklı ırklar arası etkileşimin ön koşullarından biri olan farklı ırklardan öğrenciler için ortak hedefler peşinde koşma duygusu sağladığını ifade etmektedir. Park ve

Bowman (2015) ise dindarlığın aynı ırk arkadaşlığını pekiştirdiğini, farklı ırklardan öğrenciler arasında ırklar arası etkileşimi arttırdığını kaydetmiştir. Önceki çalışmalar, dindarlık ve ırklar arası etkileşimin büyük oranda olumsuz etkileri olduğunu ortaya koyarken (Bkz. Park, 2012; Park ve Kim, 2013) yapılan çalışmada dindarlık ve ırklar arası etkileşimin pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymuştur (Park ve Bowman, 2015).

Daha önceki araştırmaların ışığında bu bulgu biraz kafa karıştırıcı olmakla birlikte, dindarlığın etkisinin son yıllarda değiştiğini gözlenebilir. Hall, Matz ve Wood'un (2010) belirttiği üzere, dinin önyargı ile pozitif yönde kurulan ilişkisi zaman içerisinde zayıflamakta ve tersine dönmektedir. Nitekim bunu destekler nitelikte, Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan araştırmalarda dindarlığın ırkçı düşmanlıkla ilişkisinin son yıllarda azaldığı tespit edilmiştir (Bkz. Schuman, Bobo ve Steeh, 1987; Firebaugh ve Davis, 1988; Sniderman ve Piazza, 1993). Sonuç olarak, içinde bulunduğumuz teknolojik çağ ve iletişim dünyasında etkileşimin ve temasın artmasıyla birlikte önyargıya sebep olabilecek yanlış bilgilerin varlığını sürdürmesi gittikçe zorlaşmaktadır.

Dini inanç ve önyargı arasındaki ilişkiler sadece önyargı türüne bağlı değil, aynı zamanda belirli dini inanç türlerine bağlı olarak da farklılık gösterebilir. Buradan, dindarlığın ve dini motivasyonun yanı sıra bireyin inandığı dinin doktrin ve öğretilerinin belirleyici bir mahiyeti olduğu sonucunun çıkartılması oldukça mümkündür. Scheepers, Gijbert ve Hello (2002), dindarlığın belirleyicileri ve dini mensubiyet arasındaki ayrıma dikkat çekmiş ve bunların farklı etkenler olduklarını ifade etmişlerdir. Yaptıkları araştırmada kiliseye yüksek oranda katılan kimselerin etnik azınlıklara karşı yüksek derecede önyargı sahibi olduğunu, ancak Tanrı'ya inanma ve belirgin bir dindar tutumun daha az önyargılı tutumla ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Erken dönem alanyazına ilişkin bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Önyargı ve dindarlık ilişkisine dair çalışmalar ekseriyetle hristiyan teolojisi ve mezhebi grupları üzerine yapılmış olup literatür ve kuramlar bu doğrultuda oluşturulmuştur. Dolayısıyla, belirli bir dini grup gözlemi ve bu grup üzerinde yapılan araştırmaların genel anlamda dini tutum ve önyargı ilişkisine ışık tutma hususunda yetersiz kalması muhtemeldir.

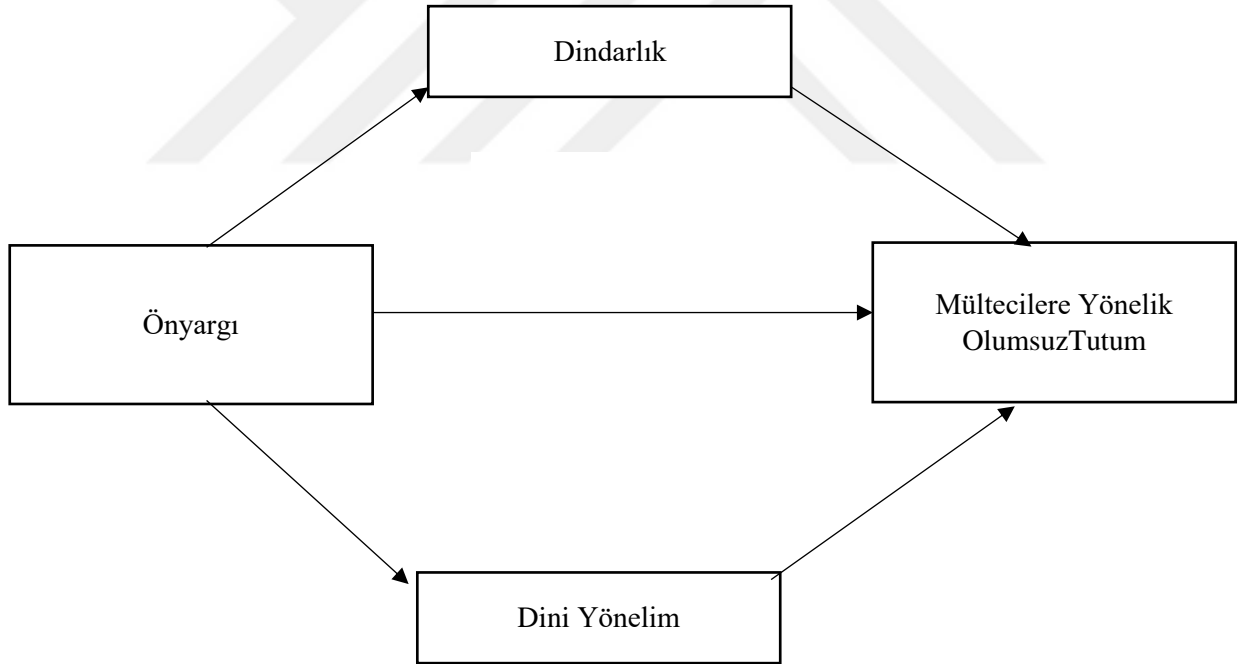
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, anket tekniği kullanılmış olup katılımcılara belirlenen ölçekler dahilinde hazırlanan bir dizi soru yöneltilmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden betimsel ve ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama deseni türlerinden kesitsel araştırma deseni tercih edilmiştir. Çalışmada, mültecilere yönelik tutum değişkeni bağımlı değişken; dini tutum, dini yönelim ve önyargı değişkenleri ise bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir.

Şekil 1.
Araştırma modeli

3.2. Araştırma Evren ve Örneklemi

Anket çalışması için yeterli örneklem büyüklüğünü ve güç analizini hesaplamak için istatistiksel güç analizi yapma olanağı sağlayan G-Power yazılımı analizleri sonucunda araştırma örnekleme için ortalama 500 katılımcıya ulaşılması planlanmış ve 505 katılımcıyla araştırma tamamlanmıştır. Araştırmanın örneklemini, Türkiye’de yaşayan 18 yaş ve üstü bireyler oluşturmaktadır. Demografik değişkenler göz önünde bulundurulup katılımcı çeşitliliğini en üst seviyede sağlamayı hedefleyerek zengin bir örneklem grubuna ulaşılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemiyle rastgele seçilen bireylerden veri toplanmıştır.

Katılımcıların demografik özelliklerin ortaya koymak adına gerekli betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda katılımcıların 228’inin (%49,7) kadın, 230’unun (%50,1) ise erkek olduğu, yaşlarının 18 ile 74 yaş aralığında olduğu ve yaş ortalamalarının 34,37 (ss=11,9) olduğu ortaya koyulmuştur. Katılımcıların medeni durum dağılımları incelendiğinde ise 206’sının (%44,9) bekar, 238’inin (%51,9) evli ve 11’inin (%2,4) diğer medeni durumda bulunduğu görülmüştür. Bununla beraber katılımcıların 60’ının (%13,1) ilköğretim, 96’sının (%20,9) lise, 240’ının (%52,3) lisans ve 57’sinin (%12,4) lisansüstü düzeyde eğitim aldığı ve sosyo ekonomik düzeyleri sorulduğunda ise 89’unun (%19,4) kendini alt gelir grubunda, 349’unun (%76,0) orta gelir grubunda ve 17’sinin (%3,7) üst gelir grubunda olarak tanımladığı ortaya koyulmuştur. Bu kapsamda elde edilen bulgular Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1

Demografik verilere yönelik betimsel istatistikler

		N	%
Cinsiyet	Kadın	228	49,7
	Erkek	230	50,1
	Toplam	458	100
Medeni Durum	Bekar	206	44,9
	1Evli	238	51,9

Tablo 1'in devamı

	Diğer	11	2,4
	Toplam	455	99.1
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	60	13.1
	Lise	96	20.9
	Lisans	240	52.3
	Lisansüstü	57	12.4
	Toplam	453	98.7
Sosyo-ekonomik Düzey	Alt Gelir	89	19.4
	Orta Gelir	349	76.0
	Üst Gelir	17	3.7
	Toplam	455	99.1

3.3 Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu, *Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği*, *Dini Tutum Ölçeği*, *Önyargı Ölçeği* ve *Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği* kullanılmıştır. Kişisel bilgi formu, katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, sosyo-ekonomik düzey gibi demografik değişkenleri içeren sorulardan oluşmaktadır. Ölçeklerin uygulanması ortalama 7 ila 9 dakika sürmüştür.

3.3.1. Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği

Harlak, Eskin ve Demirkıran (2008) tarafından geliştirilen Müslüman Dini Yönelim Ölçeği, Ercan ve danışmanı Sakallı-Uğurlu tarafından revize edilmiştir. Araştırmamızda, Ercan (2009) tarafından revize edilen Yeniden Yapılandırılmış Müslüman Dini Yönelim Ölçeği kullanılmıştır. Harlak, Eskin ve Demirkıran (2008) tarafından geliştirilen ölçek

belirli ölçeklerden (Bkz. İsveç Dini Yönelim Ölçeği, Revize Edilmiş Dini Hayat Envanteri, Arayış Ölçeği ve Türkçe'ye Eşer tarafından uyarlanan Dini Gelişim Ölçeği ve Hristiyan Dini İçselleştirme Ölçeği) uyarlanmış maddeleri ve özgün olarak oluşturulmuş maddeleri ihtiva eden bir havuz içerisinde bir grup akademisyenin değerlendirme süreci sonrasında müşterek fikir birliğiyle taraflarınca seçilen ve içsel, dışsal ve sorgulayıcı dindarlık alt ölçekleri olmak üzere üç grupta tasnif edilen 25 maddeyi ihtiva etmektedir. Müslüman Dini Yönelim Ölçeği'nin revizyonunda yeni maddeler yazılmış ve çeşitli ölçeklerden çevirilerek ilave edilirken ilk versiyonda bulunan bazı maddeler çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra, önceki versiyonda bulunmayan dördüncü bir alt boyut olarak dini fundamentalizmle ilgili ölçek maddeleri eklenmiştir. Bazı maddelerin diğer maddeler ile içeriği, açıklığı ve tutarlılığının geliştirilmesi maksadıyla maddeler yeniden ifade edilmiştir. Orijinal ölçekte bulunan 15 madde olduğu gibi korunmuş, yanı sıra içsel, dışsal ve sorgulayıcı dini yönelimi ölçen beş yeni madde eklenmiş olup Altemeyer ve Hunsberger'in(1992) Arayış Ölçeği ve Gorsuch ve Mcpherson'un(1989) I/E Yapılandırılmış ölçeğinden iki madde çevrilerek ölçeğe eklenmiştir. Müslüman Dini Yönelim Ölçeği'ne katı kuralcılık olarak da bilinen dini fundamentalizmle ilgili altı madde ilave edilmiştir. Öner-Özkan'ın(2007) Dini Yönelim Ölçeği'nin fundamentalist ve sorgulayıcı dini yönelimleri alt ölçeklerinden bir madde daha yapılandırılan ölçeğe eklenmiştir.

Ercan (2009) tarafından geliştirilen 21 maddelik Dini Yönelim Ölçeği, bireylerin dini anlamlandırma şekillerini ve dini bakış açılarını belirlemeyi amaçlar. Ölçek, toplam dört alt boyuta sahiptir: içsel dini yönelim, dışsal dini yönelim, dini fundamentalizm ve sorgulayıcı dini yönelim. Ölçek, 7'li Likert tipinde kullanılmakta olup; katılımcılar, her bir maddenin kendilerine en uygun olanı belirtmek için 1'den 7'ye kadar bir derecelendirme yaparlar. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach alfa güvenirlik katsayıları şu şekildedir: içsel yönelim için .93, dışsal dini yönelim için .83, sorgulayıcı yönelim için .73 ve dini fundamentalizm için .81 (Ercan, 2009). İçsel dini yönelim alt boyutu için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .93 olarak bulunmuştur. Bu, içsel dini yönelim ölçeğinin güvenilir olduğunu gösterir. İçsel dini yönelim alt boyutunda yer alan maddeler ile toplam puanlar arasındaki ilişki ise .63 ile .87 arasında değişmektedir. Dışsal dini yönelim alt boyutu için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .83 olarak hesaplanmıştır. Bu da dışsal dini yönelim ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir. Dışsal dini yönelim alt boyutundaki maddelerin toplam puanlarla ilişkisi .45 ile .71 arasında değişiklik göstermektedir. Sorgulayıcı dini yönelim alt boyutu için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .73 olarak

bulunmuştur. Bu, sorgulayıcı dini yönelim ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir. Sorgulayıcı dini yönelim alt boyutunda yer alan maddeler ile toplam puanlar arasındaki ilişki .35 ile .62 arasında değişmektedir. Dini fundamentalizm dini yönelim alt boyutu için Cronbach alfa güvenirlik katsayısı .81 olarak hesaplanmıştır. Bu da dini fundamentalizm alt ölçeğinin güvenilir olduğunu gösterir. Dini fundamentalizm alt boyutundaki maddelerin toplam puanlarla ilişkisi ise .48 ile .73 arasında değişmektedir. Ölçeğin, bireylerin dini yönelimlerini ve inançlarını araştırmak için güvenilir bir ölçek olduğu düşünülmektedir. İçsel yönelim alt boyutu, bireylerin dini inançlarına ve değerlerine içsel bir bağlılık düzeyini ölçerken, dışsal yönelim alt boyutu, dini inançların sosyal ve dışsal faktörler tarafından etkilendiği derecesi değerlendirir. Dini fundamentalizm boyutu, bireylerin dini kurallara ve geleneklere sıkı sıkıya bağlılık düzeyini ölçerken, sorgulayıcı yönelim alt boyutu ise bireylerin dini inançları ve değerleri üzerinde düşünme, sorgulama ve araştırma eğilimini değerlendirir.

3.3.2. Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği

Kahya (2019) tarafından doktora tezi kapsamında geliştirilen Mültecilere Yönelik Tutum Ölçeği 5'li likert yapıda (1 Hiç katılmıyorum, 5 Tamamen Katılıyorum) bir ölçek olup, mültecilere karşı tutumlarını değerlendirmek için kullanılan bir ölçektir. Bu ölçek, mültecilere yönelik olumlu veya olumsuz tutumları ölçmek amacıyla tasarlanmıştır. Ölçek, memnuniyetsizlik ve hoşgörü faktörlerine ilişkin maddeleri içermektedir. Yapı Geçerliliği açısından, 'Memnuniyetsizlik' adı verilen ilk faktörün yüklemeleri .77 ile .86 arasında değişirken, 'Hoşgörü' adı verilen ikinci faktörün yüklemeleri .48 ile .84 arasında değişmektedir. Mültecilere Yönelik Tutumlar ölçeği, 20 öge üzerinden yapılan değerlendirmede .91 iç tutarlılık katsayısına sahiptir. Ölçekte yer alan Memnuniyetsizlik faktörü için Cronbach Alpha katsayısı .95, Hoşgörü faktörü için ise .90 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, Mültecilere Yönelik Tutumlar Ölçeği'nin güvenilir bir ölçek olduğunu desteklemektedir. Ayrıca, Memnuniyetsizlik ve Hoşgörü faktörleri arasındaki iç tutarlılık puanları da tatmin edicidir.

3.3.3. Önyargı Ölçeği

Güvenç ve Aktaş (2006) tarafından yapılandırılan Önyargı Ölçeği, Adorno ve arkadaşları tarafından geliştirilen California F Scale ölçeği esas alınarak oluşturulmuştur. California F Scale'in orijinali 30 maddeden oluşmaktadır. Ancak, Güvenç ve Aktaş(2006) tarafından yapılan geçerlik analizi sonuçlarına göre bu sayı 22 maddeye düşürülmüştür.

Önyargı ölçeğinde her madde, 5 dereceli Likert tipi bir ölçek üzerinden (5 - tamamen katılıyorum; 1 - hiç katılmıyorum) değerlendirilmektedir. 22 maddeden oluşan ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlık katsayısı .72 olarak bulunmuştur. Ölçek, katılımcıların önyargı düzeyini ölçme aracı olarak kullanılmaktadır.

3.3.4. Ok-Dini Tutum Ölçeği

Ok-Dini Tutum Ölçeği, katılımcıların dini tutumlarını ölçmek için Ok (2011) tarafından geliştirilen ve yaygın kullanılan bir ölçektir. Bilişsel, davranışsal, duygusal ve ilişkisel olmak üzere dört alt boyutu ölçmektedir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde, literatürdeki ilgili çalışmalardan yararlanılarak her boyuta 4 madde olmak üzere toplamda 16 madde içeren bir madde havuzu oluşturulmuştur. Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile güvenilirlik analizi yapılmış ve her boyut için en iyi ölçen iki madde seçilmiştir. Sonuç olarak, toplamda 8 maddeden oluşan bir dini tutum ölçeği geliştirilmiştir. Ölçeğin yüksek iç tutarlılık gösterdiği belirlenmiştir, Cronbach alfa katsayıları .81 ve .91 olarak bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Kolayda örnekleme yöntemiyle rastgele seçilen bireylerden veri toplamak için araştırma sorularına ve hedeflenen bilgilere yönelik veri toplama araçları kullanılmıştır. Ölçekler, 08.11.2022-24.02.2023 tarihleri aralığında katılımcılara online ve fiziki ortamda ulaştırılmış ve uygulanmıştır. Online olarak Google Formlar üzerinden veri toplanmıştır. Tüm veriler bilgisayarda SPSS (statistical package for social sciences) for Windows 22 programına kaydedilerek analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımını ortaya koymak için betimsel analizler, demografik değişkenlere göre önyargı, dini yönelim, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık değişkenlerinin anlamlı farklılık oluşturup oluşturmadığını test etmek için bağımsız t-test ve tek yönlü anova analizleri gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber bu değişkenlerin birbiri ile ne derece ilişkili olduğunu tespit etmek amacıyla korelasyon, mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordayan değişkenleri belirlemek için çoklu regresyon ve son olarak dindarlık ve dini yönelim değişkenlerinin aracı etkisini test etmek için aracı analizler gerçekleştirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. Cinsiyete İlişkin Bulgular

Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek amacıyla Bağımsız Örneklem t-Test Analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sonucunda dini fundamentalizm düzeyi ($t(456) = -2.956, p < .05$) ve önyargı düzeyi ($t(456) = -2.811, p < .05$) dışındaki değişkenlerde anlamlı farklılık görülmemiştir. Kadın katılımcıların ($\bar{x} = 5.333, ss = 1.342$) dini fundamentalizm düzeyi, erkek katılımcılarınkinden ($\bar{x} = 5.694, ss = 1.265$) anlamlı olarak daha düşüktür. Önyargı düzeyi açısından incelendiğinde kadın katılımcıların ($\bar{x} = 3.798, ss = .581$) önyargı düzeyleri, erkek katılımcılarınkinden ($\bar{x} = 3.955, ss = .617$) anlamlı olarak düşüktür. Bu analiz sonuçları neticesinde cinsiyet değişkeninin dini fundamentalizm ve önyargı değişkenlerini anlamlı olarak etkilediği görülmüştür. Elde edilen analiz değerleri Tablo 2’de detaylı şekilde belirtilmiştir.

Tablo 2

Cinsiyete göre bağımsız örneklem t-Test sonuçları

	Cinsiyet	N	\bar{x}	SS	df	t	p
Dini	Kadın	228	5.333	1.342	456	-2.956	.003**
Fundament alizm	Erkek	230	5.694	1.265			
İçsel Yönelim	Dini Kadın	228	6.388	.595	456	.836	.404
	Erkek	230	6.338	.675			
Dışsal Yönelim	Dini Kadın	228	4.585	1.223	447.816	.379	.705
	Erkek	230	4.538	1.413			

Tablo 2'nin devamı

Sorgulayıcı	Kadın	228	3.600	1.488	456	.952	.341
Dini	Erkek	230	3.470	1.443			
Yönelim							
Mültecilere	Kadın	228	3.220	1.026	456	-1.000	.318
Yönelik	Erkek	230	3.320	1.108			
Olumsuz							
Tutum							
Dindarlık	Kadın	228	4.557	.476	456	-.113	.910
	Erkek	230	5.562	.463			
Önyargı	Kadın	228	3.798	.581	456	-2.811	.005**
	Erkek	230	3.955	.617			

*p<.05**p<.01

Dini yönelimin alt boyutlarından dini fundamentalizm boyutunda erkeklerin (5,69) kadınlara (5,33) nazaran daha yüksek puan aldığı görülmüştür (p<.05). İlgili literatürde, inanç stilleri ve dini yönelim boyutlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşp farklılaşmadığı yönünde yapılan çalışmalar sonucunda ekseriyetle anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya konulmuştur. Helm ve arkadaşları (2011), dini fundamentalizm ve cinsiyet değişkeni arasında önemli bir farklılaşma meydana gelmediğini aktarmıştır. Ok (2009), inanç stillerini ölçtüğü çalışmasında cinsiyet değişkeninin literal inanç dahil hiçbir inanç stili ile ilişkili olmadığını ortaya koymuştur. Dini fundamentalizmin temel karakteristik özelliğinin literal anlayış olduğunu ifade ettiğimiz üzere herhangi bir ilişki olmadığı ifade edilmiştir. Cirhinlioğlu ve Zengin (2022), dini yönelim boyutları için ölçüm aldığı çalışmasında dini fundamentalizm ve alt boyutlarından alınan puanların cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığını bulgulamıştır.

Buna karşın, cinsiyet değişkeni açısından dini fundamentalizm düzeyinde ortaya çıkan anlamlı farklılığı dini fundamentalizm dini yönelimi alt boyutunun daha evvel ifade ettiğimiz öne çıkan özellikleriyle tartışmamız mümkündür. Dini fundamentalizm; literal anlayış, hoşgörüsüzlük, tek mutlak hakikat iddiası, katı davranış örüntüsü, sabit fikirlilikle özdeşleşmiştir. Bu özelliklerin bir kısmının cinsiyet faktörü göz önüne alınarak değerlendirildiği kimi çalışmalar bulguyu anlamlı kılmaktadır. Fırat (1977) ve Bahadır (2006) kızların erkeklerden daha çok dini şüphe içerisinde olduklarını belirtmiştir. Bu yönelimin, tek mutlak hakikat olma iddiası ve dini hususlarda şüpheye yer vermeksizin sabit fikirli bir eğilim göstermesi erkeklerin kadınlara nazaran daha az dini şüphe içerisinde olduklarını bulgulayan bu çalışmayla uyusmaktadır. Nitekim, erkeklerin dini konularda daha dogmatik olduğunu bulgulayan araştırmalar bulunmaktadır.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu yönelime sahip bireyler hoşgörülü olma eğilimini daha az görmektedir. Cinsiyet faktörü açısından hoşgörü düzeyinin anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının ölçüldüğü pek çok çalışmada kızlar lehine istatistiksel olarak anlamlı ölçüde farklılaştığı görülmüştür (Bkz. Aslan, 2017; Çetin, 2010; Büyükkaragöz ve Kesici, 1996; Önger, 2013). Hoşgörü gösterme eğiliminin kızlara nazaran erkeklerde daha az olduğunu bulgulayan bu araştırmalar, hoşgörüsüzlüğün temel görünümülerinden birini oluşturduğu dini fundamentalizmin çalışmamızda erkeklerde daha fazla görülmesini açıklayabilir. Bunun yanında, Altemeyer ve Hunsberger (1992), dini fundamentalistlerin daha itaatkar, otoriter ve saldırgan olduğunu ifade etmiştir. Pek çok araştırmacı, erkeklerin kadınlardan daha boyun eğici olduğunu belirtmiştir (Bkz. Türkmen, 2022; Koç vd., 2010; Özçelik, 2020; Tuzcuoğlu ve Korkmaz, 2013; Uzgören vd., 2015). Sonuç olarak, dini fundamentalizmin temel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bu özelliklerin bir kısmının olumsuz olarak erkekler lehine anlamlılık gösterdiği bulunmuştur.

Erkeklerin kadınlardan daha yüksek önyargı düzeyine sahip olduğunu gösteren diğer araştırma bulgusu literatür ekseninde tartışmaya alınmıştır. Buna göre, 50 yıl aralığını kapsayan 772 veri kümesi içeren meta-analiz çalışmasına ve 355 çalışmayı içeren meta-analitik bir diğer çalışmaya göre cinsiyetin etkisi önemli düzeyde belirleyici olmayıp, erkeklerin önyargı düzeyi kadınlardan daha fazla olduğu bulgusuna erişilmiştir (Dozo, 2015). Erkeklerin ayrımcılık pratiklerini daha fazla onadıkları belirlenmiştir (Foster, Arnt ve Honkola, 2004; Hughes ve Tuch, 2003; Glick vd., 2000; Johnson ve Marini, 1998). Erkeklerin kadınlardan daha önyargılı olduğunu bulgulayan başka çalışmalar da

bulunmaktadır (Bkz. Moore vd., 1984; Hoxter ve Lester, 1994; Mähönen vd., 2011 ; Nshom ve Croucher, 2018). Bunun sebebi kadınların diğer insanlara odaklı olmaya daha fazla yönlendirilmesi ve bu yönde sosyalleştirilmesi olabilir. Kadınların, daha ilgili ve empati gösterme eğiliminde olması şeklinde açıklanabilir. Diğer yandan, bazı araştırmalar kadınların erkeklere göre daha çok sosyal açıdan tercih edilebilir cevaplar verdiğini ve sosyal beğenirlik düzeyinin daha yüksek olduğunu bulgulamıştır (Bkz: Bernardi, 2006; Bernardi ve Guptill, 2008; Chung ve Monroe, 2003; Schoderbek ve Deshpande, 1996). Bazı çalışmalar ise kadınların etik karar verme konusunda daha yüksek puan aldığını (Yang vd., 2016; Dalton vd., 2011; Lusk ve Norwood, 2009; Bernardi, 2006) belirtmektedir. Oluşan durum, verilen cevapların etik düşünmeyle mi yoksa sosyal beğenirlik çerçevesinde mi verildiğini tespit etmemizi zorlaştırmaktadır. Bu noktada, örtük önyargının cinsiyet faktörü açısından farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgular önem taşımaktadır. Ekehammar ve arkadaşları (2003) tarafından yapılan üç deneyde, kadınların erkeklere kıyasla daha yüksek düzeyde örtük önyargı sergilediği ancak erkeklerin açık önyargı düzeyinin kadınlardan yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, önyargı sosyalizasyon kültürel normlar ve bireysel deneyimler gibi pek çok değişken tarafından etkilenen kompleks bir fenomen olup salt cinsiyet değişkenine indirgemek isabetli bir yordama aracı sunmayacaktır. Diğer yandan, önyargı genel bir fenomen olmayıp, farklı hedef grupları nesne edinebilir. Hyde (1984) cinsiyet faktörünün farklılıklardan ziyade benzerlikler sunduğunu belirtir.

4.2. Gelir Düzeyine İlişkin Bulgular

Katılımcıların kendilerini konumlandıkları gelir gruplarına göre önyargı, dindarlık, mültecilere yönelik olumsuz tutum ve dini yönelim boyutlarında anlamlı bir farklılık oluşup oluşmadığını test etmek amacıyla Tek Yönlü ANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz neticesinde gelir gruplarına göre önyargı ($F(2, 452)=3.566, p<.05$), mültecilere yönelik olumsuz tutum ($F(2, 452)=7.571, p<.05$) ve sorgulayıcı dini yönelimde ($F(2, 452)=5.300, p<.05$) anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Gelir düzeyi gruplarında farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırmalardan Post-hoc analizinde Tukey testi gerçekleştirilmiştir. Bu test kapsamında alt gelir ($\bar{x}=4,029, ss=.560$) grubundakiler orta gelir ($\bar{x}=3,840, ss=.613$) grubunda yer alanlara göre önyargıda anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Mültecilere yönelik olumsuz tutumda ise alt gelir ($\bar{x}=3,662, ss=.852$) grubunda bulunanlar orta gelir ($\bar{x}=3,178, ss=1.096$) grubunda bulunanlara göre anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde

etmişlerdir. Son olarak alt gelir ($\bar{x}=3,106$, $ss=1.480$) grubundakiler orta gelir ($\bar{x}=3,643$, $ss=1.418$) grubundakilerden anlamlı olarak daha düşük sorgulayıcı dini yönelim puanları elde etmişlerdir. Bahsi geçen analize dair detaylı bilgi Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3

Gelir düzeylerine göre tek yönlü anova sonuçları

		N	\bar{x}	SS	<i>df</i>	F	<i>p</i>
Önyargı	Alt Gelir	89	4.029	.560			
	Orta Gelir	349	3.840	.613	2, 452	3.566	.029*
	Üst Gelir	17	3.824	.562			
Dindarlık	Alt Gelir	89	4.542	.511			
	Orta Gelir	349	4.568	.456	2, 452	.418	.659
	Üst Gelir	17	4.471	.531			
Mültecilere Yönelik Olumsuz Tutum	Alt Gelir	89	3.662	.852			
	Orta Gelir	349	3.178	1.096	2, 452	7.571	.001**
	Üst Gelir	17	3.156	1.161			
Sorgulayıcı Dini Yönelim	Alt Gelir	89	3.106	1.480			
	Orta Gelir	349	3.643	1.418	2, 452	5.300	.005**
	Üst Gelir	17	3.859	1.846			
Dışsal Dini Yönelim	Alt Gelir	89	4.757	1.239			
	Orta Gelir	349	4.492	1.335	2, 452	1.794	.168
	Üst Gelir	17	4.824	1.391			
Dini Fundamenta lizm	Alt Gelir	89	5.573	1.452			
	Orta Gelir	349	5.517	1.266	2, 452	.977	.377
	Üst Gelir	17	5.088	1.601			
İçsel Dini Yönelim	Alt Gelir	89	6.470	.550			
	Orta Gelir	349	6.340	.660	2, 452	1.880	.154
	Üst Gelir	17	6.226	.574			

* $p < .05$ ** $p < .01$

Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için yapılan analizlerde gelir düzeyinin; önyargı, mültecilere yönelik olumsuz tutum, sorgulayıcı

dini yönelim değişkenlerinde anlamlı farklılık oluşturduğu görülmüştür. Bulgulara göre, önyargı değişkeni için alt gelirin orta gelire göre önyargı düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Benzer şekilde, mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkeninde alt gelirin orta gelir göre daha yüksek düzeyde önyargı belirttiği görülmüştür. Sorgulayıcı dini yönelim değişkeninde alt gelirin orta gelir grubundan daha az sorgulayıcı dini yönelim puanı aldığı görülmüştür. Bulguları yorumlamamız gerekirse; önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutumun belirleyicilerinden biri olarak ifade edebileceğimiz gelir düzeyi aynı zamanda statü de bildirmektedir. Alt gelir grubundan olan ve düşük statü sahibi bireylerin mültecilerin ve göçmenleri ekonomik yük olarak görmesi ve oluşan ekonomik dalgalanmadan onları sorumlu tutması muhtemeldir (Kehrberg, 2007; Semyonov vd., 2008). Alt gelir grubunun mesleki statü düzeyi hakkında çoğunlukla ipucu verebileceğini düşündüğümüz resimde eğitim seviyesinin de düşük düzeyde seyretmesi mümkündür. Sorgulayıcı ve eleştirel düşünce eğiliminin eğitim düzeyindeki artışla pozitif bir ilişkili olduğunu eğitim ve sorgulayıcı dini yönelim değişkenlerinin analizleri sonucu ifade ettiğimiz üzere burada dolaylı bir etki olduğunu düşünebiliriz.

4.3. Eğitim Düzeyine İlişkin Bulgular

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre önyargı, dindarlık, mültecilere yönelik olumsuz tutum ve dini yönelim boyutlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla Tek Yönlü ANOVA analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analiz neticesinde gelir gruplarına göre önyargı ($F(3, 449)=16.203, p<.05$), dindarlık ($F(3, 449)=4.631, p<.05$), mültecilere yönelik olumsuz tutum ($F(3, 449)=10.150, p<.05$), sorgulayıcı dini yönelim ($F(3, 449)=6.279, p<.05$), dışsal dini yönelim ($F(3, 449)=18.335, p<.05$), dini fundamentalizm ($F(3,449)=14.166, p<.05$) ve içsel dini yönelim ($F(3,449)=3.856, p<.05$) anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi gruplarında farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla çoklu karşılaştırmalardan Post-hoc analizinde Tukey testi gerçekleştirilmiştir. Önyargı puanlarına göre bakıldığında ilköğretim ($\bar{x}=4,231, ss=.497$) ve lise ($\bar{x}=4,039, ss=.580$) grubunda yer alan katılımcılar lisans ($\bar{x}=3,769, ss=.604$) ve lisansüstünde ($\bar{x}=3,640, ss=.509$) yer alan katılımcılara göre anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Dindarlık düzeyleri açısından incelendiğinde ilköğretim ($\bar{x}=4.663, ss=.475$) ve lise ($\bar{x}=4,617, ss=.451$) grubunda yer alanlar lisansüstü ($\bar{x}=4,371, ss=.539$) grubunda yer alanlardan anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Mültecilere yönelik olumsuz tutumlar bakımından ilköğretim ($\bar{x}=3,513, ss=.655$) grubundakiler

lisansüstü ($\bar{x}=2,883$, $ss=1.069$) grubundakilerden anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde ederken lise ($\bar{x}=3,690$, $ss=.913$) grubundakiler hem lisans ($\bar{x}=3,143$, $ss=1,150$) hem de lisansüstü ($\bar{x}=2,883$, $ss=1.069$) grubundakilerden anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. İlköğretim ($\bar{x}=2,987$, $ss=1.359$) grubundaki katılımcılar lisans ($\bar{x}=3,738$, $ss=1.394$) ve lisansüstü ($\bar{x}=3,775$, $ss=1.488$) grubundaki katılımcılardan, lise ($\bar{x}=3,248$, $ss=1.577$) grubundakiler ise lisans ($\bar{x}=3,738$, $ss=1.394$) grubundakilerden sorgulayıcı dini yönelim bakımından anlamlı olarak daha düşük puanlar elde etmişlerdir. Dışsal dini yönelim düzeyleri açısından incelendiğinde hem ilköğretim ($\bar{x}=5,387$, $ss=.925$) grubundakiler hem de lise ($\bar{x}=4,948$, $ss=1.352$) grubundakiler lisans ($\bar{x}=4,306$, $ss=1.291$) ve lisansüstü ($\bar{x}=4,042$, $ss=1.205$) grubundakilerden anlamlı olarak daha fazla puan elde etmişlerdir. Dini fundamentalizm puanlarına göre bakıldığında ilköğretim ($\bar{x}=6,242$, $ss=.683$) ve lise ($\bar{x}=5,794$, $ss=1.169$) grubundakiler lisans ($\bar{x}=5,345$, $ss=1.338$) ve lisansüstü ($\bar{x}=4,899$, $ss=1.523$) grubundakilere göre anlamlı olarak daha fazla puan elde etmişlerdir. Son olarak içsel dini yönelim düzeyine göre bakıldığında sadece lise ($\bar{x}=6,507$, $ss=.636$) grubundaki katılımcılar lisansüstü ($\bar{x}=6,175$, $ss=.657$) grubundaki katılımcılardan anlamlı olarak daha yüksek puanlar elde etmişlerdir. Analiz sonuçları ile ilgili detaylı bilgi Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4

Eğitim düzeylerine göre tek yönlü ANOVA

		N	\bar{x}	SS	<i>df</i>	F	<i>p</i>
Önyargı	İlköğretim	60	4.231	.497	3, 449	16.203	.000*
	Lise	96	4.039	.580			
	Lisans	240	3.769	.604			
	Lisansüstü	57	3.640	.509			
Dindarlık	İlköğretim	60	4.663	.475	3, 449	4.631	.003*
	Lise	96	4.617	.451			
	Lisans	240	4.555	.448			
	Lisansüstü	57	4.371	.539			
Mültecilere Yönelik Olumsuz Tutum	İlköğretim	60	3.513	.655	3, 449	10.150	.000*
	Lise	96	3.690	.913			
	Lisans	240	3.143	1.150			
	Lisansüstü	57	2.883	1.069			

Tablo 4'ün devamı

Sorgulayıcı Dini Yönelim	İlköğretim	60	2.987	1.359	3, 449	6.279	.000* *
	Lise	96	3.248	1.577			
	Lisans	240	3.738	1.394			
	Lisansüstü	57	3.775	1.488			
Dışsal Dini Yönelim	İlköğretim	60	5.387	.925	3, 449	18.335	.000* *
	Lise	96	4.948	1.352			
	Lisans	240	4.306	1.291			
	Lisansüstü	57	4.042	1.205			
Dini Fundamenta lizm	İlköğretim	60	6.242	.683	3, 449	14.166	.000* *
	Lise	96	5.794	1.169			
	Lisans	240	5.345	1.338			
	Lisansüstü	57	4.899	1.523			
İçsel Dini Yönelim	İlköğretim	60	6.436	.524	3, 449	.856	.010*
	Lise	96	6.507	.636			
	Lisans	240	6.327	.649			
	Lisansüstü	57	6.175	.657			

*p<.05** p<.01

Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı yönünde yapılan analizler sonucunda tüm değişkenlerin eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. İlköğretim düzeyindekiler hem lisans ve hem de lisansüstünden daha yüksek önyargı belirtirken; lise düzeyindekiler de lisans ve lisansüstünden daha yüksek önyargı belirtmiştir. Bu bulgulara paralel olarak, eğitim düzeyindeki artışın önyargının azalmasını yordadığını tespit eden pek çok araştırma yapılmıştır (Allport, 1954; Henry ve Napier, 2017; Merteens ve Pettigrew, 1997; Christie, 1954; Pettigrew, 1959; Titus ve Hollander, 1957; Williams, 1964; Hoge ve Carroll, 1973). Dindarlık değişkeninde ilköğretim düzeyindekiler lisansüstündekilerden; lise düzeyindekiler de lisansüstü düzeyindekilerden; lisans düzeyindekiler lisansüstü düzeyindekilerden daha fazla dindarlık düzeyi göstermiştir. Dindarlık ve eğitim değişkenlerin birbiriyle anlamlı negatif ilişkili olduğu yönünde bulgularımızla örtüşen araştırma sonuçları bulunmaktadır (Caplovitz ve Sherrrow, 1977; Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975/2013; Hunsberger, 1978; Baynal, 2015; Acar vd., 1996;

Subaşı, 2008). Diğer yandan, Nişancı ve Aysan (2019) dindarlık ve eğitim değişkenleri arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını tespit etmiştir. Mültecilere yönelik olumsuz tutumda ilköğretim düzeyindekiler lisansüstünden daha fazla olumsuz tutum gösterirken, lise düzeyindekiler hem lisans hem de lisansüstüne göre daha fazla olumsuz tutum göstermiştir. Daha eğitilmiş bireylerin göçü onama davranışının daha yüksek ve mülteci/göçmenlere yönelik olumsuz tutumlarının eğitim seviyesine göre azalma eğilimi gösterdiğini ifade edebiliriz. Yapılan pek çok araştırma, araştırma bulgularımızla paralellik göstermektedir. Buna göre, daha eğitilmiş bireylerin göçü onama davranışları daha sık görülürken, mülteci ve göçmenlere yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu kaydedilmiştir (Bkz. Keleş vd., 2016; Greenhalgh ve Watt, 2015; Crawley, 2009; Esipova vd., 2018; Heath ve Richards, 2016; Haubert ve Fussell, 2006; Espenshave ve Hempstead, 1996; Chandler ve Tsai, 2001; Pantoja, 2006; Wilkes vd., 2008; Kahya, 2019). Bu tablo, eğitim düzeyi ve önyargı düzeyinin negatif ilişkili olmasıyla açıklanabileceği gibi eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte sosyo-ekonomik statü ve gelirin yükselmesi sonucu algılanan tehdidin azalması doğrultusunda açıklanabilir. Sorgulayıcı dini yönelimde ilköğretim düzeyindekiler lisans ve lisansüstünden daha az sorgulayıcı dini yönelim gösterirken, lise düzeyindekiler ise lisans düzeyindekilerden daha az sorgulayıcı dini yönelim göstermiştir. Eğitim düzeyindeki artışın dindarlık düzeyini olumsuz yönde yordadığını tespit ettiğimiz üzere, artan eğitim düzeyiyle birlikte eleştirel düşünme eğiliminin şekillendirdiği dindarlık tipi sorgulayıcı dindarlığa kayması mümkündür. Francis ve arkadaşları (2019), eğitim düzeyindeki artışın ve sorgulayıcı dindarlığın birbiriyle pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Dışsal dini yönelimde ilköğretim düzeyindekiler lisans ve lisansüstü düzeyindekilerden ve lise düzeyindekiler de yine aynı şekilde lisans ve lisansüstü düzeyinden daha fazla dışsal dini yönelim göstermiştir. Allport ve Ross'un (1967), eğitim düzeyindeki düşüşün dışsal dini yönelimi yordadığı yönünde ortaya koydukları araştırma bulguları elde ettiğimiz sonuçlarla uyumaktadır. Dini fundamentalizmde ilköğretim düzeyindekiler lisans ve lisansüstü düzeyindekilerden ve lise düzeyindekiler de lisans ve lisansüstü düzeyindekilerden daha fazla dini fundamentalizm göstermiştir. Nitekim, eğitim düzeyinin azalması ve dini fundamentalizm düzeyinin artışına ilişkin bulgular tespit eden benzer sonuçları ihtiva eden araştırmalar da bulunmaktadır (Burton vd., 1989; Arygle ve Beit-Hallahmi, 1975). İçsel dini yönelimde sadece lise düzeyindekiler lisansüstü düzeyindekilere göre daha fazla içsel dini yönelim göstermektedir.

4.4. İlişkisel Analiz Sonuçları

İlgili değişkenlerin birbiriyle ilişkisini incelemek üzere Pearson Korelasyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkeninin önyargı ($r=.120$, $p<.05$), dindarlık ($r=-.189$, $p<.05$) ve dini fundamentalizm ($r=-.145$, $p<.05$) değişkenleri ile anlamlı olarak ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bütün değişkenlere ilişkin analiz sonuçları Tablo 5'te detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 5

İlişkisel analiz sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7
1. Mültecilere Yönelik Olumsuz Tutum	1	.120*	-.189**	-.145**	.034	-.052	.067
2. Önyargı		1	.341**	.429**	.336**	-.087	.237**
3. Dindarlık			1	.558**	.046	-.248**	.285**
4. Dini Fundamentalizm				1	.261**	-.299**	.386**
5. Dışsal Dini Yönelim					1	.032	.236**
6. Sorgulayıcı Dini Yönelim						1	-.051
7. İçsel Dini Yönelim							1

Not 1. * $p<.05$ ** $p<.01$

Not 2. Tabloda belirtilen değişkenler hakkında ayrıntılı bilgi veri toplama araçları kısmında belirtilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, mültecilere yönelik olumsuz tutumlar ve önyargı değişkeni pozitif ilişkili bulunmuştur. Önyargı düzeyi arttıkça mültecilere yönelik olumsuz tutumlar artmakta ve çift yönlü olarak mültecileri hedefleyen olumsuz tutumlar arttıkça da önyargı düzeyi artmaktadır. Önyargı düzeyi yüksek bireylerin grup dinamiklerine bağlı olarak dış gruba yönelik sosyal mesafe içerisinde olması öngörülebilir. Bu sosyal mesafenin mültecilere yönelik olumsuz tutumla sonuçlanması araştırmanın bulgularının gizil bir sonucu sayılabilir.

Araştırma bulgularımıza göre, dindarlık ve dini fundamentalizm arttıkça mültecilere yönelik olumsuz tutumlar azalmaktadır. Dindarlık değişkenine ilişkin sonuçlar, Türkiye’de gerçekleştirilen araştırmaların kahir ekseriyeti ile paralellik arz etmektedir (Aktaş vd., 2018; Sağır ve Paloutzian, 2020; Koç Kanca, 2023; Çiftçi, 2022; Kurçak, 2022).

Bazı araştırma sonuçları, dini fundamentalizmin göçmen ve mültecilere yönelik olumsuz tutumlar ve önyargıyla pozitif ilişkili olduğu yönünde bulgular ortaya koymuştur (Al-Kire vd., 2021; Kang, 2017). Al-Kire ve arkadaşları, araştırma sonucunun Hristiyan dini fundamentalizminin otoriter ve saldırgan öğeleriyle ilişkili olduğu şeklinde yorumlamıştır. Dini fundamentalizmin mültecilere yönelik olumsuz tutumları azalttığı yönünde alanyazında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bulgular, regresyon sonuçlarıyla birlikte tartışılacaktır.

Allport, dinin önyargıyı hem oluşturduğu hem oluşturmadığı yönünde meydana gelen paradoksu içsel ve dışsal dindarlık modeliyle açıklar. Dışsal dindarlığın önyargı ile pozitif ilişkili olduğu yönündeki varsayım pek çok araştırma tarafından bulgularla desteklenmiştir (Bkz. Batson vd., 1993; Donahue, 1985; Gorsuch, 1988; Spilka, Hood, Hunsberger ve Gorsuch, 2003; Cirhinlioğlu, 2010; Tepe vd., 2019; Jacobson, 1998; Batson vd., 1993; Donahue, 1985; Hunsberger ve Jackson, 2005; Donahue, 1985; Morris vd., 1989; Feagin, 1964; Gorsuch ve Aleshire, 1974). Bu sonuçlar, araştırmada elde edilen korelasyonel bulgularla paralellik göstermektedir. Sosyal kazanımların ve çıkarların merkeze alındığı dışsal dini yönelime sahip bireyler, toplumsal normlara uyum sağlama konusunda daha fazla endişe duyabilir ve bu onları toplumsal grup görüşleriyle uyumlu olan önyargılı tutumları benimsemeye daha yatkın hale getirebilir. Dini doktrin ve öğretileri, çıkarları doğrultusunda araç olarak gördükleri için etik konusunda seçici davranabilirler zira dinin değil faydanın mutlak hakikat olarak görüldüğü bir durum söz konusudur. Aynı zamanda, dışsal faktörlerle belirlenen dindarlık bireysel ahlaki otonomiye azaltabilir. Bu yönelime sahip bireyler dışsal motivasyonlara daha fazla odaklandıkları için önyargılı tutumları dengelemek için gereken empati ve anlayış için efor sarfetmeyebilir.

Allport’un önyargı oluşturmayan dindarlık için önerdiği içsel dini yönelim modeli daha evvel belirttiğimiz üzere içsel dini yönelimin önyargı söz konusu olduğunda dışsal dini yönelimden farklılaşmayacağı üzerine eleştirilmiştir. Nitekim, bunu kanıtlar nitelikte içsel dini yönelime sahip bireylerin gizil ırkçı önyargı (Batson vd., 1986; Batson vd., 1978) ve açık önyargı (Batson vd., 1993; Rokeach, 1960) gösterdiği bulgularına ulaşan pek çok araştırma bulunmaktadır. İçsel dini yönelimin, sınırları belirli tekil bir dini yönelime karşılık

gelmediği dini ortodoksi ve fundamentalizmle pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu bildiren araştırmacılar mevcuttur (Batson vd., 1993; Genia, 1996).

İçsel dini yönelim, dinin kendisini merkez edinerek dinin ve dini geleneğin uygulanması, korunması ve sürdürülmesinde vazife bilincini taşımaktadır. Geleneğin sürdürülmesi yönünden muhafazakar olarak da niteleyebileceğimiz bu dindarlık biçiminin geleneğe yönelik tehditlere karşın mesafeli ve önyargılı olması muhtemeldir (Bkz. Donahue, 1985; Gorsuch, 1988). İçsel dini yönelime sahip bireylerin, gizil önyargı ölçümleri önyargı düzeyinin yüksek çıkması şu şekilde bir ihtimali de düşündürmektedir; hoşgörü ve birliği vurgulayan dini doktrinlerin göz ardı edilemediği ancak bireysel ve çevresel faktörlerin önyargı düzeyine etki ettiği durumda birey amaç kıldığı dini doktrinlere ters düşecek cevaplar vermekten imtina edebilir.

Bazı araştırmacılar, önyargının davranış boyutunu oluşturan dışlayıcı tutumları dini fundamentalizmin temel unsurlarından biri olarak tanımlamıştır (Bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 2005; Hood vd., 2009; Rowatt, Shen, LaBouff ve Gonzalez, 2013). Hunsberger ve Jackson (2005), 16 araştırmanın dahil edildiği meta-analiz çalışmasında, fundamentalizmin ırksal hoşgörüsüzlük ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Yapılan diğer pek çok araştırmada, fundamentalist dini yönelimin diğer dini gruplara yönelik önyargıyla güçlü bir ilişki içerisinde olduğu bildirilmiştir (McFarland, 1989; Altemeyer ve Hunsberger, 1992; Hunsberger, 1995/1996; Wylie ve Forest, 1992). Dini fundamentalizm, kurallara sıkı sıkıya bağlılık, belirsizliğe tahammülsüzlük ve hoşgörüsüzlükle karakterize olmuş bir kavramdır. Dini fundamentalizmin, bilişsel kapalılığa yol açtığını düşünmek hatalı bir yordama olacağı gibi; bilişsel kapalılık ihtiyacı duyan bireylerin dini algılama ve anlama sürecinde fundamentalist yaklaşımı benimsemesi söz konusudur. Belirsizlik ve kompleksiteyi azaltma ihtiyacı duyan bireyler, kategorizasyon ve stereotipler aracılığıyla dünyayı basit bir sisteme indirgeyebilir. Önyargı oluşumunun safhaları olan kategorizasyon ve stereotiplerin işlevsel faaliyete sahip olduğu bir zihnin önyargılı düşünme eğilimi göstermesi pek tabii öngörülebilir. Belirsizliğe ve karmaşıklığa tahammülü olmayan bireylerin, karmaşık problemlerle karşılaşmaktan kaçınması bu problemlerle baş edebilecek figürlerin otoriterisini kabul etme ve otoriteyi onama edimini beraberinde getirebilir. Önyargı ile kuvvetli pozitif ilişki gösteren otoriteryanizmin dini fundamentalizmle de sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu hatta iç içe geçmiş bir durumda olduğunu ifade edebiliriz. Otoriteryan kişilik, geleneğe alternatif kanalları ve unsurları tehdit olarak görerek otoritenin

geleneği korumasını talep eder ve konvansiyonel bir tutum önyargı oluşumuna yol açabilir. Nitekim, köktendincilik olarak da kavramsallaşan fundamentalizm geleneği muhafaza etme ve diğer uygulamaları bidat olarak değerlendirme eğiliminde olabilir. Diğer yandan, eleştirel düşünce eksikliği ve katı kuralcılık dogmatik bir zihni yansıtır ve farklılıklara tahammülü olmayan dogmatik düşüncenin önyargı doğurması şaşırtıcı değildir (Bkz. Sibley ve Duckitt, 2008).

Önyargı; dindarlık, dini fundamentalizm, dışsal dini yönelim ve içsel dini yönelim ile pozitif ilişki içerisinde bulunmuştur. Önyargı arttıkça bu değişkenlerin arttığı ve yine çift yönlü olarak bu değişkenler arttıkça önyargının da arttığı görülmüştür. Bulguyu destekler nitelikte pek çok çalışma yapılmakla birlikte başat olarak birkaç çalışmadan bahsetmemiz gerekirse; genel dindarlık ve önyargı ilişkisinin incelendiği 20 örneklem üzerinde yapılan meta-analiz sonucunda; Batson ve arkadaşlarının (1993) genel dindarlık ırkçı, antisemitik ve etnosentrik önyargıların genel dindarlık ile ilişkisinin incelendiği 47 araştırma sonucundan 37'sinin pozitif ilişkili olduğunu belirtirken sadece 2'sinin negatif ilişkili olduğunu bildirmiştir. Dini yönelim, inanç ve davranışların pek çok türünün çeşitli gruplara yönelik önyargıyı yordadığını aktaran pek çok araştırmacı bulunmaktadır (Bkz. Allport, 1954; Gorsuch ve Aleshire, 1974; Donahue, 1985; Batson vd., 1993; Jacobson, 1998; Hunsberger ve Jackson, 2005; Hill ve Spilka, 2009; Paloutzian, 2017). Luhmann (1977) sosyal sistemler teorisinde, dinin işlevsel özelliklerinden birinin dini anlatılar aracılığıyla belirsiz durumları anlamlandırmak ve belirsizlikle başa çıkmak için semantik kodlar sağlaması olduğunu ifade eder. Din, insan için anlam inşası ve perspektif sunmakta ve dünyayı basitleştirmektedir. Bu yönüyle, önyargının bilişsel süreçte oluşumunda zikrettiğimiz kategorizasyon ve stereotip adımlarıyla benzerlik göstermektedir. Burada, dini inançların ve öğretilerin önyargının ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilecek bir nitelik taşıması mevcut potansiyeli gerçekleştirmektedir. Diğer yandan, kurumsal dinler yapı itibarıyla sosyal oluşumlar olup mensupları arasında aidiyet ve güçlü bir topluluk bağı oluşturmaktadır. Grup dinamikleri bağlamında, oluşan iç grup dahilinde dış gruba yönelik önyargı geliştirilmesi muhtemeldir. Sosyal bir oluşum olarak dini yapılanmalar içerisinde önyargılı tutumların onanması bu yönde sosyalleşmesine neden olabilir. Aynı zamanda, çoğunlukla kutsal doktrin ve öğretilerinin mutlak ve tek doğru olduğunu benimseyen takipçiler inançları söz konusu olduğunda farklılıkları tolere etmeyebilir. Dindarlık, özünde dini geleneği muhafaza etme ve sürdürme edimi içermektedir. Geleneğe tehdit olarak görülebilecek dış unsurların önyargı nesnesi olması ve hoşgörüyü tabii olmaması mümkündür. Bireyler, dini iç grubuna ve dini

inançları tehdit eden unsurlara yönelik önyargı geliştirebilir. Yüksek düzeyde dindarlık önyargıyı etkileyen başlıca etmenlerden olan otoriter tutumları da beraberinde getirebilir. Tabii, birey ve grup dinamikleri haricinde bahsetmiş olduğumuz faktörler dini geleneğin öğretileri ve teşvikleri yönünde değişim gösterebilir. Önyargı genel bir mefhum olmayıp hedef grupları açısından çeşitlilik gösterebilir. Dinler bağlamında örnek vermemiz gerekirse, aktüel olarak Yahudilik etnik bir din olup, etnosentrik tutumların mensuplarınca benimsenmesi kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Nihayetinde, bulgumuz doğrultusunda dindarlığın önyargıyla pozitif ilişkili olması bu gibi sebeplerce açıklanabilir.

Araştırma bulguları, dindarlık düzeyinin dini fundamentalizm ve içsel dini yönelimle pozitif ilişkiliyken; sorgulayıcı dini yönelim ile negatif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, dindarlık arttıkça dini fundamentalizm ve içsel dini yönelim artarken, sorgulayıcı dini yönelim azalmaktadır. Aynı şekilde, dini fundamentalizm ve içsel dini yönelim arttıkça dindarlık artmakta; sorgulayıcı dini yönelim arttıkça dindarlık azalmaktadır.

İçsel, dışsal, fundamentalist ve sorgulayıcı dini yönelim türleri dini algılama biçimi olarak birbirinden kuramsal yönde ayrılmaktadır. İçsel dini yönelim dini amaç edinirken, dışsal yönelim dini araç olarak sosyal menfaat kazanmak için kullanılmaktadır. Katı kuralcılık yahut köktendincilik olarak da ifade edilen dini fundamentalizm dogmatik ve literal biçimde dini kurallara sıkı sıkıya bağlıyken, sorgulayıcı dini yönelim tam tersi şekilde açık uçlu cevaplar ve kritik düşünce eğilimiyle nitelenebilir. Dini yönelim türlerinden içsel dini yönelim ve dini fundamentalizmin her halükarda dini merkez aldığını gördüğümüz bu tabloda, dindarlık arttıkça bu iki dini yönelimin artması ve yine tabii olarak bu dini yönelim türlerinin dindarlıkla pozitif ilişkili çıkması bulgularımızla örtüştüğü üzere beklendiği bir resim ortaya koymaktadır. Sorgulayıcı dini yönelim olgun bir dindarlık alternatifi olarak sunulsa da Batson ve arkadaşlarının (1993) geliştirmiş oldukları sorgulayıcı dini yönelim ölçeği daha evvel de ifade ettiğimiz üzere alternatif olarak agnostisizmi, aşırı-ortodoks bir tutumu, aşırı eleştirel düşünceyi ve geçiş dönemi çatışmalarını ölçme konusunda kullanılabileceği yönünde eleştirilmiştir. Eleştirileri doğrular biçimde, sorgulayıcı dini yönelimin Tanrı'yla inançla zayıf bir ilişkisi olduğu, dini törenlere katılımı ve ritüellerle olumsuz şekilde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Jackson ve Hunsberger, 1999; Altemeyer ve Hunsberger, 1992).

Dini fundamentalizm, tek mutlak hakikati ve fikri sabiteyi olumlayan ve onayan bir eğilim olarak karşımıza çıkarken, sorgulayıcı dindarlık eleştirel düşünce teşviki ve açık uçlu

keşifsel karakteriyle birbirine tam anlamıyla zıt iki dini yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. Altemeyer ve Hunsberger (1992), bunu destekler nitelikte iki boyut arasında güçlü bir olumsuz ilişki bulgulamışlardır. Araştırma bulguları buna uygun olarak kuramsal arka plana ve ilgili çalışmalara paralellik arz etmektedir. Sorgulama eğilimi ve esnek yaklaşım arttıkça katı inançlılık azalırken; katı inançlar arttıkça eleştirel düşünme ve sorgulama edimi azalmakta olup çift yönlü bir ters ilişki ortaya çıkmaktadır.

Dini fundamentalizm, tek mutlak hakikati ve fikri sabiteyi olumlayan ve onayan bir eğilim olarak karşımıza çıkarken, sorgulayıcı dindarlık eleştirel düşünce teşviki ve açık uçlu keşifsel karakteriyle birbirine tam anlamıyla zıt iki dini yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. Altemeyer ve Hunsberger (1992), bunu destekler nitelikte iki boyut arasında güçlü bir olumsuz ilişki bulgulamışlardır. Araştırma bulguları buna uygun olarak kuramsal arka plana ve ilgili çalışmalara paralellik arz etmektedir. Sorgulama eğilimi ve esnek yaklaşım arttıkça katı inançlılık azalırken; katı inançlar arttıkça eleştirel düşünme ve sorgulama edimi azalmakta olup çift yönlü bir ters ilişki ortaya çıkmaktadır.

Araştırmamızın bulgularına göre, dini fundamentalizmin dışsal ve içsel dini yönelim ile pozitif ilişkili olduğu görülmüştür. Batson ve arkadaşları (1993) içsel dini yönelimin fundamentalist inançları da içerdiği yönünde içsel dini yönelim modelini eleştirmişlerdir. İçsel ve dışsal dini yönelimin farklılaşmadığını gördüğümüz araştırma sonuçlarına göre içsel, dışsal ve fundamentalist dini yönelimlerin birbiriyle pozitif ilişki içerisinde olması şaşırtıcı bir sonuç gibi görünmemektedir. Önyargıya ilişkin literatür göz önünde bulundurulduğunda, içsel dini yönelimin önyargı seviyesinde dışsal dini yönelimden farklılaşmadığı (Batson vd., 1993) ve dini fundamentalistlerin yine yüksek önyargı seviyesi gösterdikleri görülmüştür (Bkz. Altemeyer ve Hunsberger, 2005; Hood vd., 2009; Rowatt vd., 2013).

Araştırma sonuçlarına göre, dışsal dini yönelim ve içsel dini yönelim birbiriyle pozitif ilişkili çıkmıştır. Buna göre, dışsal dini yönelim arttıkça içsel dini yönelim; içsel dini yönelim arttıkça dışsal dini yönelim artış göstermektedir. Bulgular, Allport'un ikili dindarlık modeline yönelik eleştirileri doğrular niteliktedir. Zira, bu eleştiriler Allport tarafından öne sürülen dini yönelim dikotomisinin olgun dindarlık ve araçsal dindarlık ayırımını gerçekleştiremediğini ve içsel dini yönelim modelinin dışsal dini yönelim modelinden farklılaşmadığı yönündedir.

4.5. Çoklu Doğrusal Regresyon Sonuçları

Mültecilere yönelik olumsuz tutum ile ilişkili olan önyargı, dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin mültecilere yönelik olumsuz tutumu anlamlı olarak yordayıp yordamadığını test etmek amacıyla standart Çoklu Regresyon Analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda bu modelin anlamlı olarak çalıştığı görülmüştür ($F(3, 455) = 14,437, p < .05$). Bu sonuçlar kapsamında önyargı, dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin mültecilere yönelik olumsuz tutumu anlamlı olarak tahmin ettiği görülmüştür. Sonuçlara ilişkin detaylı bilgiler Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6

Mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordayan değişkenlere ilişkin çoklu regresyon analizi sonuçları

	R=.295	R ² =.087	F=14,437	p=.000	
	B	Standart Hata	β	t	p
Önyargı	.438	.089	.248	4.947	.000
Dindarlık	-.438	.124	-.193	-3.542	.000
Dini Fundamentalizm	-.116	.046	-.143	-2.527	.012

Korelasyon analizi sonucunda dini yönelimin dini fundamentalizm hariç diğer alt boyutları mültecilere yönelik olumsuz tutumlarla anlamlı ilişki göstermemiştir. Bu doğrultuda, mültecilere yönelik olumsuz tutumu hangi değişkenlerin yordadığı yönünde regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve önyargı, dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordadığı ve bu olumsuz tutumların %8’ini açıkladığı görülmüştür. Sonuçlara göre, önyargı düzeyindeki artış mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda artışı yordamaktadır. Dindarlık ve dini fundamentalizm ise mültecilere yönelik olumsuz tutumların azalmasını tahmin etmektedir. Mültecilere yönelik olumsuz tutum düzeyi; dini yönelim, dindarlık ve önyargı düzeyleri tarafından anlamlı olarak tahmin edileceği yönündeki H₁ hipotezimiz mültecilere yönelik olumsuz tutumların

önyargı, dindarlık ve dini yönelim boyutlarından sadece dini fundamentalizmle anlamlı ilişki göstermesi sebebiyle kısmen doğrulanmıştır.

Önyargı; sosyal baskınlık yönelimi, otoriteryanizm, sosyal kimliklenme ve tehdit algısı faktörleriyle pozitif ilişkili olup bu faktörlerin önyargının etkisiyle mültecilere yönelik olumsuz tutumları yordadığı yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Sibley ve Duckitt, 2008; Haslam ve Holland, 2012; Anderson, 2018; Anderson ve Ferguson, 2018; Nickerson ve Louis, 2008).

Dindarlığın mültecilere yönelik tutumlar ve Suriyelilere yönelik önyargılı tutumların üzerinde etkisini araştırmak üzere yapılan çalışmalarda genel itibarıyla dindarlığın ya da dini tutumun mültecilere yönelik tutumlar üzerinde pozitif yönde olumlu yönde etkisi olduğu bildirilmiştir (Bohman ve Hjerm, 2014; Sağır ve Paloutzian, 2020; Koç Kanca, 2023; Çiftçi, 2022; Kurçak, 2022). Bu bulgular araştırma sonuçlarıyla çelişmektedir. Hunsberger ve Jackson, 16 araştırmanın meta-analizi sonucunda fundamentalizm ile etnik hoşgörüsüzlük ve diğer dini dış gruplara yönelik önyargı arasında kuvvetli bir ilişki tespit etmişlerdir. Dindarlığın ve dini fundamentalizmin Türkiye örneğinde mültecilere yönelik olumsuz tutumların azaldığı yönündeki yordaması hem iç grup dinamiği oluşması hem de dini geleneğin hoşgörü ve kardeşlik bağlamı oluşmasına salık verecek temel öğretileri olabilir.

Özetlemek gerekirse, Türkiye örneği için dini bağlamın ve müşterek dini inancın etkisi göz önünde bulundurularak dindarlığın mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordadığı dolayısıyla dindarlık düzeyindeki artışın mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda azalmayı öngörebileceği ifade edilebilir. Politik sahada mültecilere yönelik olumlu tutumlarını arttırmak amacıyla gerçekleştirilen ensar-muhacir söyleminin yapılan araştırmaların pek çoğunun sonuçlarına göre yerli halkın tutumlarında karşılık bulunduğu ifade edilebilir. Diğer yandan, müşterek dini inancı paylaşmanın yerli halkın önyargılı ve olumsuz tutumlarını etkilemesi muhtemel dini tehdit bağlamında olumsuz tutumları belirli bir düzeyde ketlediğini ifade edebiliriz ancak dindarlık ve mültecilere yönelik tutum ilişkisi aynı zamanda tartışmalı bir husus olup sonuçlar farklılık gösterebilmektedir. Bu ilişkinin kültürlerarası bağlamda da farklılık arz ettiğini ifade edebiliriz.

Saroglou ve arkadaşlarının (2022), dini fundamentalizmin çeşitli dini dış gruplara yönelik olumsuz tutumlarla ilişkili olduğunu ifade etmiştir. Bu araştırmanın bulgularına göre, dini fundamentalizm düzeyindeki artış mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda azalmayı tahmin etmektedir. Buna rağmen, literatürde bu bulguya paralel bir çalışmaya

rastlanmamıştır. Türkiye örneğinde yerel halkın ve mültecilerin aynı dini inancı paylaşması nedeniyle mültecilerin olumsuz tutum nesnesi olma ihtimali azalabilir. Diğer yandan, dini fundamentalizm üzerine yapılan çalışmalar ekseriyetle ve yoğun bir biçimde Hristiyan geleneği üzerinde yoğunlaşmıştır. Araştırma sonuçlarının gösterdiği üzere, kavramın diğer dini gelenek ve kültürlerle uygulanması halinde benzer sonuçlarla karşılaşmamamız muhtemeldir.

4.6. Aracı Analiz Sonuçları

Önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dindarlık ve dini fundamentalizm düzeylerinin aracı rolünü tespit etmek amacıyla SPSS PROCESS makrosunda yer alan Bootstrap yöntemi kullanılarak Model 4'e göre aracı değişken analizi gerçekleştirilmiştir.

Yapılan analiz neticesinde önyargı değişkeninin dindarlık düzeyini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür (a_1 : $b=.265$, %95 GA [.198, .333], $t=7.745$, $p<.05$). Dindarlık değişkeninin de mültecilere yönelik olumsuz tutumu anlamlı ve negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (b_1 : $b=-.590$, %95 GA [-.804, -.376], $t=-5.418$, $p<.05$). Önyargı değişkeninin tek başına mültecilere yönelik olumsuz tutumu tahmin etme derecesi test edilmiş ve anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (c' : $b=.213$, %95 GA [.052, .374], $t=2.593$, $p<.05$). Bu analizler neticesinde önyargının mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerinde dindarlık yoluyla dolaylı bir etkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla aracı değişken analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda önyargı düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerindeki etkisinde dindarlık düzeyi anlamlı ve dolaylı bir etkiye sahiptir ($a_1 \times b_1$: $b=-.156$, %95 GA [-.236, -.095], $p<.05$). Bu model doğrultusunda önyargı düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerindeki doğrudan etkisi de anlamlı ve pozitif yöndedir (c_1 : $b=.369$, %95 GA [.203, .536], $t=4.358$, $p<.05$).

Bu araştırmanın diğer aracı modeli için yapılan analizler neticesinde önyargı düzeyinin dini fundamentalizm düzeyini anlamlı ve pozitif olarak etkilediği görülmüştür (a_2 : $b=.934$, %95 GA [.753, 1.115], $t=10.147$, $p<.05$). Dini fundamentalizm değişkeninin de mültecilere yönelik olumsuz tutumu anlamlı ve negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (b_2 : $b=-.195$, %95 GA [-.276, -.115], $t=-4.792$, $p<.05$). Önyargı değişkeninin tek başına mültecilere yönelik olumsuz tutumu tahmin etme derecesi test edilmiş ve anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir (c' : $b=.213$, %95 GA [.052, .374], $t=2.593$, $p<.05$).

Bu analizler neticesinde önyargının mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerinde dini fundamentalizm yoluyla dolaylı bir etkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla aracı değişken analizleri gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda önyargı düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerindeki etkisinde dini fundamentalizm düzeyi anlamlı ve dolaylı bir etkiye sahiptir ($a_2 \times b_2$: $b = -.183$, %95 GA [-.276, -.100], $p < .05$). Bu model göz önüne alındığında önyargı düzeyinin mültecilere yönelik olumsuz tutum üzerindeki doğrudan etkisi de anlamlı ve pozitif yöndedir (c_2 : $b = .395$, %95 GA [.221, .570], $t = 4.453$, $p < .05$). Ayrıca dini yönelimin alt boyutlarından sorgulayıcı, içsel ve dışsal dini yönelimin önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide anlamlı bir aracı etkisi bulunamamıştır. Tablo 7’de anlamlı aracı etkiye sahip değişkenlere ilişkin analiz sonuçlarına detaylı şekilde yer verilirken anlamlı bir aracı etkiye sahip olmayan değişkenlerin de dolaylı etkileri verilmiştir. Araştırma modeli üzerinde elde edilen bulgular Şekil 2’de özetlenmiştir.

Tablo 7

Önyargı ile mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide aracı analiz sonuçları

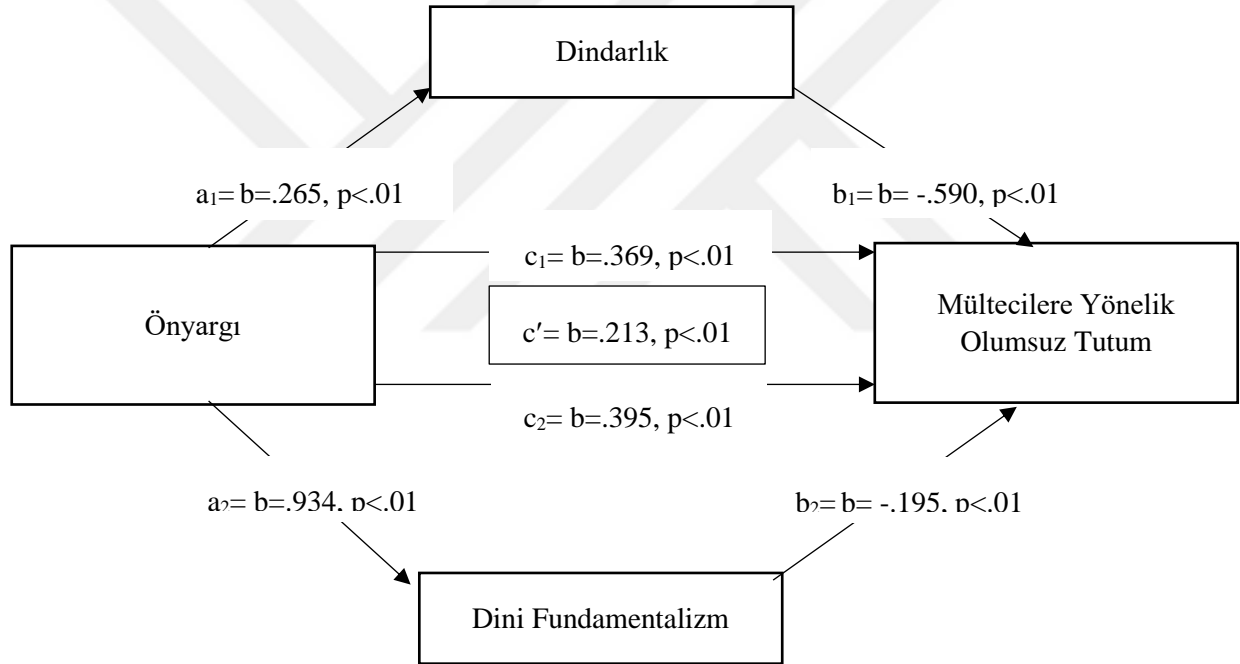
		%95 Güven Aralığı			
		B	Standart Hata	Alt Limit	Üst Limit
Toplam Etki	(c')	.213	.082	.052	.374
Doğrudan Etki	(c ₁)	.369	.085	.203	.536
	(c ₂)	.395	.089	.221	.570
Dindarlık Aracılığıyla Dolaylı Etki	(a ₁ × b ₁)	-.156	.019	-.123	-.055
Dini Fundamentalsizm Aracılığıyla Dolaylı Etki	(a ₂ × b ₂)	-.183	.046	-.276	-.100
Sorgulayıcı Dini Yönelim Aracılığıyla Dolaylı Etki		.006	.010	-.009	.030

Tablo 7'nin devamı

İçsel Dini Yönelim Aracılığıyla Dolaylı Etki	.017	.021	-.024	.062
Dışsal Dini Yönelim Aracılığıyla Dolaylı Etki	-,004	,033	-,071	,061

Şekil 2.

Dindarlık ve dini fundamentalizmin aracı rolü

Önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkenlerinin ilişkisinde dindarlığın kısmi aracı rol oynadığı görülmektedir. Önyargı düzeyi mültecilere yönelik olumsuz tutumu etkilerken, bu ilişkiye dindarlık düzeyi aracılık etmektedir. İkinci bir aracı model olarak; önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum ilişkisinde dini yönelim alt boyutlarından sadece dini fundamentalizmin kısmi aracı rol oynadığı görülmüştür. Buna göre, önyargı düzeyi mültecilere yönelik olumsuz tutumu etkilerken, bu ilişkiye dini fundamentalizm düzeyi aracılık etmektedir. Önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dindarlığın aracı rolünü varsaydığımız H₂ hipotezimiz araştırma bulguları doğrultusunda

doğrulanmıştır. Önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin aracı rolü olduğunu varsaydığımız H_3 hipotezimiz de doğrulanmış olup; önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum arasındaki ilişkide dini yönelimin alt boyutlarından dini fundamentalizmin aracı rolü olduğunu varsaydığımız H_{3a} hipotezi de bulgular aracılığıyla doğrulanmıştır. Dini yönelim boyutlarından sorgulayıcı, içsel ve dışsal dini yönelim türlerinin önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum ilişkisinde aracı rol oynayacağına dair tahminde bulunduğumuz H_{3b} , H_{3c} ve H_{3d} hipotezleri bu alt boyutların aracı analizde aracı değişken olarak tespit edilememesiyle çürütülmüştür.

Regresyon analizinde elde ettiğimiz bulgulara göre; önyargı düzeyindeki artış mültecilere yönelik olumsuz tutumlarda artışı yordamaktadır. Dindarlık ve dini fundamentalizm ise mültecilere yönelik olumsuz tutumların azalmasını tahmin etmektedir. Aracı modelde dindarlığın ve dini fundamentalizmin önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkenlerinin ilişkisine aracılık ettiğini ifade ettiğimiz üzere bu çelişkili görüntü bu değişkenlerin aracı model ile daha geniş bir perspektiften incelenmesi gerektiğini düşündürmektedir. Kellstedt ve Corwin'in(1991) belirttiği üzere, bu çalışmada da dini fundamentalizm boyutu doğrudan dini tutumun ölçüm aracı olarak işlev görmüştür denilebilir. Bu çalışmanın sonuçları, önyargının bağımsız değişken mültecilere yönelik olumsuz tutumun bağımlı değişken olduğu modelde dindarlığın aracı etkisini göstererek bütüncül bir bakış açısı sunmuştur. Bu araştırmanın temel bulgusu, dindarlık ve dini fundamentalizmin önyargı ve mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkenleri arasındaki ilişkide önemini ve etkisini ortaya koymaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bir göç ülkesi olarak niteleyebileceğimiz Türkiye’de yerli halkın mültecilere yönelik tutumlarının psikososyal faktörler tarafından şekillendiği ve faktörlerden önyargı, dini yönelim ve dindarlık değişkenlerinin anlamlılık yarattığı görülmüştür. Değişkenler üzerinde t-test, tek yönlü varyans analizi, korelasyon, çoklu regresyon ve aracı analizler gerçekleştirilmiştir. Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendi. Buna göre, biri dini fundamentalizm ve diğeri önyargı olmak üzere iki değişkenin anlamlı farklılık oluşturduğu ve her iki değişken söz konusu olduğunda da erkeklerin kadınlardan daha yüksek puan aldığı tespit edildi.

Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin gelir düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığını tespit edebilmek için gerçekleştirilen analizlerde gelir düzeyinin; önyargı, mültecilere yönelik olumsuz tutum, sorgulayıcı dini yönelim değişkenlerinde anlamlı farklılık yarattığı görülmüştür. Sonuçlara göre, önyargı değişkeni için alt gelir grubunun orta gelir grubuna nazaran daha yüksek önyargı düzeyi bildirdiği görülmüştür. Benzer şekilde, mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkeni için alt gelir grubunun orta gelir grubuna göre daha yüksek düzeyde olumsuz tutum belirttiği bulgulanmıştır. Sorgulayıcı dini yönelim değişkeni incelendiğinde alt gelir grubunun orta gelir grubundan daha az sorgulayıcı dini yönelim puanı aldığı görülmüştür.

Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin eğitim düzeyine göre farklılaşıp farklılaşmadığı yönünde yapılan analizler sonucunda tüm değişkenlerin eğitim düzeyine göre anlamlı olarak farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, ilköğretim düzeyinde eğitim seviyesi bildiren katılımcılar lisans ve lisansüstü düzeyine nazaran; lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip olan katılımcılar ise lisans ve lisansüstüne nazaran daha yüksek önyargı düzeyi belirtmiştir. Dindarlık değişkeninde ilköğretim düzeyindeki katılımcıların lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre; lise düzeyindeki katılımcıların lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre; lisans düzeyindeki katılımcıların lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre daha yüksek dindarlık düzeyi bildirdiği görülmüştür. Mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkenine göre yapılan analizlerde, ilköğretim düzeyindeki katılımcıların lisansüstü düzeyindeki katılımcılardan daha yüksek olumsuz tutum gösterdiği ve lise düzeyindeki katılımcıların hem lisans hem de

lisansüstüne göre daha fazla olumsuz tutum gösterdiği bulgulanmıştır. Dini yönelim alt boyutlarına göre gerçekleştirilen analizlerde sorgulayıcı dini yönelimde ilköğretim düzeyinde eğitim seviyesine sahip olan katılımcıların lisans ve lisansüstünden daha az sorgulayıcı dini yönelim gösterdiği, lise düzeyindeki katılımcıların ise lisans düzeyindeki katılımcılara göre daha az sorgulayıcı dini yönelim gösterdiği görülmüştür. Dışsal dini yönelim değişkenine göre ise ilköğretim düzeyindekiler lisans ve lisansüstü düzeyindekilerden ve lise düzeyindekiler de yine aynı şekilde lisans ve lisansüstü düzeyinden daha fazla dışsal dini yönelim göstermiştir. Dini fundamentalizm değişkenine göre, ilköğretim düzeyindekiler lisans ve lisansüstü düzeyindekilerden ve lise düzeyindekiler de lisans ve lisansüstü düzeyindekilerden daha fazla dini fundamentalizm düzeyi bildirmiştir. İçsel dini yönelim değişkenine göre yapılan analizlerde, sadece lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip katılımcıların lisansüstü düzeyindeki katılımcılara göre daha fazla içsel dini yönelim gösterdiği bulgulanmıştır.

Dini yönelimin alt boyutları, mültecilere yönelik olumsuz tutum, dindarlık ve önyargı değişkenlerinin birbirleriyle ilişkili olup olmadığını tespit etmek için yapılan analizlerde mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkeninin önyargı ile pozitif ilişkili, dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenleriyle ise olumsuz ilişkili olduğu görülmüştür. İlişkiselğin incelendiği diğer analizlerde, önyargı değişkeninin; dindarlık, dini fundamentalizm, dışsal dini yönelim ve içsel dini yönelim değişkenleriyle ile pozitif ilişkili olduğu bulgulanmıştır. Dindarlık değişkeninin, dini fundamentalizm ve içsel dini yönelimle pozitif ilişkili, sorgulayıcı dini yönelim ile negatif ilişkili olduğu görülmüştür. Dini fundamentalizm değişkeninin, dışsal ve içsel dini yönelim ile pozitif ilişkili, sorgulayıcı dini yönelim ile negatif ilişkili olduğu da bulgularımız arasındadır. İlişkiselğe dair araştırmanın son bulgusu da, dışsal dini yönelim ile içsel dini yönelim değişkenlerinin birbiriyle pozitif ilişkili olduğu yönündedir.

Mültecilere yönelik olumsuz tutumu yordayan değişkenleri tespit etmek için yapılan analizlerde; önyargı, dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin mültecilere yönelik olumsuz tutumları anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Bulgulara göre önyargı düzeyindeki artış mültecilere yönelik olumsuz tutumdaki artışı tahmin ederken, dindarlık ve dini fundamentalizm düzeylerindeki artış mültecilere yönelik olumsuz tutumun azalmasını tahmin etmektedir.

Yapılan aracı analizlerde, önyargı değişkeninin mültecilere yönelik olumsuz tutum değişkenine etkisi üzerinde dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin aracı bir etkisi olduğu görülmüştür. Dindarlık ve dini fundamentalizm değişkenlerinin aracılığını test ettiğimiz iki modelde kısmi aracılık tespit edilmiştir.

Mültecilere yönelik olumlu tutumların artışı, olumsuz tutumların azalması ve mültecilerin sosyal hayatta deneyimledikleri problemlere yönelik bazı çözüm önerileri teklif edilmesi gerekirse bu öneriler şu şekilde sıralanabilir;

- Mültecilere yönelik olumsuz tutumları ve önyargıyı azaltmak için dini bağlamın etkisinden yararlanılabileceği ve devlet politikasının yahut sivil toplum kuruluşlarının mültecilere yönelik tutumları etkileyen faktörlere ilişkin yapılan araştırma sonuçları doğrultusunda eğitimler düzenlemesi ve politikalar izlemesi daha ılımlı bir ortam oluşmasına yardımcı olabilir.
- Yerli halkın ve mültecilerin müşterek dini inanca sahip olduğu yönünde dini bağlamın vurgulanması dini bir üst kimlik oluşturarak çatışmaları istendik şekilde belirli bir düzeye kadar inhibe edebilir.
- Sivil Toplum Kuruluşları ve devlet kurumları, olumlu temasın deneyimlenmesine yönelik uygun koşulların oluşturulmasına dair düzenlemeler ve faaliyetler gerçekleştirebilir.
- Yerli halk ve mültecilerin etkileşiminin sağlanabilmesi için sosyal hayatta gerçekliği bulunan hayalet sınırların kaldırılması için gettolaşmanın önüne geçilmelidir.
- Öncelikle, çocukların eğitime teşvik edilmesinin yanı sıra her yaştan Suriyelinin topluma entegre olabilmesi yaygın eğitim kursları açılmalı, başta dil olmak üzere çeşitli eğitimler verilmelidir. Bu kurslara katılım için sığınmacıların sıklıkla başvurduğu kurumlarda sığınmacılara yönelik bilgilendirme ve yönlendirme yapılmalıdır. Dil öğrenmek, olumlu temas için gerekli yeterliliklerden biri olarak yerli halkın mültecilere yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir ve diğer tüm konularda meydana gelebilecek problemlerin büyük ölçüde çözülmesine katkı sağlayacaktır. Sağlıklı sosyal iletişim ve etkileşimlerin sağlanması, istihdamın kolaylaşması, algılanan önyargının azalması, eğitimde eşitliklerin sağlanması, devlet dairelerinde hizmet almanın kolaylaşması, sosyal desteğin artması gibi çeşitli istifadeleri beraberinde getirecektir.

- Suriyelilerin istihdamı desteklenmeli, eğitimlerine ve kişisel niteliklerine uygun işlerde istihdam edilmeleri için çalışmalar yapılmalıdır. Zira, yerli halkın devletin mültecilere maddi yardım sağladığı yönündeki yargıları ve Suriyelileri ekonomik yük olarak algılamaları tutumlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.
- Suriyelilerin deneyimlediği algılanan önyargıyı azaltabilmek amacıyla, ana akım medya ve yeni medyada teyit sistemleri kurulmalı ve Suriyelilere ilişkin oluşturulan bilgi dezenformasyonu bertaraf edilmelidir.

Araştırmanın sınırlılıkların biri olarak ifade edebileceğimiz, çeşitli değişkenlerin etkisi ışığında yerli halkın mültecilere yönelik tutumlarını araştırdığımız bu araştırma madalyonun bir yüzüne tekabül etmekte olup, mültecilerin olumsuz tutumları ve önyargıyı deneyimlemesi ve algılaması üzerine yapılacak araştırmalar madalyonun diğer yüzünü bizlere sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdelaaty, L., & Steele, L. G. (2022). "Explaining attitudes toward refugees and immigrants in Europe". *Political Studies*, 70(1), 110-130.
- Acar, N.V., Yıldırım, İ., & Ergene, T. (1996). "Bireylerin dindarlık düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12, 45-56.
- Adler, F. et al. (1995). *Criminology*. McGraw-Hill.
- Adorno, T. W. (1950). *The Authoritarian Personality*. Harpers.
- Adorno, T. W. et al. (1983). *The Authoritarian Personality*. W. W Norton & Co.
- Aliboni, R. (1998). *European Union security perceptions and policies towards the Mediterranean*. Istituto Affari Internazionali.
- Al-Kire, R., Pasek, M., Tsang, J.-A., Leman, J., and Rowatt, W. (2022). "Protecting America's borders: Christian nationalism, threat, and attitudes toward immigrants in the United States". *Group Processes & Intergroup Relations*, 25(2), 354–378.
- Allen, R. O. and Spilka, B. (1967). "Committed and consensual religion: A specification of religion-prejudice relationships". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 6(2), 191–206.
- Allport, G. W. and Kramer, B. M. (1946). "Some roots of prejudice". *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 22, 9–39.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Allport, G. W. (1966). "The religious context of prejudice". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 5(3), 448–451.
- Allport, G. W. and Ross, J. M. (1967). "Personal religious orientation and prejudice". *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443.

- Alrababa'h, A., Dillon, A., Williamson, S., Hainmueller, J., Hangartner, D. and Weinstein, J. (2021). "Attitudes Toward Migrants in a Highly Impacted Economy: Evidence From the Syrian Refugee Crisis in Jordan". *Comparative Political Studies*, 54(1), 33–76.
- Altemeyer, B. and Hunsberger, B. E. (1992). "Authoritarianism, religious fundamentalism, quest, and prejudice". *International Journal for the Psychology of Religion*, 2(2), 113–133.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Harvard University Press.
- Altemeyer, B. (2003). "Why do religious fundamentalists tend to be prejudiced?" *International Journal for the Psychology of Religion*, 13(1), 17–28.
- Altemeyer, B. and Hunsberger, B. (2005). "Fundamentalism and Authoritarianism". In R. F. Paloutzian and C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 378–393). The Guilford Press.
- Anderson, J. R. (2018). "Implicit and explicit attitudes toward asylum seekers: Demographic and ideological correlates". *Australian Psychologist*, 53(2), 181–191.
- Anderson, J. R. and Cheers, C. (2018). "Does the dark triad predict prejudice? The role of machiavellianism, psychopathy and narcissism in explaining negativity toward asylum seekers". *Australian Psychologist* 53(3), 271–281.
- Anderson, J. R. and Ferguson, R. (2018). "Demographic and ideological correlates of negative attitudes toward asylum seekers: A meta-analytic review". *Australian Journal of Psychology*, 70(1), 18–29.
- Ankaralı, H., Pasin, Ö., Karacan, B., Tokar, M., Künüroğlu, M., Çaça, M. Özislam, M. E. ve Şahingöz, N. B. (2017). "Üniversite öğrencilerinin Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılara bakış açısı". *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 7 (3), 122-132.
- Argyle, M. and Beit-Hallahmi, B. (1975). *The social psychology of religion (Psychology Revivals)*. Routledge.

- Aslan, S. (2017). “İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin hoşgörü eğilimleri ile yardımseverlik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi”. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 163-175.
- Aydemir, R. E. (2008). Dindarlık ve mutluluk ilişkisi (İlk yetişkinlik dönemi). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. On dokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Bahadır, A. (2006). Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Banaji, M. R. and Greenwald, A. G. (2013). *Blindspot: Hidden biases of good people*. Delacorte Press.
- Bargh, J. A., Chaiken, S., Govender, R., and Pratto, F. (1992). “The generality of the automatic attitude activation effect”. *Journal of personality and social psychology*, 62(6), 893-912.
- Baş, G. (2023). Tutum-davranış ilişkisi ve ideolojik asimetri: Güneydoğu bölgesindeki Türk, Arap ve Kürtlerin Suriyeli göçmenlere yönelik tutumları ve sosyal mesafe algıları. Yayımlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Batson, C. D., Naifeh, S. J. and Pate, S. (1978). “Social desirability, religious orientation, and racial prejudice”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17(1), 31–41.
- Batson, C. D., Flink, C. H., Schoenrade, P. A., Fultz, J. and Pych, V. (1986). “Religious orientation and overt versus covert racial prejudice”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(1), 175–181.
- Batson, C. D., Ahmad, N., Powell, A. A., & Stocks, E. L. (2008). “Prosocial motivation”. In J. Y. Shah and W. L. Gardner (Eds.), *Handbook of motivation science* (pp. 135–149). The Guilford Press.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. and Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press.

- Baynal, F. (2015). “Yetişkinlerde dindarlık ve ruh sağlığı ilişkisinin eşitli değişkenlere göre incelenmesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 206-231
- Bernardi, R. (2006). “Associations between hofstede’s cultural constructs and social desirability response bias”. *Journal of Business Ethics*, 65(1), 43-53.
- Bernardi, R. A. and Guptill, S. T. (2008). “Social desirability response bias, gender, and factors influencing organizational commitment: An international study”. *Journal of Business Ethics*, 81(4), 797–809.
- Berrenberg, J. L., Finlay, K. A., Stephan, W. G. and Stephan, C. (2002). “Prejudice toward people with cancer or AIDS: Applying the integrated threat model”. *Journal of Applied Biobehavioral Research*, 7(2), 75-86.
- Berry, J. W. (1970). “Marjinality, stress, and ethnic identification in an acculturated Aboriginal community”. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 1(3) 239-252.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L. and Vedder, P. (Eds.). (2006). *Immigrant youth in cultural transition: Acculturation, identity, and adaptation across national contexts*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- BMMYK. (2004). *Geçici Koruma Yönetmeliği*. Göç İdaresi Müdürlüğü. Erişim Tarihi: 22 Ekim 2022 <https://www.goc.gov.tr/genel-bilgi45>.
- BMMYK. (2023, Haziran). Güncel Faaliyetler 2023 Haziran. UNHCR BM Mülteci rgt. . Erişim Tarihi: 18 Haziran 2023. <https://www.unhcr.org/tr/bilgi-dokumanlari-ve-tablolar>.
- Boas, F. (1940). *Race, language, and culture*. Macmillan.
- Bohman, A. and Hjern, M. (2014). “How the religious context affects the relationship between religiosity and attitudes towards immigration”. *Ethnic and Racial Studies*, 37(6), 937–957.
- Bordeau, J. (2009). *Xenophobia*. The Rosen Publishing Group, Inc.
- Büyükkaragöz, S. ve Kesici, ř. (1996). “ğretmenlerin hoşgörü ve demokratik tutumları”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Ynetimi*, 2(3), 353–365.

- Cantril, H. and Allport, G. W. (1935). *The psychology of radio*. Harper.
- Carlson, M. M., McElroy, S. E., Aten, J. D., Davis, E. B., Van Tongeren, D., Hook, J. N., and Davis, D. E. (2019). "We welcome refugees? Understanding the relationship between religious orientation, religious commitment, personality, and prejudicial attitudes toward Syrian refugees". *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29(2), 94-107.
- Chandler, C. R. and Tsai, Y.-m (2001). "Social factors influencing immigration attitudes: An analysis of data from the general social survey". *The Social Science Journal*, 38(2) 177–188.
- Christie, R. and Jahoda, M. (Eds.). (1954). *Studies in the scope and method of "The authoritarian personality"*. Free Press.
- Williams, R. M. (1964). *Strangers next door: Ethnic relations in American communities*. Prentice-Hall.
- Chung, J. and Monroe, G. S. (2003). "Exploring social desirability bias". *Journal of Business Ethics*, 44(4), 291-302.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). "Religious orientations and prejudice". *Journal of Human Sciences*, 7(1), 1366-1384.
- Cooperman, A., and Sahgal, N. (2018). Being Christian in western Europe. *Pew Research Center*.
- Cowling, M. M., Anderson, J. R. and Ferguson, R. (2019). "Prejudice-relevant correlates of attitudes towards refugees: A meta-analysis". *Journal of Refugee Studies*, 70(1), 18-29.
- Crandall, C. S., Bahns, A. J., Warner, R. and Schaller, M. (2011). "Stereotypes as justifications of prejudice". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 37(11), 1488–1498.
- Crawley, H. and McMahon, S. (2016). Beyond fear and hate: mobilising people power to create a new narrative on migration and diversity. *Coventry: Centre for Trust, Peace and Social Relations, Coventry University*.

- Çelebi, E., Verkuyten, M. and Bagci, S. C. (2017). "Ethnic identification, discrimination, and mental and physical health among Syrian refugees: The moderating role of identity needs". *European journal of social psychology*, 47(7), 832-843.
- Çetin, Ü., F. (2010). Ortaöğretim düzeyi gençlerde dindarlık-empati ilişkisi (Isparta örneği). Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Isparta.
- Çiftçi, H. (2022). Bireylerin Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumları ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Nicel Bir Araştırma. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çolakoğlu E. (2019). "Avrupa'da Mülteciler, Yükselen Aşırı Sağ ve Seçim Süreçleri". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 933-962.
- Dalton, D. and Ortegren, M. (2011). "Gender differences in ethics research: The importance of controlling for the social desirability response bias". *Journal of Business Ethics*, 103(1), 73-93.
- Dancygier, R. M. and Donnelly, M. J. (2013). "Sectoral economies, economic contexts, and attitudes toward immigration". *The journal of politics*, 75(1), 17-35.
- De Master, S. and Le Roy, M. K. (2000). "Xenophobia and the European Union". *Comparative politics*, 32(4), 419-436.
- De Witte, H. and Klandermans, B. (2000). "Political racism in Flanders and the Netherlands: explaining differences in the electoral success of extreme right-wing parties". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(4), 699-717.
- Dempster, H., Leach, A., and Hargrave, K. (2020, September 14). *Public attitudes towards immigration and immigrants*. ODI.

- Deniz, A. Ç., Hülür, A. B., & Ekinci, Y. (2016). “Göç, strateji ve taktik: Suriyeli sığınmacıların gündelik hayat deneyimleri”. *Journal of International Social Research*, 42(9), 1077-1087.
- Dinç, C., and Karataş, B. (2020). “Avrupa’da Yükselen Aşırı Sağ Partiler: Mülteci Krizinin Etkisi”. 5. *International EMI Entrepreneurship and Social Sciences Congress*, 29-30 June 2020, Gostivar, N.Macedonia.
- Doebler, S. (2014). “Relationships between religion and intolerance towards Muslims and immigrants in Europe: A multilevel analysis”. *Review of religious research*, 56(1), 61-86.
- Doebler, S. (2015a), “Love the neighbor? Relationships between religion and two forms of homonegativity in Europe”. *Politics and Religion*, 8, 745-771.
- Doebler, S. (2015b). “Relationships between religion and two forms of homonegativity in Europe—A multilevel analysis of effects of believing, belonging and religious practice”. *PLoS ONE*, 10(8), Article e0133538.
- Donahue, M. J. (1985). “Intrinsic and extrinsic religiousness: The empirical research”. *Journal for the Scientific study of Religion*, 24(4), 418-423.
- Dozo, N. (2015). Gender differences in prejudice: A biological and social psychological analysis. Unpublished Doctoral Thesis. The University of Queensland, School of Psychology, Queensland.
- Drake H. (1977). “The religious drop-outs: Apostasy among college graduates”. *Sage Publications*, 25(2), 147-148.
- Duck, R. J. and Hunsberger, B. (1999). “Religious orientation and prejudice: The role of religious proscription, right-wing authoritarianism and social desirability”. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9(3), 157–179.
- Duriez, B., Fontaine, J. R. and Hutsebaut, D. (2000). “A further elaboration of the Post-Critical Belief scale: Evidence for the existence of four different approaches to religion in Flanders-Belgium”. *Psychologica Belgica*, 40(3), 153-182.

- Duriez, B. (2004). "A research note on the relation between religiosity and racism: The importance of the way in which religious contents are being processed". *The International Journal for the Psychology of Religion*, 14(3), 177-191.
- Durrheim, K., Okuyan, M., Twali, M. S., García-Sánchez, E., Pereira, A., Portice, J. S., ... and Keil, T. F. (2018). "How racism discourse can mobilize right-wing populism: The construction of identity and alliance in reactions to UKIP's Brexit "Breaking Point" campaign". *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 28(6), 385-405.
- Ekehammar, B., Akrami, N. and Araya, T. (2003). "Gender differences in implicit prejudice". *Personality and Individual Differences*, 34(8), 1509–1523.
- Ekici, H. (2019). "Türk toplumunda Suriyelilere yönelik algılanan tehditler ve çözüm önerileri". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(44), 695-730.
- Ercan, N. (2009). The predictors of attitudes toward physical wife abuse: Ambivalent sexism, system justification and religious orientation. Unpublished Master's thesis, Middle East Technical University, Ankara.
- Erdogan, M. (2014). "Perceptions of Syrians in Turkey". *Insight Turkey*, 16(4), 65.
- Erdogan, M. and Ünver, M. (2015). "Determinants of foreign direct investments: Dynamic panel data evidence". *International Journal of Economics and Finance*, 7(5), 82-95.
- Erdoğan, M. (2017). "Türkiye'deki Suriyeliler: Sosyal Kabul ve Uyum". *4th International Crime And Punishment Film Festival "Migration" Academic Papers*, 52.
- Erdoğan, M. ve Ünver, C. (2015). *Türk İş Dünyasının Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri*. TİSK. Ankara.
- Erdoğan, M. (2018). *Suriyeliler barometresi suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ersoy, E. (1998). Üniversite gençliğinin siyasi yönelimleri ve protesto hareketleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

- Esipova, N., Pugliese, A. and Ray, J. (2015, October 30). World split on whether immigrants take jobs away. *Gallup News*. <https://news.gallup.com/poll/186425/world-split-whether-immigrants-jobs-away.aspx>
- Esipova, N., Pugliese, A., and Ray, J. (2018, December 18). Revisiting the most- and least-accepting countries for migrants. *Gallup News*. <https://news.gallup.com/opinion/gallup/245528/revisiting-least-accepting-countries-migrants.aspx>.
- Espenshade, T. J. and K. Hempstead. (1996). “Contemporary American Attitudes toward U.S. Immigration”. *International Migration Review*, 30(2), 535–570.
- Feagin, J. R. (1964). “Prejudice and religious types: A focused study of Southern fundamentalists”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 4(1), 3–13.
- Festinger, L. (1957). *A theory of cognitive dissonance*. Stanford University Press.
- Fırat, E. (1977). Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Firebaugh, G. and Davis, K. E. (1988). “Trends in antiblack prejudice, 1972-1984: Region and cohort effects”. *American Journal of Sociology*, 94(2), 251-272.
- Foster, M. D., Arnt, S., and Honkola, J. (2004). “When the advantaged become disadvantaged: Men's and women's actions against gender discrimination”. *Sex Roles*, 50(1), 27-36.
- Gang, I. N., F. L. Rivera-Batiz, and M.-S. Yun 2001 “Economic Strain, Ethnic Concentration and Attitudes towards Foreigners in the European Union.” Working Paper 200214. New Brunswick, NJ: Rutgers University, Department of Economics.
- Genia, V. (1996). “I, E, quest, and fundamentalism as predictors of psychological and spiritual well-being”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 35(1), 56–64.
- Glick, P. and Fiske, S. T. (2001). “An ambivalent alliance: Hostile and benevolent sexism as complementary justifications for gender inequality”. *American Psychologist*, 56(2), 109–118.

- Gocłowska, M. A. and Crisp, R. J. (2013). On counter-stereotypes and creative cognition: When interventions for reducing prejudice can boost divergent thinking. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 72–79.
- Gonzales, V. K., Verkuyten, M., Weesie, J and Poppe, E. (2008).” Prejudice Towards Muslims in The Netherlands: Testing Integrated Threat Theory”. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 667–685.
- Gordon, M.M. (1964). *Assimilation in American life: The role of race, religion and national origins*. Oxford University Press.
- Gorodzeisky, A. (2013). “Mechanisms of exclusion: Attitudes toward allocation of social rights to out-group population”. *Ethnic and Racial Studies*, 36(5), 795-817.
- Gorsuch, R. L. and Aleshire, D. (1974). “Christian faith and ethnic prejudice: A review and interpretation of research”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13(3), 281–307.
- Gorsuch, R. L. (1988). “Psychology of religion”. *Annual review of psychology*, 39(1), 201-221.
- Gorsuch, R. L. and McPherson, S. E. (1989). “Intrinsic/extrinsic measurement: I/E-Revised and single-item scales”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28(3), 348 -354.
- Göç. (2023). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük içinde*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2023, Temmuz). *Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler*. Göç İdaresi Başkanlığı. Erişim: 13 Temmuz 2023, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Greenhalgh, E. M. and Watt, S. E. (2015). “Preference for consistency and value dissimilarities in dehumanization and prejudice toward asylum seekers in Australia”. *European Journal of Social Psychology*, 45(1), 110-119.
- Guiso, L., Sapienza, P. and Zingales, L. (2003). “People's opium? Religion and economic attitudes”. *Journal of monetary economics*, 50(1), 225-282.
- Güngör, D. and Bornstein, M. H. (2013). “Gender and developmental pathways of acculturation and adaptation in immigrant adolescents”. *Gender Roles in Immigrant Families*, 177-190.

- Güvenç, G., ve Aktaş, V. (2006). “Ergenlik Döneminde Yas, Toplumsal Cinsiyet, Bireysel ve İlişkisel Tutumlar, Benlik Değeri ve Yasam Becerilerine İlişkin Algı Arasındaki İlişkiler”. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(57), 45-62.
- Hall, D. L., Matz, D. C. and Wood, W. (2010). “Why don’t we practice what we preach? A meta-analytic review of religious racism”. *Personality and social psychology review*, 14(1), 126-139.
- Harlak, H. ve Eskin, M. (2018). “The Development of Religious Orientation and Religiosity Scales and the Investigation of Their Psychometric Properties”. *Yeni Symposium*, 56(2), 24–32.
- Harwood, E. (1986). “American Public Opinion and US Immigration Policy”. *Annals of the American Academy* 487:201–212.
- Haubert, J. and E, Fussell. (2006) “Explaining Pro-Immigrant Sentiment in the U.S: Social Class, Cosmopolitanism, and Perceptions of Immigrants”. *International Migration Review*, 40(3), 589–507.
- Heath, A., and Richards, L. (2016). *Attitudes towards immigration and their antecedents: topline results from round 7 of the European Social Survey*. London: European Social Survey ERIC.
- Helm, H. W., Jr., Berecz, J. M. and Nelson, E. A. (2001). “Religious fundamentalism and gender differences”. *Pastoral Psychology*, 50(1), 25–37.
- McDonald, M. M., Navarrete, C. D. and Sidanius, J. (2011). “Developing a theory of gendered prejudice: An evolutionary and social dominance perspective”. In R. M. Kramer, G. J. Leonardelli, & R. W. Livingston (Eds.), *Social cognition, social identity, and intergroup relations: A Festschrift in honor of Marilynn B. Brewer* (pp. 189–220). Psychology Press.
- Henry, P. J. and Napier, J. L. (2017). “Education is related to greater ideological prejudice”. *Public Opinion Quarterly*, 81(4), 930–942.
- Hodson, G. and Dhont, K. (2015). “The person-based nature of prejudice: Individual difference predictors of intergroup negativity”. *European Review of Social Psychology*, 26(1), 1–42.

- Hoge, D. R. and Carroll, J. W. (1973). "Religiosity and prejudice in northern and southern churches". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 12(2), 181–197.
- Hood, R. W., Jr., Hill, P. C. and Spilka, B. (2009). *The psychology of religion: An empirical approach* (4th ed.). The Guilford Press.
- Hoxter, A. L. and Lester, D. (1994). "Gender differences in prejudice". *Perceptual and Motor Skills*, 79(3, Pt 2), 1666.
- Hughes, M. and Tuch, S. A. (2003). "Gender differences in whites' racial attitudes: Are women's attitudes really more favorable?". *Social Psychology Quarterly*, 66(4), 384-401.
- Hunsberger, B. (1978). "The Religiosity of College Students: Stability and Change over Years at University". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 17(2), 159–164.
- Hunsberger, B. (1995). "Religion and prejudice: The role of religious fundamentalism, quest, and right-wing authoritarianism". *Journal of Social Issues*, 51(2), 113–129.
- Hunsberger, B. (1996). "Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, and hostility toward homosexuals in non-Christian religious groups". *International Journal for the Psychology of Religion*, 6(1), 39–49.
- Hunsberger, B. and Jackson, L. M. (2005). "Religion, meaning, and prejudice". *Journal of Social Issues*, 61(4), 807–826.
- Hyde, J. S. (1984). "How large are gender differences in aggression? A developmental meta-analysis". *Developmental Psychology*, 20(4), 722–736.
- İncil (3. Baskı). (2003), "Romalılar'a Mektup" Yeni Yaşam Yayınları.
- Jackson, L. M. and Hunsberger, B. (1999). "An intergroup perspective on religion and prejudice". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38(4), 509–523.
- Jacobson, C. K. (1998). "Religiosity and prejudice: An update and denominational analysis". *Review of Religious Research*, 39(3), 264-272.

- Ji, C. H. and Ibrahim, Y. (2007). "Islamic religiosity in right-wing authoritarian personality: The case of Indonesian Muslims". *Review of Religious Research*, 49(2), 128-146.
- Johnson, M. K. and Marini, M. M. (1998). "Bridging the racial divide in the United States: The effect of gender". *Social Psychology Quarterly*, 61(3), 247–258.
- Jung, J. H. (2012). "Islamophobia? Religion, contact with Muslims, and the respect for Islam". *Review of religious research*, 54(1), 113-126.
- Kahya, G. (2019). The role of contact in locals' attitudes towards refugees in Turkey. Unpublished Master's thesis. Middle East Technical University, Ankara.
- Kanca, H. K. (2023). "Aynı Dine İnanma Ekseninde İlahiyat Fakültesi Öğrenci/Mezun ve Akademisyenlerinin Suriyeli Mültecilere Yönelik Tutumlarının İncelenmesi". *Eskiyeşi*, (48), 255-280.
- Kang L. L. (2017). Religious fundamentalism and attitudes toward immigrants and Syrian refugees. Unpublished Doctoral dissertation, Baylor University.
- Katz, D. and Braly, K. (1933). "Racial stereotypes of one hundred college students". *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28(3), 280–290.
- Katzarska-Miller, I., Barnsley, C. A. and Reysen, S. (2014). "Global citizenship identification and religiosity". *Archiv für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion*, 36(3), 344–367.
- Kehrberg, J. E. (2007). "Public opinion on immigration in Western Europe: Economics, tolerance, and exposure". *Comparative European Politics*, 5, 264-281.
- Kellstedt, L. and Smidt, C. (1991). "Measuring Fundamentalism: An Analysis of Different Operational Strategies". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30(3), 259–278.
- Kende, A. and Krekó, P. (2020). "Xenophobia, prejudice, and right-wing populism in East-Central Europe". *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 34, 29–33.

- Kılınç, G. ve Sağır, Z. (2021). “Gruplar arası tehdit algısı ve dini tutumun suriyelilere yönelik ön yargıdaki rolü”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(2), 363-393.
- Kirkpatrick, L. A. (1993). “Fundamentalism, Christian orthodoxy, and intrinsic religious orientation as predictors of discriminatory attitudes”. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 32(3), 256–268.
- Klein, C., Lühr, M. and Streib, H. (2018). “Extant Empirical Research On Religiosity And Prejudice”. In H. Streib & C. Klein (Eds.), *Xenosophia And Religion. Biographical And Statistical Paths For A Culture Of Welcome* (Pp. 23-84). Cham: Springer International Publishing.
- Koç, M., Bayraktar, B., ve Çolak, T. (2010). “Üniversite Öğrencilerinde Boyun Eğici Davranışlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(28), 257-280.
- Korkmaz, B. (2001). Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğrencilerinin Boyun eğici Davranış ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Krosnick, J. A. and Abelson, R. P. (1992). “The case for measuring attitude strength in surveys”. In J. M. Tanur (Ed.), *Questions about questions: Inquiries into the cognitive bases of surveys* (pp. 177–203). Russell Sage Foundation.
- Kudrnáč, A. (2017). “Gender differences among Czech youth in prejudice towards minorities”. *Journal of Youth Studies*, 20(5), 583–604.
- Kur'an- Kerim Meali* (2020). Diyanet İşleri Başkanlığı. <https://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf>
- Kurçak, A. K. (2022). Türk Toplumunda Suriyeli Göçmenleri Kabul ve Uyumda Dindarlığın Rolü (Gaziantep Örneği). Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Lapinski, J. S., Peltola, P., Shaw, G. and Yang, A. (1997). “Trends: Immigrants and Immigration”. *Public Opinion Quarterly*, 61(2), 356–383.

- Laythe, B., Finkel, D. and Kirkpatrick, L. A. (2001). "Predicting prejudice from religious fundamentalism and right-wing authoritarianism: A multiple-regression approach". *Journal for the scientific study of Religion*, 40(1), 1-10.
- Leak, G. K. and Randall, B. A. (1995). "Clarification of the link between right-wing authoritarianism and religiousness: The role of religious maturity". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 34(2), 245–252.
- Lippmann, W. (1998). *Public Opinion*. Transaction Publishers.
- Louis, W. R., Duck, J. M., Terry, D. J., Schuller, R. A. and Lalonde, R. N. (2007). "Why Do Citizens Want to Keep Refugees Out? Threats, Fairness and Hostile Norms in the Treatment of Asylum Seekers". *European Journal of Social Psychology*, 37(1), 53–73.
- Abayhan, Y., Hürriyetoğlu, H. ve Ayşe, Tuna. (2022). "Mültecilere Yönelik Önyargı Ölçeğinin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Liberal Düşünce Dergisi*, 27(108), 27-43.
- Lusk, J. and Norwood, F. (2009). "Direct versus indirect questioning: An application to the well-being of farm animals". *Social Indicators Research*, 96(3), 551-565.
- Mähönen, T. A., Jasinskaja-Lahti, I., and Liebkind, K. (2011). "The impact of perceived social norms, gender, and intergroup anxiety on the relationship between intergroup contact and ethnic attitudes of adolescents". *Journal of Applied Social Psychology*, 8(41), 1877-1899.
- Elvis Nshom and Stephen M. Croucher (2018) "An exploratory study on the attitudes of elderly Finns towards Russian-speaking minorities". *Journal of International and Intercultural Communication*, 11(4), 324-338,
- Malhotra, N., Margalit, Y. and Mo, C. H. (2013). "Economic explanations for opposition to immigration: Distinguishing between prevalence and conditional impact". *American Journal of Political Science*, 57(2), 391-410.
- Maltby, J., & Day, L. (2002). "Religious experience, religious orientation and schizotypy". *Mental Health, Religion & Culture*, 5(2), 163–174.

- Marsh, T. and Brown, J. (2011). "Homonegativity and its relationship to religiosity, nationalism and attachment style". *Journal of Religion and Health*, 50(3), 575-591.
- Mayda, A. M. (2006). "Who is against immigration? A cross-country investigation of individual attitudes toward immigration". *The Review of Economics and Statistics*, 88(3), 510–530.
- McCleary, D. F., Quillivan, C. C., Foster, L. N. And Williams, R. L. (2011). "Meta-analysis of correlational relationships between perspectives of truth in religion and major psychological constructs". *Psychology of Religion and Spirituality*, 3(3), 163–180.
- McFarland, S. G. (1989). "Religious orientations and the targets of discrimination". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 28(3), 324–336.
- McGarty, C., Yzerbyt, V. Y. and Spears, R. (Eds.). (2002). *Stereotypes as explanations: The formation of meaningful beliefs about social groups*. Cambridge University Press.
- Meertens, R. W. and Pettigrew, T. F. (1997). "Is subtle prejudice really prejudice?" *Public Opinion Quarterly*, 61(1), 54–71.
- Memiş, H. (2015). "İç savaş nedeniyle Kilis'te yaşayan Suriyelilerin oluşturduğu sosyo-ekonomik algılar üzerine bir araştırma". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 100-114.
- Moore, J. W., Hauck, W. E. and Denne, T. C. (1984). "Racial prejudice, interracial contact, and personality variables". *Journal of Experimental Education*, 52(3), 168–173.
- Hoxter, A. L. and Lester, D. (1994). "Gender differences in prejudice". *Perceptual and Motor Skills*, 79(3, Pt 2), 1666.
- Morris, R. J., Hood, R. W. and Watson, P. J. (1989). "A second look at religious orientation, social desirability, and prejudice". *Bulletin of the Psychonomic Society*, 27(1), 81–84.
- Nickerson, A. M. and Louis, W. R. (2008). "Nationality versus humanity? Personality, identity, and norms in relation to attitudes toward asylum seekers". *Journal of Applied Social Psychology*, 38(3), 796–817.

- Nişancı, Z. ve Aysan, Ü. (2019). “Türkiye’de sosyodemografik ve sosyokültürel göstergelere göre dindarlık seviyeleri”. *İstanbul University Journal of Sociology*, 39 (2), 303-328.
- Nshom, E. and Croucher, S. M. (2018). “Acculturation preferences towards immigrants: Age and gender differences among finnish adolescents”. *International Journal of Intercultural Relations*, (65), 51-60.
- Ok, Ü. (2011). “Dini tutum ölçeği: ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549.
- O’rourke, K. H. and Sinnott, R. (2006). “The determinants of individual attitudes towards immigration”. *European journal of political economy*, 22(4), 838-861.
- Öner-Özkan, B. (2007). “Future time orientation and religion”. *Social Behavior and Personality:an international journal* 35(1), 51-62.
- Önger, S. (2013). Sosyal bilgiler eğitiminde hoşgörü-Eskişehir Odunpazarı ilçesi sosyal bilgiler öğretmenlerinin tutum ve görüşleri. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Özçelik, M. B. (2021). Çocukluk Çağı Örselenme Yaşantıları ile Boyun Eğici Davranışlar Arasındaki İlişki: Benlik Saygısının Aracı Rolü. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Özkeçeci, H. H. (2017). Gruplararası Temas ve Tehdit Algısının Türkiye’deki Suriyelilere Yönelik Önyargıdaki Rolü. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi. Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Özlem, D. (1986). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi*. Notos Yayıncılık.
- Palmer, D.L. (1996). “Determinants of Canadian attitudes toward immigration: More than just racism?” *Canadian Journal of Behavioural Science*, 28, 180-192.
- Paloutzian, R. F. (2017). *Invitation to the psychology of religion* (3rd ed.). The Guilford Press.

- Pantoja, A. (2006). "Against the Tide? Core American Values and Attitudes toward US Immigration Policy in the Mid-1990s". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32(3), 515–531.
- Park, J. J. (2012). "When race and religion collide: The effect of religion on interracial friendship during college". *Journal of Diversity in Higher Education*, 5(1), 8-21.
- Park, J. J. and Kim, Y. K. (2013). "Interracial friendship and structural diversity: Trends for Greek, religious, and ethnic student organizations". *The Review of Higher Education*, 37(1), 1-24.
- Park, J. J. and Bowman, N. A. (2015). "Religion as bridging or bonding social capital: Race, religion and cross-racial interaction for college students". *Sociology of Education*, 88(1), 20-37.
- Paulhus, D. L. (1984). "Two-component models of socially desirable responding". *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(3), 598–609.
- Pettigrew, T. F. (1959). "Regional differences in anti-Negro prejudice". *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59(1), 28–36.
- Pettigrew, T. F. (1998). "Intergroup contact theory". *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85.
- Pichon, I. and Saroglou, V. (2009). "Religion and helping: Impact of target thinking styles and just-world beliefs". *Archiv für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion*, 31(2), 215–236.
- Pickel, G. and Öztürk, C. (2019). "Islamophobic right-wing populism?: Empirical insights about citizens' susceptibility to Islamophobia and its impact on right-wing populists' Electoral success : Eastern europe in a comparative perspective". *Religion and society in Central and Eastern Europe*, 12(1), 39-62.
- Plant, E. A. and Devine, P. G. (2003). "The Antecedents and implications of interracial anxiety". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(6), 790–803.

- Pratt, M. G. (1998). "To be or not to be: Central questions in organizational identification". In D. A. Whetten & P. C. Godfrey (Eds.), *Identity in organizations: Building theory through conversations* (pp. 171–207). Sage Publications.
- Quattrone, G. A. and Jones, E. E. (1980). "The perception of variability within in-groups and out-groups: Implications for the law of small numbers". *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(1), 141–152.
- Reisigl, M. and Wodak, R. (2001). "The discourse-historical analysis of the rhetoric of racism and antisemitism". *Discourse and Discrimination*, 31-90.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind: investigations into the nature of belief systems and personality systems*. Basic Books.
- Rowatt, W. C., Shen, M. J., LaBouff, J. P. and Gonzalez, A. (2013). "Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism, and prejudice: Insights from meta-analyses, implicit social cognition, and social neuroscience". In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 457–475). The Guilford Press.
- Ruggiero, V. R. (2013). *Sosyolojik Düşünme, Pratik Uygulama Kitabı*. (Ali Arslan, Çev.). Alioğlu Matbaacılık.
- Rydgren, J. (2004). The logic of xenophobia. *Rationality and Society*, 16(2), 123–148.
- Sağır, Z. and Paloutzian, R. F. (2020). "Religious attitudes, demographic variables, and prejudice toward syrian refugees in Turkey: local data and international differences". *Ortadoğu ve Göç*, 10(20), 279-304.
- Sağiroğlu, A. Z., (2014). Türkiye’de etnisite, din ve önyargı: üniversite öğrencileri. Yayımlanmamış Doktora tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Sanford, R. N. and Levinson, D. J. (1948). "Ethnocentrism in relation to some religious attitudes and practices". *American psychologist*, 3(351), 351.
- Saroglou, V. and Pichon, I. (2009). "Religion and helping: Impact of target thinking styles and just-world beliefs". *Archive for the Psychology of Religion*, 31(2), 215-236.

- Scheepers, P., Gijsberts, M., and Hello, E. (2002). "Religiosity and prejudice against ethnic minorities in Europe: Cross-national tests on a controversial relationship". *Review of Religious Research*, 43(3), 242-265.
- Scheve, K. F. and Slaughter, M. J. (2001). "Labor market competition and preferences over immigration policy". *The Review of Economics and Statistics*, 83(1), 133– 145.
- Schoderbek, P. P. and Deshpande, S. P. (1996). "Impression management, overclaiming, and perceived unethical conduct: The role of male and female managers". *Journal of Business Ethics*, 15(4), 409-414.
- Schotte, S. and Winkler, H. (2014). 'Will aging societies become more averse to open immigration policies? Evidence across countries'. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=2535006>
- Semyonov, M., Raijman, R. and Gorodzeisky, A. (2008). "Foreigners' impact on European societies: public views and perceptions in a cross-national comparative perspective". *International Journal of Comparative Sociology*, 49(1), 5-29.
- Sevinç, K. (2019). *Batı'da İslamofobi ve Psikolojik Temelleri*. Emin Yayınları.
- Shaw, C. R., and McKay, H. D. (1942). *Juvenile delinquency and urban areas*. University of Chicago Press.
- Sibley, C. and Duckitt, J. (2008). "Personality and prejudice: A Meta-analysis and theoretical review". *Personality and Social Psychology Review*, 3(12), 248-279.
- Sidanius, J. and Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge University Press.
- Sides, J. and Citrin, J. (2007). "European Opinion about Immigration: The Role of Identities, Interests and Information". *British Journal of Political Science*, 37(3), 477–504.
- Sniderman, P. M. (1987). *Review of Racial Attitudes in America: Trends and Interpretations*. By H. Schuman, C. Steeh and L. Bobo. *American Journal of Sociology*, 92(6), 1566–1568.

- Sniderman, P. M. and Piazza, T. (1993). *The scar of race*. Belknap Press/Harvard University Press.
- Spilka, B., Hood Jr, R. W., Hunsberger, B. And Gorsuch, R. (2003). *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. Guilford, New York.
- Staats, A. W. (1967). "An outline of an integrated learning theory of attitude formation and function". *Readings in attitude theory and measurement*. New York: Wiley, 373-376.
- Stephan, W. G., Ybarra, O. and Bachman, G. (1999). "Prejudice toward immigrants". *Journal of Applied Social Psychology*, 29(11), 2221–2237.
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R. and Duran, A. (2000). "Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States". *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31(2), 240–249.
- Sürgevil, O. (2008). "Farklılık kavramına ve farklılıkların yönetimine temel oluşturan sosyo-psikolojik kuramlar ve yaklaşımlar". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(20), 111-124.
- Şerif, M. ve Şerif, C. W. (1996). *Sosyal Psikolojiye Giriş I-II*. M. Atakoy ve A. Yavuz (Çev.). Sosyal Yayınları.
- Tadmor, C. T., Hong, Y.-y., Chao, M. M., Wiruchnipawan, F. and Wang, W. (2012). Multicultural experiences reduce intergroup bias through epistemic unfreezing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(5), 750–772.
- Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. Academic Press.
- Taştan, C., Haklı, S. Z. ve Osmanoğlu, E. (2017). *Suriyeli sığınmacılara dair tehdit algısı: Önyargılar ve gerçekler*. Polis Akademisi Başkanlığı, Göç ve Sınır Güvenliği Araştırmaları Merkezi (GÖÇMER).
- Tepe, Y. K., Aktaş, V., Caner, M., Demirel, R., Kanat, C., Güre, K. ve Yeşildağ, E. (2019). "Suriyeli mültecilere yönelik olumsuz tutumun belirleyicileri dindarlık, yurtseverlik,

ayrımcılık ve hoşgörü olabilir mi?” *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43(2), 115-138.

The Bhagavad Gita (E. Easwaran, Trans.; 2nd ed.). (2007). The Blue Mountain Center of Meditation.

Titus, H. E. and Hollander, E. P. (1957). “The California F scale in psychological research: 1950-1955”. *Psychological Bulletin*, 54(1), 47–64.

Todd, A. R. and Burgmer, P. (2013). “Perspective taking and automatic intergroup evaluation change: Testing an associative self-anchoring account”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104(5), 786–802.

Tuna, M. ve Özbek, Ç. (2012). *Yerlileşen yabancılar, Güney Ege bölgesi 'nde göç, yurttaşlık ve kimliğin dönüşümü*. Detay Yayıncılık.

Turner, J. C. and Haslam, S. A. (2001). “Social identity, organizations, and leadership”. In M. E. Turner (Ed.), *Groups at work: Theory and research* (pp. 25–65). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

UNHCR. (2021). *Sığınmacı ve Mültecilere İlişkin Bazı Yasal ve Bilgilendirici Belgeler: Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme ve 1967 Protokolü; 1951 Mülteci Sözleşmesi*. UNHCR BM Mülteci Örgütü. Erişim Tarihi: 13 Ocak 2023, <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/01/Multecilerin-Hukuki-Durumuna-Iliskin-Sozlesme.pdf>.

UNHCR. (2022, Temmuz). *Güncel Faaliyetler Mayıs-Temmuz 2022*. UNHCR BM Mülteci Örgütü. Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023, <https://www.unhcr.org/tr/bilgi-dokumanlari-ve-tablolar>.

UNHCR. (2023, Haziran). *Güncel Faaliyetler Haziran 2023 Raporu*. UNHCR BM Mülteci Örgütü. Erişim Tarihi: 17 Ocak 2023, https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2023/07/UNHCR-Turkiye-Operational-Update-June-23F_TR.pdf.

UNHCR. (2023, Şubat). *2022 Yıl Ortası Eğilim Raporu*. UNHCR BM Mülteci Örgütü. Erişim Tarihi: 28 Şubat 2023 <https://www.unhcr.org/tr/bilgi-dokumanlari-ve-tablolar>.

- Uysal Dinçol, D. M. (2019). *Prejudice towards Syrian refugees in Turkey from a multilevel approach: The effects of empathy and threat in particular contexts*. Unpublished Master's thesis. Yeditepe Üniversitesi, İstanbul.
- Uzgören, N., Kara, H. ve Uzgören, E. (2015). “Yöneticilerde Boyun Eğici Davranış Eğilimlerinin CHAID Analizi ile İncelenmesi: Yönetici Adayı Öğrenciler Üzerine Bir Araştırma”. *EKEV Akademi Dergisi*, (61), 451-462.
- Watson, J. B. and Rayner, R. (1920). “Conditioned emotional reactions”. *Journal of Experimental Psychology*, 3(1), 1–14.
- Whitley, B. E., Jr. (2009). “Religiosity and attitudes toward lesbians and gay men: A meta-analysis”. *International Journal for the Psychology of Religion*, 19(1), 21-38.
- Wilkes, R., Guppy, N. And Farris, L. (2008). “‘No Thanks, We’re Full’: Individual Characteristics, National Context, and Changing Attitudes Toward Immigration”. *The International Migration Review*, 42(2), 302–329.
- Wylie, L. and Forest, J. (1992). “Religious fundamentalism, right-wing authoritarianism and prejudice”. *Psychological Reports*, 71(3, Pt 2), 1291–1298.
- Xygalatas, D., Mitkidis, P., Fischer, R., Reddish, P., Skewes, J., Geertz, A. W., Roepstorff, A., and Bulbulia, J. (2013). “Extreme rituals promote prosociality”. *Psychological Science*, 24(8), 1602–1605.
- Yakushko, O. (2009). “Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes toward immigrants”. *The Counseling Psychologist*, 37(1), 36–66.
- Yanbolloğlu, Ö. (2018). Suriyeli mültecilere yönelik duygular ve algılanan sosyal mesafede, gruplararası pozitif ve negatif temas, sosyal baskınlık yönelimi, gruplararası tehdit ve gruplararası kaygının rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bursa.
- Yang, J., Ming, X., Wang, Z. and Adams, S. (2016). “Are sex effects on ethical decision-making fake or real? a meta-analysis on the contaminating role of social desirability response bias”. *Psychological Reports*, 120(1), 25-48.

- Yapıcı, A. (2004). *Din kimlik ve ön yargı: Biz ve onlar*. Karahan kitabevi.
- Yapıcı, A. (2012). “Türk toplumunda cinsiyete göre dindarlık farklılaşması: Bir meta-analiz denemesi”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.
- Yapıcı, A. (2017).” Ön Yargı ve ayrımcılık bağlamında İslamofobi: Dini-sosyal kimlikler arası ilişkilerde değişim ve süreklilik/ Islamophobia in the context of prejudice and discrimination: The change and continuity of relations among religious-social identities/ في العلاقات بين الهويتين الدينية المتغير والثابت: الإسلاموفوبيا في سياق التمييز والحكم المسبق والاجتماعية”. *İlahiyat Akademi*, (6), 1-26.
- Yılmaz, F. (2008). *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı* (6.baskı). International Strategic Research Organization. Uşak Yayınları.
- Yılmaz, O. (2015). İlahi otorite, öznel ahlak ve ahlaki temeller kuramı çerçevesinde politik ve dini yönelimin ateistlere yönelik önyargıya etkisi. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yitmen, Ş. and Verkuyten, M. (2018). “Feelings toward refugees and non-Muslims in Turkey: The roles of national and religious identifications and multiculturalism”. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(2), 90–100.
- YUHK. (2013). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*. Resmi Gazete. Erişim Tarihi: 10 Nisan 2023, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.html>.
- Yzerbyt, V., Rocher, S. and Schadrin, G. (1997). “Stereotypes as explanations: A subjective essentialistic view of group perception”. In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, & S. A. Haslam (Eds.), *The social psychology of stereotyping and group life* (pp. 20–50). Blackwell Publishing.
- Zengin, A. Ç. ve Cirhinlioğlu, Z. (2022). “Dinî yönelimler ve toplumsal cinsiyet rollerine yönelik tutumlar: Sivas örneği”. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 22(2), 1087-1111.

- Ok, Ü. (2010). “Dini şemalar ölçeğinden inanç veya dünya görüşü şemaları ölçeği”.
Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33(2), 149-155.
- Zick, A., Küpper, B. and Heitmeyer, W. (2010). “Prejudices and group-focused enmity”.
Handbook of prejudice. Cambria Press.
- Zick, A., Küpper, B. and Hövermann, A. (2011). *Intolerance, prejudice and discrimination-A European report*. Universität Tübingen.

EKLER

EK 1

DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Değerli Katılımcı, sizi **Arş. Gör. ESRA KARACA** tarafından yürütülen danışmanlığını **Doç. Dr. Kenan Sevinç**'in yürüttüğü “Türkiye’de Mültecilere Yönelik Tutumların Dini Yönelim ve Önyargı ile İlişkisi” başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı Mültecilere yönelik tutumların dini yönelim ve önyargıyla ilişkisini belirlemektir. Araştırmada sizden tahminen 7-9 dakika ayırmanız istenmektedir. Araştırmaya sizin dışınızda tahminen 500 kişi katılacaktır. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için sizden beklenen, bütün soruları eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, size en uygun gelen cevapları içtenlikle verecek şekilde cevaplamanızdır. Bu formu okuyup onaylamanız, araştırmaya katılmayı kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahiptir. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır.

Cinsiyetiniz: Kadın Erkek

Yaşınız:

Eğitim Durumunuz: İlköğretim Lise Lisans Lisansüstü

Medeni Durumunuz: Bekar Evli Diğer

Sosyo-ekonomik düzeyiniz Alt Gelir Grubu Orta Gelir Grubu Üst Gelir Grubu

EK 2

ANKET FORMU: OK- DİNİ TUTUM ÖLÇEĞİ

Biliş	Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum (-)
	Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum (-)
Duygu	Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım
	Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım
Davranış	Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim
	İnanmışım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım
Tanrı	Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünüyorum
	Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum

EK 3

ANKET FORMU: ÖNYARGI ÖLÇEĞİ

Aşağıdaki ifadelere ne derece katıldığınızı ya da katılmadığınızı size uyan seçeneği işaretleyerek belirtiniz.

<p>1. Büyüklere itaat ve saygı çocukların öğrenmesi gereken en önemli değerlerdir.</p> <p>1 Tamamen Katılıyorum 2 Biraz Katılıyorum 3 Kararsızım 4 Pek Katılmıyorum 5 Hiç katılmıyorum</p>
<p>2. Eğer yeterince istersek, hiçbir zorluk bizi durduramaz.</p> <p>1 Tamamen Katılıyorum 2 Biraz Katılıyorum 3 Kararsızım 4 Pek Katılmıyorum 5 Hiç katılmıyorum</p>
<p>3. İnsan aklının hiçbir şekilde açıklayamayacağı pek çok önemli şey vardır.</p> <p>1 Tamamen Katılıyorum 2 Biraz Katılıyorum 3 Kararsızım 4 Pek Katılmıyorum 5 Hiç katılmıyorum</p>
<p>4. İnsanın doğası gereği, her zaman savaş ve çatışmalar olacaktır.</p> <p>1 Tamamen Katılıyorum 2 Biraz Katılıyorum 3 Kararsızım 4 Pek Katılmıyorum 5 Hiç katılmıyorum</p>
<p>5. Her insanın tüm kalbiyle inandığı ve sorgulamadan itaat ettiği doğüstü bir güç olmalıdır.</p> <p>1 Tamamen Katılıyorum 2 Biraz Katılıyorum 3 Kararsızım 4 Pek Katılmıyorum 5 Hiç katılmıyorum</p>

6. İnsanın bir dedi ya da sorunu olduğunda en iyi çözüm, artık bunu düşünmemesi neşelendirici şeylerle kendisini oyalamasıdır.

1 Tamamen Katılıyorum 1 Biraz Katılıyorum 1 Kararsızım 1 Pek Katılmıyorum 1 Hiç katılmıyorum

7. Kötü huyları ve alışkanlıkları olan birinin aklı başında insanlarla geçinmesi zordur.

1 Tamamen Katılıyorum 1 Biraz Katılıyorum 1 Kararsızım 1 Pek Katılmıyorum 1 Hiç katılmıyorum

8. Gençlerin en çok ihtiyaç duyduğu şey sıkı bir disiplindir.

1 Tamamen Katılıyorum 1 Biraz Katılıyorum 1 Kararsızım 1 Pek Katılmıyorum 1 Hiç katılmıyorum

9. Günümüzde insanlar kalabalık yerlerde buldukları için kendilerini korumaya daha fazla dikkat etmelidirler.

1 Tamamen Katılıyorum 1 Biraz Katılıyorum 1 Kararsızım 1 Pek Katılmıyorum 1 Hiç katılmıyorum

10. Onurumuzu kıran bir davranış her zaman cezalandırılmalıdır.

1 Tamamen Katılıyorum 1 Biraz Katılıyorum 1 Kararsızım 1 Pek Katılmıyorum 1 Hiç katılmıyorum

11. Genç insanlar bazen isyankar fikirlere sahip olabiliyorlar ama büyüdükçe bunların üstesinden gelebilmelidirler.

<p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>12. Daha iyi öğrenebilmemiz için öğretmenlerinizin neleri nasıl yapılacağımızı ayrıntılı olarak anlatması gerekir.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>13. Tecavüz ve çocuklara saldırı gibi cinsel suçlar, hapis cezasından daha ağır cezalar hak eder.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>14. İnsanlar iki farklı gruba ayrılabilir: zayıflar ve güçlüler.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>15. Ana-babasına karşı büyük sevgi ve saygı duymayan bir kişiden daha alçak bir kimse olamaz.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>16. Biraz eğlenmek iyi olur, fakat hayatı değerli kılan esas şey çok çalışmaktır.</p>

<p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>17. Günümüzde, giderek daha fazla sayıda insan kişisel meselelere burunlarını sokmaya başladı.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>18. Dolandırıcı ve ahlaksız insanlardan kurtulabilirsek, sosyal sorunlarımızın çoğu çözümlenebilir.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>19. Eğer insanlar daha az konuşup daha fazla çalışırlarsa, herkes daha iyi duruma gelir.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>20. Kitaplar ve filmler iç karartıcı olmak yerine, daha eğlenceli olmalıdır.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>
<p>21. Akli başında bir kimse hiçbir zaman yakın bir arkadaşını ya da akrabasını incitmeyi düşünemez.</p> <p>1. Tamamen Katılıyorum 1. Biraz Katılıyorum 1. Kararsızım 1. Pek Katılmıyorum 1. Hiç katılmıyorum</p>

22. İnsanoğlu doğası gereği hiçbir Şeyi karŐılıksız yapmaz.

ı Tamamen Katılıyorum ı Biraz Katılıyorum ı Kararsızım ı Pek Katılmıyorum ı Hiç
katılmıyorum

EK 4

ANKET FORMU : MÜLTECİLERE YÖNELİK TUTUM ÖLÇEĞİ

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne katılıyorum ne katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
1. Mültecilerin varlığı ülkemize zarar verir.					
2. Mültecilerin ülkemde olmasını tehdit olarak algıları					
3. Mültecilere ekonomik destek sağlanmalıdır.					
4. Mülteciler ülkemizin düzenini bozarlar.					
5. Milliyet farkı gözetmeksizin mültecilere yardım edilmelidir.					
6. Bir gün bizler de mülteci olabileceğimiz için mültecilerle empati kurmaya çalışırım.					
7. Mültecilere yardımcı olmak insanlık görevidir.					
8. Evini mültecilere kiraya veren ev sahiplerini takdir ediyorum.					
9. Ülkeme mülteci gelmesini istemem.					
10. Mülteciler zorunda kalmasalar ülkelerini terk etmezlerdi.					
11. Mültecilerin ülkemde çalışmasını istemem.					
12. Mültecilere iş imkanı sağlanmalıdır.					
13. Mülteciler ülkemizi terk etmelidir.					

14. Mültecilerin vatandaşlar için tehdit unsuru olduğuna inanıyorum.					
15. Sokakta bakıma muhtaç bir mülteci görsem yardım ederim.					
16. Mülteciler ülkenin kültürel zenginliğine katkı sağlar.					
17. Mülteciler can ve mal güvenliğimize tehdittir.					
18. Mültecilere yapılan maddi yardımlar ülkenin kendi vatandaşının hakkından çalmak demektir.					
19. Mültecilere yapılan maddi yardım beni rahatsız ediyor.					
20. Bir mülteci ile evlenebilirim.					

EK 5

YENİDEN YAPILANDIRILMIŞ MÜSLÜMAN DİNİ YÖNELİM ÖLÇEĞİ

1. İçimden geldiği için Allah'a inanırım.
2. Allah'ın varlığını hissettiğim zamanlarda şükrederim.
3. Dinimin gerekli gördüğü bütün kuralları yerine getirmeye çalışırım.
4. Birçok dini konu hakkındaki görüşlerim hâlâ değişmektedir.
5. Din kuralları değiştirilemez bir bütündür; ya hepsini olduğu gibi kabul edersiniz, ya da hepsini rededersiniz.
6. Dini sorgulamadan sunulduğu gibi kabul edemem.
7. Allah'ın varlığını sık sık derinden hissederim
8. İbadet, benim için Allah'tan bir şey dileme fırsatı değil, sükûnet ve Allah'ın varlığını hissetme yoludur.
9. Dinin kurallarını sorgular ve kendime göre uygularım.
10. Dua etmemin amacı mutlu ve sakin bir hayatı garanti etmektir.
11. Din, her şeyden önce, başıma acı ve felaket geldiği zaman beni teselli eder.
12. İnançlı bir kişi olarak dini kuralların yarım yamalak uygulanmasına karşıyım.
13. Allah'a gönülden bağlı olmanın doğru ve mükemmel bir din anlayışına sahip olmaktan daha önemli olduğunu düşünüyorum.
14. Ben değiştikçe dini inançlarım da benimle birlikte değişip gelişir.
15. İbadet etmek için en önemli sebep Allah'ın yardımını ve korumasını sağlamaktır.
16. Öbür dünyada cezalandırılmamak adına dini kurallara bağlı yaşamaya çalışırım.
17. Toplumda iyi bir yer edinmek için dinime bağlı kalmaya çalışırım.
18. İçimden geldiği için dua ederim.
19. Dine şüpheli yaklaşmanın beni yeni açılımlara yönlendirdiğini düşünüyorum.
20. Hayatta her konuda dini kuralları temel alırım.
21. Dinimin ön gördüğü kurallar üzerinde sorgulanıp, yorum yapılmasını dine karşı gelmekle bir tutarım.

ETİK İZİNİ

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Etik Kurulu
Bilimsel Araştırma Etik Kurulu

Sayı : E-84026528-050.01.04-2200252723
Konu : Başvuru İncelenmesi

31.10.2022

Sayın Esra KARACA

Yürütücülüğünüzü yapmış olduğunuz 2022-YÖNP-0763 nolu projeniz ile ilgili Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu'nun almış olduğu 20.10.2022 tarih ve 17/31 sayılı karar aşağıdadır.

Bilgilerinize rica ederim.

KARAR 31- Sorumlu yürütücülüğünü **Doç. Dr. Kenan SEVİNÇ**'in yaptığı ve proje araştırmacısı **Esra KARACA** tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'de mültecilere yönelik tutumların dini yönelim ve önyargıyla ilişkisi" başlıklı araştırmanın, Bilimsel Araştırmalar Etik Kurul ilkelerine uygun olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Salih Zeki GENÇ
Kurul Başkanı

